

”Se lähtee lapsen näkökulmasta.”

Hallintolain mukainen lapsen kuuleminen huostaanoton valmistelussa sosiaalityöntekijöiden kertomana.

RIINA AROLINNA
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Sosiaalityön pro gradu -tutkielma
Marraskuu 2014

Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

AROLINNA, RIINA: ”Se lähtee lapsen näkökulmasta.” Hallintolain mukainen lapsen kuuleminen huostaanoton valmistelussa sosiaalityöntekijöiden kertomana.

Pro gradu -tutkielma, 73 sivua, 3 liitesivua

Sosiaalityö

Ohjaaja: Heli Valokivi

Marraskuu 2014

Tässä pro gradu -tutkielmassa kuvaan sosiaalityöntekijöiden kertomana lapsen hallintolain mukaista kuulemista huostaanottoasiassa. Tutkimuksessani haastattelen kahdeksaa lastensuojelun avohuollon sosiaalityöntekijää, jotka valmistelevat huostaanottoja. Tutkimukseni teoreettinen viitekehys keskittyy lapsen edun- ja osallisuuden käsitteeseen sekä lastensuojelun eettisyyteen, joka jakautuu etiikan, moraalin ja arvojen käsitteeseen sekä ammattietiikkaan ja sosiaalityön eettisiin periaatteisiin. Tutkimuksessani kuvaan prosessin huostaanoton valmistelusta lapsen hallintolain mukaiseen kuulemiseen. Tutkimus on laadullinen tutkimus, jossa aineiston analyysimenetelmänä käytän sisällönanalyysia.

Tutkimuksen päätavoitteena on selvittää miten sosiaalityöntekijät kuulevat lasta hallintolain mukaisesti lapsen huostaanottoasiassa sekä tuoda esille eettisiä ristiriitoja, joita sosiaalityöntekijät kohtaavat prosessissa. Tutkimustulokset jakautuvat lapsen kuulemiseen- ja lastensuojelun eettisyyteen käytännössä sekä lapsen kuulemisen vahvistamiseen. Tutkimuksen pohjalta voin todeta, että sosiaalityöntekijät tiedostavat eettiset haasteet, jotka liittyvät lapsen hallintolain mukaiseen kuulemiseen. Tämän tutkimuksen keskeisempiä tuloksia on lapsen kuulemisten käytänteiden eroavuus. Sosiaalityöntekijöiden työtä ohjaa samat lait, asetukset ja ohjeet, mutta silti lapsen kuulemisen käytännöt ovat hyvin erilaisia, eivätkä aina lapsen edun mukaisia. Parhaimmillaan lapsen huostaanottoprosessi ja kuuleminen on lapsen ja sosiaalityöntekijän yhteinen matka, joka on lapsen kannalta turvallinen ja hallittu prosessi. Huonoimmillaan lapsi on prosessissa täysin ulkopuolinen, jolloin lapsen kuuleminen rajoittuu pelkästään kuulemistilaisuuteen.

Avainsanat: lapsen etu, lapsen osallisuus, lastensuojelun eettisyys, huostaanoton valmistelu, hallintolain mukainen kuuleminen, sisällön analyysi.

University of Tampere
School of Social Sciences and Humanities

AROLINNA, RIINA:
Master`s Thesis, 73 pages, 3 appendix pages
Social Work
Supervisor: Heli Valokivi
November 2014

In this master thesis the administrative procedure act's hearing process of the child is described in the child custody process carried out by the social workers. Eight non-institutional social workers who make preparations for the child custody process are interviewed in this study. The framework of the study focuses on construct of the child's benefit and involvement and on the ethicalness of the child protection. The ethicalness can be divided into the construct of ethics, moral and values as well as into principles of the professional and social ethics. In this study the child custody process is described from the preparation of the custody process to the hearing of the child as described in the administrative procedure act. The study is a qualitative research in which the analysis of the content is applied.

The main purpose of this study is to examine how the social workers conduct the child hearing according to the administrative procedure act and articulate the ethical conflicts they encounter in the process of the child custody. The outcome of the research is divided into hearing of the child and the ethics of the child protection in practice as well as into strengthening the child's hearing process.

According to the study the social workers acknowledge the ethical challenges that are part of the administrative procedure act's process of hearing the child. The main finding of this study is the divergence customs of child's hearing process. The laws, statutes and guidelines are equal yet the process of the child's hearing varies and is not always in the best interest of the child. At its best the child's custody process and the hearing is the child's and social worker's joint journey which is controlled and safe process for the child. At worst the child is left outside of the process, in which case the hearing of the child is restricted only to the hearing occasion.

Key words: Child's benefit, child's involvement, the ethicalness of child protection, the preparation of the custody process, hearing according to the administrative procedure act, analysis of the content.

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 LAPSEN ETU JA OSALLISUUS LASTENSUOJELUSSA	4
2.1 Lapsen etu ja osallisuus oikeudellisena käsitteenä	4
2.2 Osallisuus lastensuojelussa	6
2.3 Lapsen etu lastensuojelussa	9
3 LASTENSUOJELUN EETTISYYS	11
3.1 Etiikan, moraalin ja arvojen käsite	11
3.2 Ammattietiikka ja sosiaalityön eettiset periaatteet	13
3.3 Lapsen kohtaamisen eettiset haasteet	15
3.4 Moraalinen järkeily	17
4 HUOSTAANOTON VALMISTELUSTA LAPSEN HALLINTOLAIN MUKAISEEN KUULEMISEEN	20
4.1 Huostaanoton valmistelu ja huostaanotto	20
4.2 Lapsen kuulemista ohjaavat lait ja asetukset huostaanottoasiassa	22
4.3 Lapsen kuulemisen järjestäminen	23
5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	26
5.1 Tutkimustehtävä ja -kysymykset	26
5.2 Aineisto ja sen keruu	27
5.3 Aineiston analyysimenetelmä	30
5.4 Tutkimuksen etiikka ja luotettavuus	33
6 LAPSEN KUULEMINEN KÄYTÄNNÖSSÄ	36
6.1 Kuulemistilaisuus	36
6.2 Lapsen tilanteen huomioiminen	38
6.3 Lapsen valmistelu ja sosiaalityöntekijän valmistautuminen	39
6.4 Kuulemisen kohteena olevat asiakirjat	41
6.5 Sosiaalityöntekijöiden työmenetelmiä lapsen kuulemisessa	43

7 LASTENSUOJELUN EETTISYYS KÄYTÄNNÖSSÄ	47
7.1 Halu suojella lasta.....	47
7.2 Eettiset ristiriidat.....	49
8 LAPSEN KUULEMISEN VAHVISTAMINEN	57
9 YHTEENVETO JA POHDINTA.....	62
LÄHTEET.....	69
TUTKIELMAN LIITTEET	
LIITE 1. Tutkimuslupahakemus	
LIITE 2. Haastattelurunko	

1 JOHDANTO

Olen työskennellyt lastensuojelussa noin 15 vuoden ajan. Niistä viimeiset kymmenen vuotta sosiaalityöntekijänä lastensuojelussa. Työhistoriani aikana on tapahtunut selkeä muutos lapsen osallisuutta koskevissa asioissa. Muutosta on ohjannut uusi lastensuojelulaki, joka on tuonut lapsen osallisuuden korostuneesti esille. Lapsi on viimeisten vuosien aikana noussut lastensuojelussa suureen arvoon ja tapahtuminen keskiöön. Orasen (2008, 16) mukaan lasten osallisuuden tukemisen on katsottu antavan sosiaalityöntekijälle mahdollisuuden herkeytyä lapsen kuulemiselle ja tätä kautta paremmalle lasten ajatusten ja kokemusten ymmärtämiselle. Lasten osallistuminen asiakastyöhön parantaa päätöksenteon laatua ja työskentelyn vaikuttavuutta. Näkemykseni mukaan lapsen hyvinvointi, kehitys ja turvallisuus saattaa vaarantua, mikäli lapsen mielipidettä hänen omasta elämästään ei selvitetä.

Työhistoriani aikana olen valmistellut useita huostaanottoja ja samalla huomannut yhä enemmän pohtivani lapsen osallisuutta huostaanottoprosessissa. Lapsen osallisuus huostaanottoprosessissa on itselleni hyvin tärkeä ja siinä on monta osa-aluetta joita haluaisin tutkia, mutta olen kuitenkin päätenyt tutkimaan lapsen hallintolain mukaista kuulemistä huostaanottoasiassa. Tutkin hallintolain mukaista kuulemistä, joka tarkoittaa yli 12 vuotiaan lapsen kuulemistä. Valitsin tämän tutkimuskohteen, koska mielestäni lapsen hallintolain mukaiseen kuulemiseen liittyy ajoittain hyvinkin vaikeita eettisiä ongelmia, joita toivon kykeneväni tuomaan tutkimuksessani esille. Huostaanottoprosessia määrittää lastensuojelu- ja hallintolaki sekä sosiaalityölle asetetut eettiset ohjeet. Itse olen kokenut ajoittain hyvin haasteellisena toteuttaa lapsen kuulemisessa lastensuojelu- ja hallintolakia, lapsen osallisuutta, lapsen etua sekä tehdä eettisesti laadukasta sosiaalityötä. Aiheesta on kuitenkin kirjoitettu vähän, eikä sitä ole myöskään tutkittu kansainvälisesti.

Tutkimuksessani haastattelen kahdeksaa lastensuojelun avohuollon sosiaalityöntekijää, jotka valmistelevat huostaanottoja. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys keskittyy lapsen edun ja osallisuuden käsitteeseen sekä lastensuojelun eettisyyteen, joka jakautuu etiikan, moraalien ja arvojen käsitteeseen sekä ammattietiikkaan ja sosiaalityön eettisiin periaatteisiin. Tutkimuksessa pyrin tuomaan esille sosiaalityöntekijöiden kokemuksia lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa. Tutkimus on laadullinen tutkimus, jossa aineiston analyysimenetelmänä käytän sisällönanalyysia.

Tutkimukseni tavoitteena on kuvata kuinka sosiaalityöntekijät kuulevat lasta hallintolain mukaisesti huostaanottoasiassa. Toivon tutkimukseni tuottavan esille sellaista tietoa, jonka avulla lastensuojelun sosiaalityöntekijät voisivat kehittää työmenetelmiä ja välineitä, joiden avulla kyetään parhaalla mahdollisella tavalla kuulemaan lasta hallintolain mukaisesti huostaanottoasiassa. Lastensuojelu- ja hallintolaki sekä eettiset ohjeet ohjaavat lapsen kuulemista hallintolain mukaisessa kuulemisessa huostaanottoasiassa, mutta lapsen kuulemisen toteutuminen jää jokaisen sosiaalityöntekijän oman ammattitaidon varaan. Tämä aiheuttaa varmasti haastetta vastavalmistuneelle sosiaalityöntekijälle, niin kuin kokeneemmallekin sosiaalityöntekijälle.

Tutkimuksen tavoitteena on myös nostaa esille sosiaalityöntekijöiden eettistä pohdintaa, joka liittyy lapsen hallintolain mukaiseen kuulemiseen huostaanottoasiassa. Kuulemistilaisuudessa lapsella on oikeus perehtyä kaikkiin häntä koskeviin asiakirjoihin. Asiakirjat saattavat kuitenkin sisältää muun muassa sellaista tietoa lapsen läheisistä, joista lapsi ei ole ollut tietoinen. Tällöin sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan muun muassa lapsen etua. Lastensuojelun sosiaalityöntekijä kohtaa työssään ongelmia, joiden ratkaisemiseksi ei ole olemassa selkeitä ohjeita tai ratkaisumalleja. Lastensuojelun sosiaalityön eettisesti haastavia tilanteita voidaan tarkastella monella eri tavalla, muun muassa ammattietiikan, sosiaalityön eettisten periaatteiden kautta ja moraalisen järkeilyn kautta. Moraalinen järkeily voidaan nähdä tämän päivän lastensuojelun ammattilaisten tiedonmuodostuksen apuvälineenä, jonka tehtävä on toimia suunnannäyttäjänä paljon epävarmuutta sisältävissä työtilanteissa (Forsberg 2012, 15-16). Moraalinen järkeily tuntuisi sopivan lastensuojelun haastaviin tilanteisiin.

Lapsen hallintolain mukainen kuuleminen vaatii sosiaalityöntekijältä vankkaa ammattitaitoa. Prosessi on monivaiheinen, joka päättyy kuulemistilaisuuteen. Tutkimuksessa kuvaan prosessin huostaanoton valmistelusta lapsen hallintolain mukaiseen kuulemiseen. Sosiaalityöntekijän tulee turvata prosessin lainmukainen eteneminen, jotta lapsen hallintolain mukainen kuuleminen on lainvoimainen.

Viime aikoina yhteiskunnassamme on tapahtunut käsittämättömän raakoja tekoja, jotka ovat kohdistuneet lapsiin. Olemme joutuneet kysymään, kuka lasta suojelee? Sosiaalityön ammattilaisina meidän tulee kyetä parhaalla mahdollisella tavalla kuulemaan lasta, jotta kykenemme tekemään lapsen edun mukaisia päätöksiä. Lapsen kuuleminen mahdollistaa

lapsen aidon mielipiteen selvittämisen, jonka myötä sosiaalityöntekijä voi toteuttaa perustehtävänsä – lapsen suojelua.

2 LAPSEN ETU JA OSALLISUUS LASTENSUOJELUSSA

2.1 Lapsen etu ja osallisuus oikeudellisena käsitteenä

Kuluneina vuosikymmeninä lainsäädännön tavoitteena on ollut lapsen aseman parantaminen. Käytännössä tähän on pyritty kansallisella tasolla erilaisilla lakiuudistuksilla, joissa lapsi on pyritty huomioimaan entistä paremmin. Lapsikeskeisyyden taustalla on ajatus siitä, että lasten oikeudet ovat ensisijaisesti ihmisoikeuksia. Yhdistyneiden kansakuntien (YK) lapsen oikeuksien sopimus (SopS 60/1991), joka on Suomessa lain tasoinen asiakirja, kuvailee mitä lapsen oikeudet ovat tai mitä niiden pitäisi olla. Kaikkiaan 54 artiklaa sisältävä lapsen oikeuksien sopimus (LOS) tuli kansainvälisesti voimaan syyskuussa 1990. Suomi ratifioi sen varaumitta 31.5.1991. Lyhyesti kuvattuna mainittujen artikloiden pääsisältö on seuraavanlainen: lapsen oikeus suojeluun ja huolenpitoon, osallisuuteen yhteiskunnan voimavaroista ja osallisuuteen itseään koskeviin asioihin. (Mahkonen 2010, 84-88.)

Euroopan ihmisoikeussopimus, johon Suomi liittyi vuonna 1990, on myös keskeinen asiakirja lastensuojelun kannalta. Euroopan ihmisoikeussopimus korostaa henkilön oikeuksia muun muassa epäinhimillistä kohtelua, vapaudenriistoa ja yksityiselämään puuttumista vastaan. Perustuslain (731/1999) 6 §:n 3 momentin mukaan lasta on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilönä ja lapsella on oikeus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavalla tavalla. (Mahkonen 2010, 50.)

Uusi lastensuojelulaki (417/2007) tuli voimaan 1.1.2008. Lastensuojelulain uudistuksessa on ollut pääsääntöisesti kyse säännösten selkiyttämisestä, ajanmukaistamisesta ja täydentämisestä. Tästä syystä säännösmäärä on kasvanut (Mahkonen 1991, 27). Lain tarkoitus on turvata lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun (Räty 2010, 1).

Lastensuojelulain (417/2007) 4 §:n mukaan lapsen etua arvioitaessa on kiinnitettävä huomiota siihen, miten eri toimenpidevaihtoehdot ja ratkaisut turvaavat lapselle:

- 1) tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin sekä läheiset ja jatkuvat ihmissuhteet;

- 2) mahdollisuuden saada ymmärtämystä ja hellyyttä sekä iän ja kehitystason mukaisen valvonnan ja huolenpidon;
- 3) taipumuksia ja toivomuksia vastaavan koulutuksen;
- 4) turvallisen kasvuympäristön ja ruumiillisen sekä henkisen koskemattomuuden;
- 5) itsenäistymisen ja kasvamisen vastuullisuuteen;
- 6) mahdollisuuden osallistumiseen ja vaikuttamiseen omissa asioissaan; sekä
- 7) kielellisen, kulttuurisen ja uskonnollisen taustan huomioimisen.

Lastensuojelussa on toimittava mahdollisimman hienovaraisesti ja käytettävä ensisijaisesti avohuollon tukitoimia, jollei lapsen etu muuta vaadi. (LsL 417/2007.)

Lastensuojelulain (417/2007) 5 §:n mukaan lapselle on hänen ikäänsä ja kehitystasoaan vastaavalla tavalla turvattava oikeus saada tietoa häntä koskevassa lastensuojeluasiassa ja mahdollisuus esittää siinä mielipiteensä. Lastensuojelun tarvetta arvioitaessa, lasta ja nuorta koskevaa päätöksentekoa tehtäessä ja lastensuojelua toteuttaessa on kiinnitettävä erityistä huomiota lapsen ja nuoren mielipiteisiin ja toivomuksiin. Lastensuojelulain säännös korostaa lapsen asemaa sosiaalihuollon asiakkaana riippumatta siitä, minkä ikäinen lapsi on. Kaikissa lastensuojelulain mukaisissa toimissa lasta koskevassa päätöksenteossa on joko kuultava lasta tai selvitettävä muutoin hänen mielipiteensä. Lapsen omaa käsitystä ja mielipidettä selvitetessä on lapsen iällä ja kehitystasolla erityistä merkitystä. Mitä varttuneemmasta ja kehittyneemmästä lapsesta on kyse, sitä suurempi merkitys on annettava lapsen itsemääräämisoikeuden toteuttamiselle erityisesti silloin, kun viranomainen tekee lapsen itsemääräämisoikeuteen tai yksityisyyteen puuttuvia tai niihin liittyviä päätöksiä tai muita tosiasiallisia hallintotoimia. Kysymys on siten lapsen aidon mielipiteen selvittämisestä, mikä on tehtävä lapsen itsemääräämisoikeutta ja hänen identiteettiään huomioivalla ja kunnioittavalla tavalla. Mielipiteen selvittämiseen liittyy se, että lapsella on oltava aina, iästä riippumatta, oikeus saada tietoa siitä, missä asiassa hänen mielipidettään selvitetään ja mihin lapsen tai hänen perheensä asiaan mielipiteen selvittäminen liittyy. (Räty 2010, 19.)

2.2 Osallisuus lastensuojelussa

Hurtia (2008) tuo tutkimuksessaan esille, että lapsia on aikaisemmin vähätelty, eikä heitä ole pidetty luotettavina kertomaan omasta elämästään. Yksi keskeisimmistä syistä lapsen osallistumattomuuteen liittyy aikaisemmin asiakastyössä toteutettuun työtapaan, jossa on painottunut vanhempien kanssa tehtävä työskentely. Tällöin lasten kokemukset ja näkemykset eivät ole päässeet työskentelyssä esiin. Lasten osallistumattomuus työskentelyyn liittyy lasten suojelemisen tavoitteeseen sekä osallistumisen kykyjen aliarvioimiseen. Osallistujan roolin on katsottu olevan joissain tilanteissa liian raskas lapselle tai sen on koettu vaarantavan lapsen turvallisuuden ja hyvinvoinnin.

Osallisuus-käsite on määritetty monilla eri tavoin suomalaisessa sekä kansainvälisessä sosiaalityön tutkimuksessa. Lapsen osallisuudella tarkoitan tässä tutkimuksessa lapsen aitoa kohtaamista ja hänen mielipiteensä selvittämistä. Sinkon (2001, 140-143) mukaan sosiaalityön nykykielellä sanottuna lapsen osallisuus merkitsee sitä, että lapsi antaa oman panoksensa työskentelyprosessiin jaettuun asiantuntijuuteen. Lapsella on myös oltava oikeus olla osallistumatta, olla puhumatta ja olla kertomatta. Osallisuus koostuu oikeudesta saada tietoa itseä koskevista suunnitelmista, päätöksistä, ratkaisuksista, toimenpiteistä ja niiden perusteluista sekä mahdollisuuksistaan ilmaista mielipiteensä ja vaikuttaa näihin asioihin. Vastavuoroisuus on olennaista, koska vaikuttaminen ei ole mahdollista, jos lapsi ei pääse mukaan asioiden käsittelyyn eikä saa niistä tietoa.

Myös Korpi ja Latvala (2010) määrittelevät tutkimuksessaan lapsen osallisuutta käsityksen kautta, jossa lapsi nähdään aktiivisena toimijana. Osallisuuden edellytyksenä on näkemys lapsesta aktiivisena toimijana eikä vain passiivisena vastaanottajana. Käsitys lapsesta aktiivisena toimijana ohjaa aikuista näkemään lapsen ajatukset arvokkaina ja samalla aikuinen ymmärtää todella pysähtyä kuuntelemaan lasta. Tiilikainen (2008b, 151) määrittelee osallisuuden tarkoittavan mahdollisuutta osallistua. Osallisuus edellyttää tekoja, joissa annetaan mahdollisuus osallistua johonkin tai päästä osalliseksi jostakin. Korven ja Latvalan (2010) mukaan osallisuuden tunne määrittyy vahvasti vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Osallisuus vaatii näin ollen tasavertaista vuorovaikutusta lasten ja aikuisten keskustelutilanteissa. Osallisuus on työtä yhdessä lapsen kanssa, jonka vuoksi sen tulisi olla aikuisen ja lapsen yhteistyössä tapahtuvaa toimintaa, joka on kaikkien osapuolten mielestä miellyttävää ja tarkoituksenmukaista.

Mikko Oranen (2011) on kirjoittanut Sosiaaliportin lastensuojelun käsikirjaan mitä lasten ja nuorten osallisuus tarkoittaa lapsi- ja perhekohtaisessa lastensuojelussa. Oranen toteaa, että osallisuudessa on kyse siitä, että lapsi ja nuori voi olla mukana määrittämässä, toteuttamassa ja arvioimassa lapsen tai nuoren edun turvaamiseksi tehtävää työtä.

Tiilikainen (2008a, 136) on jakanut lapsen osallistumisen tavat neljään ryhmään, jotka ovat toiminnallinen osallistuminen, selvitysluonteinen osallistuminen, lapsen paikantava osallistuminen ja välillinen osallistuminen. Toiminnallinen osallistumisen tapa kuvaa sitä, miten lapsi voi erilaisilla toiminnallisilla tavoilla ja keinoilla tulla mukaan työskentelyyn eikä osallistumisen tarvitse olla vain puheen kautta tapahtuvaa kertomista ja tiedon jakamista. Selvitysluontoinen osallistuminen tarkoittaa lapsen ajatusten, tarpeiden, tunteiden ja toiveiden selvittämistä työskentelyssä sekä lapsen suuntaan tapahtuvaa selvittävää tiedonvälitystä. Lapsen paikantavassa osallistumisessa lapsi ei ole tapaamisen pääasiallinen osallistuja, mutta hän on tapaamisessa mukana kuuntelijana ja hetkittäin myös osallistujana. Välillisessä osallistumisessa lapsi ei ole laisinkaan läsnä tapaamisessa muutoin kuin vanhempiensa ja sosiaalityöntekijöiden puheen ja keskustelun kautta.

Tiilikainen (2008b, 143) tuo esille näkemyksensä, että erilaisten toimenpiteiden toteuttamisella ja asioiden huomioimisella tähdätään lasten osallistumiseen. Tiilikainen ei kuitenkaan nähnyt tutkimuksessaan asiakastyössä toteutettua lasten ottamista mukaan työskentelyyn osallistamisena. Osallistaminen käsitteenä sisältää pakottavan sävyn, eikä se Tiilikaisen mielestä kuvaa sitä tapaa, jonka mukaisesti lapset ovat työskentelyssä mukana. Aktiivinen osalliseksi kutsuminen on Tiilikaisen mielestä oikeanlainen käsite kuvaamaan lasten osallistumisen puolesta tehtävää työtä. Tällainen osallistumisen kuvaus antaa mahdollisuuden valita, osallistuvatko he työskentelyyn vai eivät. Aikuisille se jättää kuitenkin velvollisuuden ja vastuun toimia työskentelyssä lasten osallistumista edistävästi ja tukevasti. Määrältään maksimaalinen osallistuminen ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita hyvää osallisuutta.

Oranen (2011) kirjoittaa lastensuojelussa lapsen osallisuuden rakentuvan kuudesta eri elementistä, jotka ovat lapsen mahdollisuus osallistua tai kieltäytyä, mahdollisuus saada tietoa, vaikuttaminen prosessiin, mahdollisuus omien ajatusten ilmaisemiseen, tuki omien mielipiteiden ilmaisuun sekä mahdollisuus itsenäisiin päätöksiin. Lapsella tulee olla mahdollisuus tehdä itsenäisesti omaan elämäänsä vaikuttavia päätöksiä. Nuorella

itsenäisesti tehtävien päätösten määrä voi olla suurempi kuin pienemmällä lapsella. Kun puhutaan lasten ja nuorten osallisuudesta, ei saa unohtaa lapsen oikeutta kieltäytyä osallistumasta johonkin prosessiin. Sekin on tavallaan osallistumista, että lapsi tai nuori kieltäytyy.

Harry Shierin mukaan osallisuuden tasot jakautuvat viiteen eri elementtiin, joissa huomioidaan lapsen kuunteleminen, lapsen kannustaminen omien ajatusten ilmaisemiseen, lapsen ajatusten vakava huomioiminen päätöksenteossa, lapsen osallistuminen päätöksentekoprosessiin sekä lapsille mahdollistetaan vastuun ja vallan jakaminen päätöksenteossa. Shierin mukaan lapset toivoisivat voivansa sanoa enemmän mielipiteitään ja toivoisivat enemmän sananvaltaa asioissa. On olemassa erilaisia syitä, miksi lapsi ei uskalla kertoa aikuiselle ajatuksiaan. Näitä ovat esimerkiksi lapsen itseluottamuksen puute ja lapsen kokemus siitä, että häntä ei ole aikaisemmin kuultu häntä itseään koskevissa asioissa. Ei ole tarkoituksenmukaista kannustaa lapsia kertomaan ajatuksistaan aikuisille, jos niitä ei oteta huomioon päätöksenteossa. Lasten ajatusten kuuleminen ei tarkoita sitä, että aikuisen tulisi tehdä siten kun lapsi haluaa, vaan molempien näkökulmat tulisi huomioida päätöksenteossa tasavertaisesti. Lasten osallistumisesta päätöksentekoon on hyötyä monessa mielessä. Se muun muassa parantaa lasten itseluottamusta, empatiaa ja vastuullisuutta. (Shier 2001, 112-115; ref. Korpi ja Latvala 2010.)

Nigel Thomasin (2002) on kehittänyt kiipeilyseinämallin, jossa kuusi pilaria kuvaavat osallisuuden eri ilmenemismuotoja. Thomasin mukaan osallisuuden kannalta tärkeitä elementtejä ovat lapsen oma valinta osallistumisestaan, lapsen saama tieto tilanteesta ja omista oikeuksistaan, lapsen vaikutusmahdollisuudet päätöksentekoprosessissa, lapsen oman äänen kuuluminen keskustelutilanteissa, lapsen saama tuki puhetilanteessa sekä lapsen mahdollisuus tehdä itsenäisiä päätöksiä. Thomas nostaa esille vaikeuden mitata lapsen osallisuutta. Mikäli lapselle on kerrottu, että hänen tulee olla tapaamisessa läsnä ja hän käyttää paljon puheaikaa ja on aktiivinen, niin tulisiko hänet asettaa osallisuusasteikolla korkeammalle kuin lapsi, joka tulee tapaamiseen omasta halustaan, mutta ei sano mitään?

Lapsen osallistuminen mahdollistaa lapsille tärkeiden ja olennaisten asioiden huomioimisen työskentelyssä ja sen suuntaamisessa. Tämä ei tosin vielä merkitse sitä,

että lapsi on tullut lastensuojelussa autetuksi. (Hurtig 2006, 177.) Lapsen osallistuminen kuitenkin parantaa lapsen suojelun edellytyksiä, kun sosiaalityöntekijän tiedot lapsesta lisääntyvät ja kun hänellä on mahdollisuus oppia tuntemaan lapsi paremmin (Tiilikainen 2008a, 142).

2.3 Lapsen etu lastensuojelussa

Pösön (2012, 76) mukaan lapsen etu on yksi lastensuojelun ydinkäsitteitä. Kotkavuori (2013, 6) tuo esille, että lapsen etu mainitaan uudessa lastensuojelulaissa yhteensä 35 kertaa, joten se on siis jo pelkästään mainintojen määrän perusteella keskeinen lastensuojelun käsite.

Lastensuojelun kaikki toimenpiteet on suunniteltava ja toteutettava niin, että ne ovat perusteltuja lapsen näkökulmasta ja tuottavat mahdollisimman hyvän lopputuloksen lapsen kannalta. Jos hyvää ratkaisua tilanteeseen ei löydy, on valittava lapsen kannalta vähiten huono. Lastensuojelu lähtee lapsen tarpeista, ja lapsen edun turvaaminen on sen tärkein periaate. Jokainen lasta koskeva päätös tai ratkaisu on tehtävä niin, että se on perusteltu lapsen näkökulmasta. (LsL 417/2007).

Mahkosen mukaan lastensuojelulaissa ei ole suoraa vastausta siihen, mikä on lapsen edun oikea sisältö, vaan lapsen etu on siinä relatiivinen ja subjektiivinen käsite (Mahkonen 1991, 70). Lastensuojelulaki määrittää lapsen edun laajasti, joten voidaan kysyä, että mitä lapsen etu sitten oikeasti tarkoittaa lastensuojelussa ja kuinka sitä mitataan? Pösön mukaan voidaan edelleen kysyä, että kuinka erottelukykyinen lapsen edun käsite on? Lain muotoilut ovat arkikielisiä ja helposti tunnistettavia yleensä hyvää lapsuutta koskevasta normistosta. Voiko tällä tavalla määritetty käsite ohjata monimutkaisten ja ristiriitaisten tilanteiden ratkaisuja lastensuojelussa? (Pösö 2012, 81.)

Lapsen etua arvioidessa sosiaalityöntekijän on arvioitava, mikä on juuri tämän lapsen kannalta paras ratkaisu tässä elämäntilanteessa. Rätty (2008, 27) tuo esille, että lapsen etu ei vielä ilmaise mitään, vaan käsitteen sisältö riippuu lapsen iästä, kehitystasosta sekä lapsen elämäntilanteesta. Lapsen etua voidaan myös arvioida negatiivisten tunnusmerkkien avulla, eli arvioimalla sitä, mikä ei ainakaan ole lapsen edun mukaista. Tällöin sosiaalityöntekijän on arvioitava niitä seikkoja, jotka vaarantavat lapsen

hyvinvointia ja ne seikat, jotka suojaavat lasta tai edesauttavat lapsen hyvinvointia ja kasvatusta. Lapsen kannalta negatiivisia seikkoja on rakkauden ja empatian puuttuminen, vuorovaikutuksen puuttuminen, huolenpidon puuttuminen, lapsen henkinen tai fyysinen kaltoinkohtelu, köyhyys, sosiaalinen syrjäytyminen tai eläminen jatkuvassa ristiriitatilanteessa. Positiivisia tunnusmerkkejä lapsen kannalta ovat hyvät ja lämpimät ihmissuhteet, rakkauden ja kiintymyksen saaminen ja oikeus omien tunteiden osoittamiseen, hyvä hoito ja huolenpito ja oikeus ruumiilliseen koskemattomuuteen. Lapsen edun arviointi on kokonaisarviointia. Valintatilanteissa, joissa on pohdittava mille seikoille annetaan eniten painoarvoa, jää ne päätöksentekijän vastuulle. Lapsen tarpeista riippuu, mikä painoarvo kullekin lapsen etuun vaikuttavalle seikalle annetaan lasta koskevassa päätöksenteossa.

Lapsen edun arviointi voi olla haasteellista ja mutkikasta. Sosiaalityöntekijän tulee kuitenkin löytää lapsen kannalta paras ratkaisu kussakin tilanteessa. Pösön (2012, 76) mukaan lapsen etua joudutaan tulkitsemaan sekä arvioimaan yksittäisten ihmisten erilaisissa ja muuttuvissa tilanteissa. Aina ei ole kuitenkaan selkeästi eroteltavissa, että onko kyse lapsen edusta vai esimerkiksi vanhemman edusta. Eri ihmisillä saattaa myös olla hyvin erilaisia käsityksiä siitä, mikä on lapsen edun mukaista. Saattaa myös olla, että asioita ei ole mahdollista järjestää lapsen edun mukaisesti.

Lapsen parasta voidaan myös pyrkiä arvioimaan muiden käsitteiden kautta. Lapsen edun epämääräisyyden ja monimutkaisen sovellettavuuden vuoksi on esitetty, että lapsen edun käsitteestä olisi luovuttava ja tilalle otettaisi esimerkiksi riskin käsite. (Hansen & Ainsworth 2009; ref. Pösö 2012, 93.) Tällöin riskejä arvioitaisi lapsen olosuhteisiin, elämäntilanteeseen, hoitoon tai kasvatukseen liittyen. Riskin vakavuuden tai todennäköisyyden pohjalta tehtäisi päätöksiä ja ratkaisuja ilman erityistä punnintaa siitä, onko ratkaisu lapsen edun mukainen. Riskien arviointikaan ei vapauta sosiaalityöntekijää epävarmasta päätöksenteosta ja ratkaisuista, koska riskien tunnistamiselle asetetuista kriteereistä huolimatta riskejä arvioidaan epävarman, puutteellisen ja kiistanalaisen tiedon avulla. (Pösö 2012, 93.)

Sosiaalityön kannalta lapsen etu on keskeisimmistä käsitteistä, joka on ensisijaisesti katseen ohjaaja ja moraalinen, toimintaa arvottava käsite. Se, kuinka lapsen edun sisältöä täsmennetään tai ollaan täsmentämättä tai kuinka sen tulkinnanvaraisuutta tunnistetaan tai

olla tunnistamatta, on myös moraalinen kannanotto. (Pösö 2012, 94.) Jotta sosiaalityöntekijä voi toimia lapsen edun mukaisesti, tarvitsemme osaavia, eettisesti herkkiä ja vahvoja sosiaalityöntekijöitä.

3 LASTENSUOJELUN EETTISYYS

3.1 Etiikan, moraalin ja arvojen käsite

Sosiaalialalla lainsäädäntö ja laillisuus ovat tärkeitä. Laillisuus ei kuitenkaan tarkoita saamaa kuin eettisyys, eikä lainmukaisuus aina takaa oikeudenmukaisuutta. Laki antaa harvoin vastausta arkisen ihmissuhdetyön kiperiin pulmiin. (Talentia-2005.) Lastensuojelun päätavoitteena on vastata lapsen tarpeisiin ja poistaa esteitä hänen kehityksensä tieltä. Lastensuojelun eri toimenpiteiden on oltava lainmukaisia, mutta se ei vielä riitä takaamaan niiden onnistumista. Muodollisesti oikeiden tehtyjen ratkaisujen tulee olla myös eettisesti ja emotionaalisesti kestäviä. (Taskinen 2007, 21.) Lastensuojelun sosiaalityöntekijät pohtivat jatkuvasti työssään hyvin monisyisiä ongelmia, joihin harvoin on olemassa vain yhtä ainoata ja oikeata ratkaisua. Raitakaran ja Juhilan (2011, 190-191) mukaan eettisiin kysymyksiin ei ole yksiselitteisiä vastauksia, vaan ne vaativat tilannekohtaista puntarointia.

Banksin (2006) mukaan eettisyys on sosiaalityön ydintä. Niemelän (2011, 15-16) mukaan käsite *eetos* viittaa kulttuurissa vallitsevaan ajan henkeen sekä hyväksyttävään tapaan toimia tietyllä tavalla. Etiikan kysymykset liittyvät inhimilliseen toimintaan – sekä hyvään ja pahaan että oikeaan ja väärään. Kansanomaisesti etiikalla tarkoitetaan lähes samaa kuin moraali, eikä käsitteitä etiikka ja moraali aina välttämättä eroteta toisistaan. Moraalin ja etiikan rakennusaineeksi ovat arvot ja normit. Tarkasti ottaen etiikassa on kyse moraalifilosofiasta eli *eetoksen* ja moraalin tarkastelusta. Banks (2006, 4-5) määrittää moraalin tarkoittavan hyvän, pahan, oikean ja väärän kantaaottavien käytössääntöjen ja käytäntöjen järjestelmää. Koskinen (1995, 30-62) puolestaan määrittää moraalin olevan jotakin sisäistä, mitä ihminen itse tahtoo kuunnella ja noudattaa. Moraalin peruseräite on yksinkertainen: on tavoiteltava hyvää ja vältettävä pahaa. Kaikilla on moraali, tietoinen tai tiedostamaton ja se ohjaa yhdessä tosiasioiden kanssa arvioitamme, päätöksiämme ja tekojamme. Tiedostettua moraaliala tai moraalin tietoista ajattelemista kutsutaan moraalioipiksi eli etiikaksi. Tästä seuraa, että kaikilla on moraali, mutta kaikilla ei ole tietoista etiikkaa.

Etiikka voidaan määritellä sekä jaotella monella eri tavalla. Sosiaalityön kannalta velvollisuus- ja seurausetiikka ovat perinteisiä teoreettisia kehyksiä. Velvollisuusetiikka on varmasti vanhin ja tietyssä mielessä myös yksinkertaisin malli eettisten kysymysten käsittelemiseen. Tiedyt teot ovat yksinkertaisesti väärä ja niitä on siksi vältettävä, kun taas toiset ovat oikeita ja siksi velvollisuuksia, joita ei saa jättää täyttämättä. Velvollisuusetiikassa korostuvat universaalisuus ja objektiivisuus. Käsky ja sääntö ilmaisevat, mitä pitää tehdä ja miten. Käskyyn liittyy myös yleistamisvaatimus, eli sitä tulee kyetä soveltamaan kaikkiin tilanteisiin. Seurausetiikassa keskiössä on teon moraalisen arvon määräytyminen sen ennakoitavissa olevien, ennakoitujen, aiottujen tai tosiasiallisten seurausten mukaan. (Laitinen & Väyrynen 2011, 163-164; Aadland 1993, 78-83.)

Sosiaalityön etiikkaa tarkastellessa on syytä nostaa esille sensitiivinen- ja tunne-etiikka. Sensitiivinen etiikka on herkkä sosiaalityön epävarmuudelle ja mahdollistaa sosiaalityön arjen ratkaisujen näkyväksi tekemisen. Sensitiivinen etiikka on tieto-taitoa, joka määrittää omalta osaltaan lastensuojelun arvoperustaa ja tätä kautta niitä toiminnallisia normeja, jotka ohjaavat hyväksyttäviä ja vastaavasti ei-hyväksyttäviä toimintatapoja. Sosiaalityön toteuttamisessa eettiset haasteet nostavat esille tunne-etiikan kysymykset, joiden mukaan eettiset kannanotot ilmaisevat tunteita. Tunne-etiikan hyvyyden ratkaisee, millaiset motiivit ovat toiminnan taustalla. Tunne-etiikan toiminnan tunnusmerkki on spontaani toiminta, ilman taka-ajatuksia, joka tapahtuu hyvien motiivien pohjalta. (Laitinen & Väyrynen 2011, 163-164; Aadland 1993, 78-83.)

Sosiaalityön perustana on arvoja, jotka ovat työskentelyssä aina läsnä. Arvoiksi kutsutaan niitä yleisiä päämääriä, joita ihmiset asettavat toiminnalleen ja joiden perusteella he arvioivat toimintaansa ja yhteiskuntaansa. Arvovalinnoissa näkyy, millaiseen järjestykseen erilaiset hyvinä pidettävät asiat asetetaan yhteiskunnassa. Kun arvot ilmaisevat, mikä on hyvää ja tavoiteltavaa, moraali ajattelu taas koskee sitä, mikä on oikein. (Ahokas & Lähteenoja & Myyry & Pirttilä-Backman 2005, 7.)

Sosiaalityön ammatillisuus nojautuu arvoihin, joissa keskeistä ovat sosiaalinen oikeudenmukaisuus, ihmisoikeudet sekä jokaisen ihmisen ihmisarvo, arvokkuus, loukkaamattomuus ja eriarvoisuuden poistaminen. Nämä arvot saavat merkityksensä eettisissä periaatteissa, jotka kuvaavat ammatillisen toiminnan lähtökohtia sekä ohjaavat sosiaalityöntekijää arvojen mukaiseen ja siten eettisesti kestävään toimintaan. (Metteri &

Hotari 2011, 69; Banks 2006, 10-12.) Tunteet liittyvät myös arvovalintoihin. Lastensuojelun interventiot ovat niin voimakkaita, että työn oikeutusta ja arvoja tulee tarkastella jatkuvasti. Eettisten perusteiden ja tunteiden käsittelyn tulee olla jatkuvasti osa sosiaalityöntekijän reflektointia ammattikäytäntöä. Reflektion merkitys korostuu puhuttaessa sosiaalityön arvoista ja etiikasta. (Heinonen & Sinko 2009, 95.)

3.2 Ammattietiikka ja sosiaalityön eettiset periaatteet

Sosiaalityön käytännöissä on vaikea löytää yhtä eettistä koodistoa, joka pätsisi kaikissa tilanteissa ja konteksteissa. Tämän vuoksi toimintaa ohjaavien eettisten ideaalien sijasta käytännölliset, arjessa tehtävät ratkaisut ovat suuressa asemassa eettisyyden muovaajina. Eettinen sosiaalityö on aina epävarmaa ja monimutkaista, koska laajojen kysymysten haltuun ottaminen vaatii sosiaalityöntekijältä eettisesti kykyä pohtia, millainen toiminta ja ratkaisu on paras asiakkaan kannalta. (Laitinen & Väyrynen 2011, 164-183.)

Sosiaalityölle keskeinen kysymys on, kuinka toimitaan asiakkaan kannalta mahdollisimman hyvin. (Raunio, 2011, 117). Tämä kysymys johdattaa meidät ammattietiikan äärelle, joten etiikan, moraalin ja arvojen käsitteiden tutkimisen jälkeen on syytä pohtia ammattietiikan ja sosiaalityön eettisten periaatteiden vaikutusta sosiaalityöhön. Mitä ammattietiikalla tarkoitetaan ja millä tavoin se liittyy työhön? Pietarisen ja Launisen (2002, 49) mukaan ammattietiikka ohjaa valintoja kaikessa sosiaalialan työssä. Lyhyen määritelmän mukaan ammattietiikka tutkii sitä, millaisia toimintoja ohjaavia normeja ja periaatteita on tietyissä ammateissa toimivilla ihmisillä.

Ammattietiikka auttaa ammattilaista eettisessä harkinnassa ja avaa ammatilliselle työn tarkoitusta. Ammattietiikan tehtävä on arvioida ja kehittää työkäytäntöjä sekä pureutua työn ongelmiin. Ammattietiikka on myös valistavaa, sillä sen avulla sosiaalityöntekijä kykenee kehittämään toimintaansa ja tulemaan paremmaksi ammatilaiseksi. Ammattietiikan tehtävänä ei ole tuomita tai arvioida yksilöä, vaan antaa sosiaalityöntekijälle mahdollisuus parantaa omaa työtään, jotta hän kykenee ottamaan työstään täyden vastuun. (Airaksinen & Friman 2008, 27-28.)

Ammattietiikkaa ohjaavat vahvasti sosiaalityön eettiset periaatteet. Lapsen ollessa sosiaalityön kohteena esille nousee hyvin vahvasti sosiaalityön eettiset periaatteet.

Suomen sosiaalialan eettinen ohjeisto (Talentia) perustuu kansainvälisen sosiaalityöntekijöiden järjestön International Federation of Social Workersin (IFSW) laatimaan ohjeistoon ja Yhdistyneiden kansakuntien (YK) ihmisoikeusjulistukseen. Periaatteet ovat luonteeltaan yleisiä, joihin sosiaalityöntekijän odotetaan peilaavan yksittäisiä ratkaisujaan. Eettiset periaatteet koostuvat ihmisarvosta ja oikeudenmukaisuudesta, itsenäisyydestä ja elämän hallinnasta, syrjäytymisen ehkäisystä ja osallisuuden edistämisestä, syrjinnän ja väkivallan vastustamisesta, asiakkaan itsemääräämisoikeudesta ja asiakkaan yksityisyydestä. Sosiaalityössä kunnioitetaan ihmisarvon loukkaamattomuutta, ihmisen itsenäisyyttä ja omaa elämänhallintaa sekä edistetään yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta. (Talentia-2005.)

Eettinen ohjeisto (code of ethics) koostuu yleisesti hyväksytyistä sosiaalityötä ohjaavista eettisistä periaatteista ja säännöistä, jotka ohjaavat sosiaalityöntekijää ja suojaavat asiakasta. Auttamistyön etiikan taustalla ovat kansainvälisesti hyväksytyt ihmisoikeudet, jotka asettavat auttamistyölle merkittävät perusvaatimukset. (Banks 2006, 10-12.)

Eettiset toimintaohjeet voidaan nähdä täsmennettyinä ja rakennettuina arvolistoina. Etiikkaa ei voida kuitenkaan tyhjentävästi purkaa kattavaksi ohjeistoksi, joka järjestelmällisesti tai yksityiskohtaisesti kertoisi kaikissa tilanteissa, miten tulisi toimia. (Sinkkonen & Kauppila & Laulainen 2011, 97.) Koskisen (1995, 33-34) mukaan vaatii moraalista rohkeutta ja perusteellisesti harkittua etiikkaa, kun kykenee mahdottomassa tilanteessa, puutteellisten resurssien ja rajallisten toimintamahdollisuuksien vallitessa valitsemaan pienemmän pahan.

Lastensuojelu tarjoaa loistavat mahdollisuudet testata eettisyyttä, sillä se on täynnä epävarmoja ja tulkinnallisia tilanteita. Siksi vahva eettisyys on työn selkäranka. Eettisyys on paitsi pohdintaa, myös tekoja niiden pohjalta. Asiakastyössä tehdään jatkuvasti eettisiä valintoja ja pohditaan sitä, mikä on oikein asiakasta kohtaan. Sosiaalityöntekijä miettii, miten päätökset vaikuttavat asiakkaan elämään, miten voidaan ylläpitää toivoa, mitkä teot luovat osallisuutta ja suojelua, mitkä voimavarat ovat oikeita ja miten työn voi saada mahdollisimman avoimeksi ja läpinäkyväksi. Lastensuojelun sosiaalityöntekijä valitsee työnsä toimintaperiaatteet ja arvot sekä pyrkii niiden pohjalta toteuttamaan perustehtävänsä eli suojelua. (Muukkonen 2008, 65.)

3.3 Lapsen kohtaamisen eettiset haasteet

Sosiaalityön luonteeseen kuuluu työskentely eettisesti vastuullisilla ja herkillä alueilla. Eettiset kysymykset sisältyvät keskeisesti sosiaalityöhön, mutta se ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita, että jokainen sosiaalityöntekijä olisi sisäistänyt eettisen työn toteuttamisen ehdot. (Metteri & Hotari 2011, 69.) Lapsen kohtaaminen ja hänen kanssaan työskentely vaatii sosiaalityöntekijältä erilaisia valmiuksia kuin aikuisten kanssa työskentely. Lapsen kanssa työskentely edellyttää sosiaalityöntekijältä uskallusta, rohkeutta, heittäytymistä ja epävarmuuden sietämistä. Sosiaalityöntekijä voi joutua reagoimaan nopeasti yllättäviin tilanteisiin ja joutua tekemään asioita, joista hänellä ei välttämättä ole ennalta tietoa tai kokemusta. Huomioitavaa on, että sosiaalityöntekijällä ei aina välttämättä ole vastauksia lasten kysymyksiin. (Möllerin 2004, 29.)

Ervastin ja Tuulensalon (2006) mukaan lapsen tapaamisen alussa sosiaalityöntekijän tulee kuulostella itseään ja pohtia, miten suhtautuu lapseen sekä millaisia tunteita lapsi herättää. Lapseen tulee suhtautua kunnioittavasti ja arvostavasti. Lasta voi houkutella puhumaan ja toimimaan, mutta häntä ei saa pakottaa mihinkään sellaiseen mihin hän ei ole valmis. Sosiaalityöntekijän vastuulla on tehdä tapaamisesta lapselle turvallinen. Sosiaalityöntekijä saattaa helposti odottaa lapsen käyttäytyvän aikuisen ehdoilla. Tapaamisen tulee edetä lapsen tahdissa ja hänen ehdoillaan. Kun lapsi saa olla lapsi, hänen ei tarvitse osata ajatella aikuisen tavoin.

Näkemykseni mukaan sosiaalityöntekijän tulee lapsen tapaamisen aikana jatkuvasti havainnoida lasta sekä antaa lapselle tilaa ja aikaa. Tapaaminen lapsen kanssa ei aina etene sosiaalityöntekijän toiveiden mukaisesti, jolloin tapaamiselle asetettuja tavoitetta ei välttämättä saavuteta. Tällöin sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan, kuinka voimakkaasti hän pyrkii omalla toiminnallaan ohjaamaan tapaamisen kulkua vai hyväksyykö hän tapaamisen etenemisen lapsen toiveiden mukaisesti.

Lapsen kanssa työskennellessä on tärkeää tiedostaa, että sosiaalityöntekijän omat asenteet ja suhtautuminen lapseen vaikuttavat tapaamisen onnistumiseen. Tapaamisessa lapselle tulisi välittyä tunne aidosta kohtaamisesta. (Ervast & Tuulensalo 2006, 61.) Laitinen ja Väyrynen (2011, 179) tuovat esille, että kokemus kuulluksi tulemisesta ja aidosta kiinnostuksesta luo asiakassuhteelle turvallisen ja välittävän ilmapiirin. Tällöin

sosiaalityöntekijän ja asiakkaan välinen vuorovaikutussuhde muodostuu refleksiiviseksi ja mahdollistaa vaikeiden asioiden käsittelyn.

Luottamuksellisen suhteen rakentaminen lapseen on osa ammattitaitoa. Lapsen ja sosiaalityöntekijän välisen suhteen luominen on herkkää työtä. Sosiaalityöntekijän tulee sallia ja tukea lapsen tunteiden esiin tuomista ja osallistua työskentelyyn myös itse empaattisena, tuntevana ja läsnäolevana persoonana. Pelkkä empatia ei kuitenkaan riitä, vaan sosiaalityöntekijän tulee kyetä professionaaliseen pohdintaan, jossa sosiaalityöntekijä asettaa arvot ja periaatteet tärkeysjärjestykseen. Sosiaalityöntekijä viranomaisena on aina jossain määrin valtasuhteessa asiakkaaseen. Epäsymmetria voidaan kuitenkin purkaa, kun lasta lähestytään hänen omista valmiuksistaan ja lähtökohdistaan. Tämä merkitsee välittämiseen pohjautuvaa eettisyyttä, jossa pyritään kunnioittavaan suhteeseen. (Laitinen & Väyrynen 2011, 181-184.)

Yhteistyö lapsen ja aikuisen välillä on oltava sujuvaa, jotta lapsen todelliset ajatukset tulisivat esiin. Se vaatii aikuiselta näkemystä nähdä lapsi aktiivisena ja pätevänä toimijana sekä aikuisen on kyettävä tulkitsemaan lapsen kertomaa avoimin mielin, pitäen samalla mielessä, että aikuisen tulkinta on aina vain yhdenlainen näkemys siitä, mitä lapsi saattoi ilmaisuillaan tarkoittaa. Yksi suurimmista haasteista lapsen ja aikuisen välisessä kommunikoinnissa onkin kielellisten taitojen erilaisuus. Jokaisella lapsella, niin kuin aikuisellakin, on omat kokemus- ja merkityshistoriansa, joiden kautta he esittävät omia näkemyksiään ja kokemuksiaan. Tämän vuoksi aikuisen olisi hyvä kiinnittää huomiota lapsen kehonkieleen ja muihin ilmaisutapoihin, joiden avulla lapsi pyrkii tuomaan omaa näkemystään kuuluville. (Korpi & Latvala 2010, 24-25.)

Filppula (2010,16) tuo tutkimuksessaan esille, että lasten tuottamaan tietoon liitetään monia epäilyksiä, etenkin epäilläään lapsen kykyä muodostaa käsityksiä ympäristöstään tai monimutkaisista sosiaalisista suhteista koskevista tilanteista. Kysymyksiä on herättänyt myös se, voidaanko lapsen puheeseen luottaa, mikä on lapsen oma käsitys ja mikä vanhemman tuottama mielipide. Helavirran (2011, 93-94) mukaan tilanteissa, joissa eri osapuolilla (lapsella, vanhemmalla tai viranomaisella) on erilainen näkemys lapsen hyvinvoinnista, sosiaalityöntekijät pitävät lapsen tuottamaa tietoa todellisempana ja luotettavampana kuin viranomaisten tai muiden perheenjäsenten tietoa. Lapsen tiedon uskottavuudella ja

sisällöllä on selvä yhteys. Lapsen tuottamaan tietoon uskotaan silloin, kun lapsi toi esille perheen ongelmia, mutta ei silloin, kun lapsen mukaan perheessä oli kaikki hyvin.

Hurttian (2008) mukaan lapsen kanssa työskentelyyn ja hänen kertomiinsa asioihin tulee aina suhtautua vakavasti, vaikka lapsi saattaa kertoa television tapahtumista, kuin ne olisivat osa hänen elämäänsä ja nuori voi kertoa sosiaalityöntekijälle omana mielipiteenään vanhempiansa mielipiteitä. Keskustelun lisäksi lapset ja nuoret viestittävät asioitaan omalla olemuksellaan ja käytöksellään. Tästä syystä lasten kanssa työskentelevien tulee kyetä tulkitsemaan lapsen käytöstä, joka edellyttää tietoa lapsen kehityksestä ja mielentoiminnasta. Sosiaalityöntekijän ei kuitenkaan tarvitse olla psykologi kyetäkseen tulkitsemaan ja ymmärtämään lasta ja hänen käytöstään. Sosiaalityöntekijällä on mahdollisuus saada tuntuma siitä, voiko lapsi hyvin vai huonosti huolimatta siitä, minkälainen keskustelun sisältö on. On väärin, että sosiaalityöntekijä ainoastaan kerää systemaattista tietoa lapselta ja perustaa päätöksensä lapsen kertomiin asioihin. Vastuu tehdyistä ratkaisuksista ja päätöksistä on aina aikuisella, siis sosiaalityöntekijällä. Sosiaalityöntekijän tehtävä on arvioida lapsen kokonaiselämäntilanteen perusteella paras ratkaisu.

3.4 Moraalinen järkeily

Lastensuojelutyö sisältää runsaasti epävarmuutta ja ennakoimattomia tilanteita. Työhön liittyy myös vahvasti erilaisia tunteita, kuten häpeää, epätoivoa, surua ja vihaa, mutta myös yllättyneisyyttä ja iloa. Tunteet ovat tärkeitä, koska ne antavat sosiaalityöntekijälle asiakastilanteissa intuitiivista tietoa ja auttavat ymmärtämään ja jäsentämään tilanteita paremmin. (Heinonen & Sinko 2009, 95.)

Lastensuojelun sosiaalityöntekijä kohtaa työssään ongelmia, joiden ratkaisemiseksi ei ole olemassa selkeitä ohjeita tai ratkaisumalleja. Metterin ja Hotarin (2011, 69-70) mukaan eettinen ongelma sosiaalityössä tulee näkyviin, kun sosiaalityöntekijä tunnistaa vaikean moraalisen päätöksenteon tarpeen. Eettinen ja moraalinen ristiriita syntyy silloin, kun sosiaalityöntekijällä on käytettävissä kaksi tai useampia yhtä vaikeaa ja epätoivottavaa vaihtoehtoa, joista valitaan yksi. Laitinen ja Väyrynen (2011, 178) tuovat esille, ettei sosiaalityöntekijä voi etukäteen tietää, onko hänen tekemänsä ratkaisu oikea tai paras

mahdollinen. Tämä merkitsee jatkuvaa eettistä pohdintaa omasta toiminnasta ja ratkaisuksista.

Lastensuojelun sosiaalityön eettisesti haastavia tilanteita voidaan tarkastella monella eri tavalla, muun muassa moraalisen päätöksenteon prosessin kautta. Nostan kuitenkin tutkielmassani esille moraalisen järkeilyn käsitteen, joka voidaan nähdä tämän päivän lastensuojelun ammattilaisten tiedonmuodostuksen apuvälineenä.

Yhteiskunnalliset muutossuunnat ovat johtaneet eettisten ja moraalisten kysymysten ajankohtaistumiseen ja uudelleen ajattelun tarpeeseen sosiaalityössä. Yleiset periaatteet eivät kerro, miten eettiset kysymykset ja arjen moraalinen monimutkaisuus kohdataan käytännön tilanteissa. Rinnalle on kaivattu tilanneherkän, neuvottelullisen ja arkisen moraalisen järkeilyn tai eettisen punninnan tunnistamista. (Fleck-Henderson 1991; Witkin 2003; St Jhon 2009; Laitinen & Väyrynen 2011, 164; Raitakari & Juhila 2010, 190; ref. Forsberg 2012, 7-8.)

Moraalisen järkeilyn käsitteellä on tieteellisessä keskustelussa monia merkityksiä. Käsitteen juuret voivat paikantua ensinnäkin psykologiseen kiinnostukseen yksilön moraaliajattelun kehityksestä. Näistä lähtökohdista on tutkittu myös asiantuntijoiden eettistä herkkyyttä ja ammatillista kypsyttä. Toiseksi moraalisen järkeilyn juuret ovat ikivanhassa ja moninaisessa moraalifilosofisessa keskustelussa ja sen sovelluksista sosiaalityön käytännön dilemmoihin. Tällöin sosiaalityöntekijän toiminnan moraaliala tarkastellaan vaikka sääntö-, seuraus- tai hyve-etiikan valossa. Sääntöetiikan velvoittava periaate on esimerkiksi lapsen edun periaate. Seuraamusetiikka puolestaan tarkoittaa toiminnan arvottamista lopputuloksena olevan hyvän ja tavoiteltavan, tai kuten lastensuojelussa on usein tapana todeta, vähiten vahingoittavan tulevaisuuden vision valossa. Hyve-etiikka painottaa sosiaalityöntekijän luonteenpiirteen, kuten kunnioittavan suhtautumisen, suoraselkäisyyden, luotettavuuden ja oikeudenmukaisuuden merkitystä auttamissuhteessa. (Forsberg 2012, 13-15.)

Forsberg (2012, 15-16) tuo esille kolmannen ja uusimman moraalisen järkeilyn käsitteen, jota määrittävä suuntaus kurkottaa kohti arjen sotkuisuutta. Suuntaus on virinnyt osana epävarmuuden ja kompleksisuuden kysymyksiä erityisesti yhteiskuntatieteissä. Tässä lähestymistavassa moraalisen järkeilyn käsite on lähtökohtaisesti avoin ja kiinnostus suuntautuu sen saamiin sisältöihin ja muotoihin ruohonjuuritason arkisessa sosiaalisessa

toiminnassa. Moraalisen järkeilyn ajatellaan olevan yksilön ajattelua ja kehitystä laajempi, sosiaalinen ja yhteiskunnallinen ilmiö. Moraalista järkeilyä voidaan myös kuvata osana sosiaalityölle luonteenomaisena pidettyä kokonaisvaltaista ajattelua. Tällöin moraalinen järkeily mielletään toimintatiedon, käytännönviisauden ja hiljaisen tiedon sukulaiseksi. Tällaisen tiedon tehtävä on toimia suunnannäyttäjänä paljon epävarmuutta sisältävissä työtilanteissa.

Moraalisessa järkeilyssä on kysymys arjen ruohonjuuritasolla kohdattavista arvostiriidoista ja niiden ratkaisemisesta. Moraalinen järkeily peilaa sitä, miten universaalit moraaliperiaatteet toimivat käytännössä tai millaisia uusia moraalisia haasteita yhteiskunnalliset muutokset tuovat ihmisten arkeen. Vaihtoehtojen punnintaan liittyvä moraalinen järkeily kehittää ongelmanratkaisutaitoja ja kykyä ymmärtää monimutkaisuutta. Näin ollen moraalinen järkeily voi olla yksi ammattilaisten tiedonmuodostuksen apuväline kiistanalaisissa ja epäselvissä työtilanteissa. (Forsberg 2012,16-17; vrt. Heino 1997.)

Pösön (2012, 171) mukaan arvoperusteista sosiaalityötä on peräänkuulutettu paljon. Arvoperusteisuudella vedotaan siihen, että sosiaalityössä noudatetaan ammattikunnan eettisiä periaatteita. Tällöin yleisillä eettisillä periaatteilla ajatellaan olevan toimintaa perustavanlaatuisesti ohjaava tehtävä. Moraalista järkeilyä korostavassa katsonnassa asia nähdään kuitenkin toisin. Moraalisessa järkeilyssä ammattikunnan yleisiä periaatteita ei välttämättä käytetä ja yleinen sovitetaan erityiseen aina erityisen ehdoilla.

Arvoperusteisuus, yleisen ja erityisen suhde on vahvasti läsnä, kun puhutaan sosiaalityössä tietoon ja näyttöön perustavana käytäntönä. Yleinen on sosiaalityössä läsnä, kun toiminta nojautuu luotettavimpaan olemassa olevaan yleiseen tietoon ja erityinen on puolestaan läsnä sosiaalityössä, kun ratkaisuja ja päätöksiä tehdään yksilötasolla soveltaen yleisiä periaatteita yksilöllisiin tilanteisiin. Sosiaalityöntekijöitä velvoittaa kuitenkin moraalisesti se, että heidän tulee tunnistaa, missä kulkee heidän varman tietonsa raja. Kaikessa sosiaalityössä kohdattavassa ei ole kuitenkaan varmaa tai näyttöön perustuvaa tietoa. Sosiaalityöntekijän tulee kyetä toimimaan varman tiedon tuolla puolen toisin, jolloin ratkaisujen ja päätösten tarvitsee silloin perustua toisenlaiseen vaihtoehtojen punnintaan. (Pösö 2012, 171-172). Pösö (2012) tuo esille hyvän ja pahan läsnäolon sosiaalityössä ja toteaa, että niin kauan kuin hyvä ja paha ovat olemassa inhimillisessä toiminnassa, tarvitaan moraalista järkeilyä.

4 HUOSTAANOTON VALMISTELUSTA LAPSEN HALLINTOLAIN MUKAISEEN KUULEMISEEN

4.1 Huostaanoton valmistelu ja huostaanotto

Lastensuojelulain 40 §:n mukaan lapsi on otettava sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen huostaan ja järjestettävä hänelle sijaishuolto, jos:

- 1) puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä; tai
- 2) lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään.

Huostaanottoon ja sijaishuollon järjestämiseen voidaan kuitenkin ryhtyä vain, jos avohuollon tukitoimet eivät olisi lapsen edun mukaisen huolenpidon toteuttamiseksi sopivia tai mahdollisia taikka jos ne ovat osoittautuneet riittämättömiksi sekä sijaishuollon arvioidaan olevan lapsen edun mukaista. (LsL 417/2007.)

Lastensuojelulain 41 §:n mukaisesti lapsen huostaanottoa sekä sijaishuoltoa koskevat asiat valmistelee lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä yhteistyössä toisen sosiaalityöntekijän tai muun lastensuojeluun perehtyneen sosiaalityöntekijän kanssa (LsL 417/2007). Lapsen edun määrittäminen huostaanotossa on haasteellista. Lapsen etua pohdittaessa tulisi kyetä ajattelemaan nykyhetkeä pidemmälle. Tulevaisuuden ennustaminen on kuitenkin hyvin vaikeata, joten päätöksiä tehdessä sosiaalityöntekijä joutuu usein sietämään epävarmuutta. Huostaanoton valmisteluvaihteessa sosiaalityöntekijä ei voi tietää, tuleeko lapsen sijaishuolto onnistumaan. Kykeneekö suunniteltu sijaishuoltopaikka vastaamaan lapsen tarpeisiin, asettuuko lapsi sijaishuoltopaikkaan, kyetäänkö sijaishuollon aikana turvaamaan lapselle hänen suhteensa läheisiinsä ja niin edelleen. Sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan huostaanoton valmisteluvaihteessa hyvin monia asioita lapsen edun kannalta, eikä niihin ole aina yhtä ja selkeää vastausta. Huostaanottoa valmistellessa sosiaalityöntekijä tarvitsee moniammatillista sekä oikeudellista asiantuntemusta. Lastensuojelulain (417/2007) mukaan sosiaalityöntekijällä on sosiaalihuollon toimielimen tietojensaantioikeus, jonka

mukaan hänellä on oikeus saada tarvittavilta tahoilta lausunnot, jos niitä tarvitaan huostaanoton valmistelussa tai sijaishuoltoa järjestettäessä.

Lapsen tilanne määrittää huostaanoton valmisteluun käytettävissä olevan ajan. Lapsi saattaa olla sijoitettuna kiireellistä sijoitusta koskevalla päätöksellä, joka on voimassa 30 vuorokautta. Kiireellisen sijoituksen päätöstä voidaan jatkaa 30 vuorokautta erillisellä päätöksellä huostaanoton valmistelemiseksi. Asia on ratkaistava ennen määräajan päättymistä, jolloin tulee tehdä lapsen huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista koskeva hakemus hallinto-oikeuteen tai asiasta tulee tehdä päätös kunnassa/kaupungissa johtosääntöjen mukaisesti. Lapsi voi olla myös sijoitettuna avohuollon sijoitusta koskevalla päätöksellä. Päätös on luonteeltaan sellainen, että se tulee arvioida kolmen kuukauden välein. Tällöin sosiaalityöntekijällä on enemmän aikaa huostaanoton valmisteluun ja kuulemisen järjestämiseen. Kuulemisen jälkeen asia ratkaistaan, joko hallinto-oikeudessa tai siitä tehdään kunnassa/kaupungissa päätös johtosääntöjen mukaisesti. Lapsen tilanne voi olla myös sellainen, että lapsi ei ole sijoitettu huostaanoton valmistelun vaiheessa. Lapsi voi asua kotona tai jossakin muussa paikassa, mutta häntä ei ole sijoitettu sosiaalitoimesta. Tällöin huostaanoton valmistelua ei määritä aikarajat ja sosiaalityöntekijä saa valmistella rauhassa huostaanottoa. Lapsen huostaan ottamisesta ja sijaishuoltoon sijoittamisesta päätetään kuten edelläkin, eli lastensuojelulain 43 §:n mukaisesti.

Lastensuojelulain 43 §:n mukaan huostaanottoa ja siihen liittyvää sijaishuoltoa koskevan päätöksen tekee johtava viranhaltija tai hänen määräämänsä ammatillisen kelpoisuuden omaava viranhaltija. Päätöksentekijänä ei voi kuitenkaan olla lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. Päätöksenteko tapahtuu lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän valmistelusta. Edellytyksenä sille, että päätös voidaan tehdä viranhaltijan päätöksellä on, että:

- 1) Lapsen huoltaja tai 12 vuotta täyttänyt lapsi ei vastusta huostaanottoa ja siihen liittyvää sijaishuoltoon sijoittamista. Mikäli jompikumpi mainituista tahoista vastustaa joko huostaanottoa tai siihen liittyvää sijaishuoltoon sijoittamista tai molempia, asiasta päättää hakemuksen perusteella hallinto-oikeus.
- 2) Päätös voidaan tehdä viranhaltijan päätöksellä myös silloin, kun asianosaisen kuuleminen on jätetty suorittamatta kuultavan puuttuvan

yhteydenpidon vuoksi, tai jos kuultavan asuin- tai olinpaikkaa ei voida kohtuullisin toimenpitein selvittää. Lisäksi edellytetään, ettei toinen huoltaja tai lapsi vastusta päätöksentekoa siten kuin 1. kohdassa on todettu.

Huostaanottoasian ratkaisee hallinto-oikeus, jos lapsen huoltaja tai 12 vuotta täyttänyt lapsi vastustaa huostaanottoa tai siihen liittyvää sijaishuoltoon sijoittamista koskevaa päätöstä. (Räty 2010, 353.)

4.2 Lapsen kuulemista ohjaavat lait ja asetukset huostaanottoasiassa

Lastensuojelua toteutettaessa on selvittettävä lapsen toivomukset ja mielipide sekä otettava ne huomioon lapsen iän ja kehitystason edellyttämällä tavalla. Lapsen mielipide on selvittettävä hienovaraisesti sekä siten, että tästä ei aiheudu tarpeettomasti haittaa lapsen ja hänen vanhempiansa tai muiden läheisten ihmisten välisille suhteille. Kaksitoista vuotta täyttäneelle lapselle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi hallintolain 34 §:n mukaisesti häntä itseään koskevassa lastensuojeluasiassa. (HL 434/2003.)

Lastensuojelulain 4 §:n mukaisesti 12 vuotta täyttäneellä lapsella on oikeus käyttää huoltajan tai muun laillisen edustajan ohella erikseen puhevaltaa itseään koskevassa lastensuojeluasiassa (LsL 417/2007). Tämä tarkoittaa sitä, että 12 vuotta täyttänyt lapsi on aikuisiin verrattavissa oleva asianosainen omassa asiassaan.

Hallintolain 34 §:n mukaan asianosaisille on ennen asian ratkaisemista varattava tilaisuus lausua mielipiteensä asiasta sekä antaa selvityksensä sellaisista vaatimuksista ja selvityksistä, jotka saattavat vaikuttaa asian ratkaisemiseen. Olennaista on, että asianosaiselle varataan tilaisuus lausua mielipiteensä asiasta sekä antaa selityksensä kaikista sellaisista vaatimuksista ja selvityksistä, jotka saattavat vaikuttaa asian ratkaisuun. Kuuleminen ei siten ole pelkkä muodollisuus, vaan kuultavalle on varattava tosiasiallinen mahdollisuus vaikuttaa asian ratkaisemiseen. Kuuleminen on oltava sekä laadultaan että laajuudeltaan riittävän tehokasta. (HL 343/2003.)

Hallintolain 36 §:n mukaan asianosaiselle on toimitettava kuulemisen kohteena olevat asiakirjat alkuperäisinä tai jäljennöksinä taikka varattava muutoin tilaisuus tutustua niihin. Asianosaiselle voidaan lähettää asiasta kertyneet päätösehdotukseen vaikuttavat asiakirjat

joko hänelle itselleen jäljennöksinä tai hänen osoittamalleen asiamiehelle. Asianosaiselle voidaan varata myös mahdollisuus tutustua asiakirjoihin asianomaisessa viranomaisessa tai muussa tarkoitukseen sopivassa paikassa. (HL 343/2003.)

Lapsen etu voi jossakin yhteydessä vaarantua lapsen kuulemisen yhteydessä. Kuulemisen yhteydessä lapselle on lähtökohtaisesti annettava kaikki asiaan vaikuttavat asiakirjat tiedoksi. Tilanne voi kuitenkin olla sellainen, että mainitut tiedot voivat olla lasta järkyttäviä tai hyvin arkaluontoisia. Esimerkiksi, jos asiakirjat sisältävät sellaista tietoa lapsesta itsestään tai hänen läheisistään, joka voisi vakavasti vaarantaa lapsen mielenterveyttä tai hänen suhdettaan vanhempiinsa. Asiakirjoissa voi esimerkiksi paljastua vanhemman rikollinen tai epäsideellinen menettely, lapsen vanhemman vakava sairaus tai lapsen tosiasialliset perhesuhteet, joita ei ole lapselle kerrottu. Tällöin tietojen antaminen voi kokonaisuudessaan tai joltakin osin olla vastoin lapsen tärkeää etua. Mikäli lapselle ei voida kuulemisen yhteydessä luovuttaa kaikkia asiakirjoja, asiasta on tehtävä, asianosaisen niin vaatiessa, julkisuuslain mukainen valituskelpoinen päätös. (Räty 2008, 121; Räty 2010, 121-337.)

Lastensuojelulain 42 §:n mukaan lapsen kuuleminen voidaan kokonaan jättää suorittamatta, jos kuulemisesta saattaa aiheutua vakavaa vaaraa lapsen kehitykselle tai turvallisuudelle ja kuulematta jättämistä on pidettävä lapsen edun toteuttamisen kannalta välttämättömänä (LsL 417/2007). Rädyn (2010, 336) mukaan tällöin on kyse lapsen hyvinvointia ja turvallisuutta turvaavasta ehdosta, jonka soveltamisen kynnys on säännöksessä asetettu korkealle. Kohta voi tulla sovellettavaksi jos, kuulemisen arvioidaan aiheuttavan vakavaa vaaraa lapsen kehitykselle, jos sen yhteydessä lapselle luovutettavat tiedot vaarantaisivat vakavasti hänen etunsa, eikä näitä lapselle vahingollisia tietoja voisi poistaa kuulemisen toteuttamiseksi. Lisäksi edellytyksenä on, että kuulematta jättäminen on lapsen edun kannalta välttämätöntä.

4.3 Lapsen kuulemisen järjestäminen

Lapsen hallintolain mukainen kuuleminen huostaanottoasiassa on monivaiheinen prosessi, jota kuvaan tässä kappaleessa kirjallisuuden sekä kokemukseni pohjalta.

Lapselle on varattava tilaisuus todisteelliseen kuulemiseen huostaanoton valmistelussa. Lapsen kannalta on tärkeitä, että kuulemistilaisuuden ajankohta ja paikka pyritään pohtimaan lapsen edun mukaisesti. Kuuleminen voidaan järjestää muun muassa sosiaalityöntekijän tai lapsen sijaishuoltopaikassa. Kuulemistilaisuus tulee järjestää niin, että tilaisuudessa on läsnä vähintään kaksi sosiaalityöntekijää. Lapsen edun kannalta on tärkeitä pohtia, keitä työntekijöitä kuulemistilaisuudessa on läsnä.

Kuulemiseen on kutsuttava kirjallisesti, jossa asianosaiselle on ilmoitettava kuulemisen tarkoitus ja selityksen antamiselle varattu määräaika. Kuulemiskirjeessä tulee ilmetä kuulemista varten varattu aika ja paikka. Kuulemiskutsussa on myös ilmentävä, että lapsi voi antaa selvityksen asiasta kirjallisesti. Kuulemiskutsu voidaan luovuttaa lapselle henkilökohtaisesti, jolloin lapsi allekirjoittaa kirjallisen tiedoksisaannin todisteellisesti. Kuulemiskutsu voidaan myös toimittaa lapselle virkakirjeellä tai saantitodistuksella. Ilmoitus on lähetettävä niin ajoissa, että lapselle jää aikaa selityksen antamiseen. Sosiaalityöntekijän tulee huolehtia, että lapsi saa tarvittavan avun tutustuessaan kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin.

Lapsella on oikeus olla läsnä kuulemistilaisuudessa asiamies tai avustaja, jonka hankkimisessa sosiaalityöntekijän on ohjattava lasta. Käytännössä useimmiten lapsella on mukana läheinen tai sijaishuoltopaikasta hoitaja. Rädyn (2008, 132-133) mukaan lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä on velvollisuus toimia lapsen edunvalvojana. Sosiaalityöntekijän tulee kaikessa päätöksenteossa huomioida ensisijaisesti lapsen edun toteutuminen. Koska lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä valmistelee lasta koskevaa huostaanottoa, asianmukaisena menettelynä ei voida pitää sitä, että samanaikaisesti lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä tosiasiassa antaisi oikeusavun luonteista apua lapselle. Tarvittaessa lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tulee hankkia lapselle lastensuojelun edunvalvoja, joka avustaa lasta kuulemisessa.

Lastensuojelulain 22 §:n mukaan lapselle tulee lastensuojeluasiassa määrätä edunvalvoja, mikäli on perusteltu syy olettaa, ettei huoltaja voi valvoa lapsen etua asiassa ja edunvalvojan määrääminen on tarpeen asian selvittämiseksi ja lapsen edun turvaamiseksi. Lapselle määrätty edunvalvoja tulee huoltajan sijaan käyttämään lapsen puhevaltaa lastensuojeluasiassa, jossa huoltaja on kuitenkin edelleen asianosainen oman

puhevaltansa nojalla. Näin ollen edunvalvojan määräyksellä ei voida kokonaan syrjäyttää lapsen huoltajaa lapsen asiassa. (Araneva 2011, 59.)

Lastensuojelulain 21 §:n mukaan 12 vuotta täyttäneellä lapsella on oikeus erikseen käyttää puhevaltaa huoltajan tai muun laillisen edustajan ohella itseään koskevassa lastensuojeluasiassa. Lapsen huoltaja tai lapselle määrätty edunvalvoja eivät ole sidottuja toistensa näkemyksiin vaan kumpikin voi käyttää lapsen puhevaltaa omista lähtökohdistaan ja käsityksestään lapsen edusta. Edellä mainittu oikeus erottaa lapselle määrätyn edunvalvojan 12 vuotta täyttäneen lapsen oikeudenkäyntiavustajasta, joka on sidottu päämieheensä, eli 12 vuotta täyttäneen lapsen näkemykseen. (Araneva 2011, 61.)

Ennen kuulemistilaisuutta kuulemisen kohteena olevat asiakirjat voidaan toimittaa lapselle muun muassa sijaishuoltopaikkaan tai kotiin, jossa lapsi voi tutustua asiakirjoihin aikuisen kanssa. Lapsen edun kannalta on tärkeätä, että hänelle tarjotaan aikuisen apua ja tukea, kun hän tutustuu asiakirjoihin. Lapselle tulee myös antaa mahdollisuus tutustua asiakirjoihin yksin sekä hänellä tulee olla mahdollisuus palata asiakirjoihin uudelleen ennen kuulemistilaisuutta. Kuulemisien kohteena olevat asiakirjat ovat salassa pidettäviä, jonka vuoksi ne tulee säilyttää niin, ettei asianosattomat voi saada asiakirjoja hallintaan.

Ennen kuulemistilaisuutta sosiaalityöntekijä on tavannut lasta ja keskustellut lapsen kanssa huostaanoton perusteista, huostaanoton vaikutuksista sekä suunnitellusta sijaishuoltopaikasta. Sosiaalityöntekijä on myös kertonut lapselle hänen oikeudestaan vastustaa huostaanottoa sekä suunniteltua sijaishuoltopaikkaa. Lapselle on myös kerrottu hänen mielipiteensä merkitys päätöksentekoon. Lapsen edun kannalta on myös tärkeätä, että lasta valmistellaan kuulemistilaisuuteen kuvailemalla hänelle kuulemistilaisuuden kulku. Tällöin lapsi kykenee valmistautumaan kuulemistilaisuuteen sekä ennakoimaan kuulemistilaisuuden etenemistä. Aaltosen (2009, 249) mukaan lapselle annettavalla informaatiolla ennen kuulemistä, voi olla onnistumisen edellytys kuulemisen toteuttamisessa ja se voi olla myös tärkeää lapsen hyvinvoinnin kannalta. Informaatio on näin ollen annettava siten, että lapsi kykenee sen ymmärtämään eli asia on selitettävä lapselle selkeällä kielellä ja käsitteillä.

Kuulemistilaisuuden alussa lapselle on aina kerrottava kuulemisen tarkoitus. Eli miksi lasta kuullaan, mihin hänen mielipidettään selvitetään ja mihin saatuja tietoja ollaan käyttämässä (Räty 2010, 195–196). Koska kuuleminen on lapsen oikeus, lasta kuulevan

tahon on selvitettävä, mitä lapsi tietää käsiteltävästä asiasta. Lapsen tulee saada riittävästi tietoa asiasta, josta häntä kuullaan, jotta hän pystyy muodostamaan oman näkemyksensä ja perustellun mielipiteen. (Räty 2010, 19.) Asiakirjoihin tutustumisen sekä mahdollisen keskustelun jälkeen lapsi ilmaisee mielipiteensä huostaanotosta ja suunnitellusta sijaishuoltopaikasta. Taskisen (2007, 30) mukaan lapsen mielipiteet ja sisältö on merkittävä asiakirjoihin myös suullisesti asianosaista kuultaessa. Kuulemisesta on hyvä tehdä kuulemiskertomus, johon merkitään läsnäolijat ja ne seikat, jotka kuultava tuo esiin. Kertomus luetaan asianosaiselle ja on toivottavaa, että hän vahvistaa sen allekirjoituksellaan.

Mielipiteen selvittämiseen kuuluu myös lapsen oikeus olla ilmaisematta mitään käsitystä asiasta. Lapsen täytyy olla näin ollen tietoinen edellä mainitusta oikeudestaan. Lasta ei voida myöskään pakottaa tai painostaa kertomaan omaa käsitystään tai mielipidettä asiassa. Lapsen kannalta mielipiteen muodostumisen on oltava siis täysin vapaaehtoista. (Räty 2010, 159.) Kuultavan ei ole pakko saapua paikalle kuulemistilaisuuteen. Kuuleminen voi myös tapahtua siten, että asianosaiset esittävät kannanottonsa ja mielipiteensä kirjallisesti. Mikäli asianosainen ei toimita pyydettyä selvitystä tai ei saavu kuulemistilaisuuteen, se ei estä ratkaisemasta asiaa. (Taskinen 2007, 35.)

5 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

5.1 Tutkimustehtävä ja -kysymykset

Tutkimustehtävä:

Tutkimuksen tavoitteena on tarkastella hallintolain mukaista lapsen kuulemistä huostaanoton valmistelussa sosiaalityöntekijöiden kertomana. Tavoitteena on tuoda esille sellaista tietoa, jonka avulla lastensuojelun sosiaalityöntekijät voisivat kehittää työmenetelmiä ja välineitä lapsen hallintolain mukaiseen kuulemiseen huostaanottoasiassa. Tutkimuksen tavoitteena on myös nostaa esille sosiaalityöntekijöiden eettistä pohdintaa liittyen lapsen hallintolain mukaiseen kuulemiseen huostaanottoasiassa. Lasta kuullessa sosiaalityöntekijät kohtaavat eettisesti haastavia tilanteita, joihin ei ole massaa vain yhtä selkeää toimintamallia.

Tutkimuskysymykset:

Miten sosiaalityöntekijät kuulevat lasta hallintolain mukaisesti lapsen huostaanottoasiassa?

Minkälaisia eettisiä ristiriitoja sosiaalityöntekijät kohtaavat lapsen hallintolain mukaisessa kuulemisessa huostaanottoasiassa?

5.2 Aineisto ja sen keruu

Tutkimukseni on laadullinen tutkimus. Mason (2002) määrittää laadullisen eli kvalitatiivisen tutkimuksen olevan menetelmäsuuntaus, jossa pyritään ymmärtämään tutkittavaa ilmiötä. Tällä tarkoitetaan ilmiön merkityksen tai tarkoituksen selvittämistä sekä kokonaisvaltaisen ja syvemmän käsityksen saamista ilmiöstä. Käytännössä tämä tarkoittaa usein tilan antamista tutkittavien henkilöiden näkökulmille ja kokemuksille sekä perehtymistä tutkittavaan ilmiöön liittyviin ajatuksiin, tunteisiin ja vaikuttimiin.

Tutkimukseni kohteena oli aluksi lapset, mutta päädyin kuitenkin haastattelemaan sosiaalityöntekijöitä eettisistä syistä. Pohdin lapsen haastattelemista lapsen näkökulmasta, jolloin jouduin toteamaan, että haastattelu saattaa kuormittaa lasta kohtuuttomasti. Lapsen haastattelu saattaisi nostaa lapsessa esille asioita, joita hän ei ole kyennyt käsittelemään. Haastattelun yhteydessä lapsi joutuisi palaamaan huostaanottoprosessiin sekä siihen liittyviin asioihin ja tunteisiin. Mikäli lapsi ei kykenisi haastattelun yhteydessä rajaamaan keskustelua, niin lapsi saattaisi joutua puhumaan haastattelutilanteessa sellaisista asioista, joista hän ei välttämättä haluaisi puhua. Koen, että lapsen haastattelu olisi ollut tutkimuseettisesti kyseenalaista. Tämän vuoksi päädyin haastattelemaan sosiaalityöntekijöitä lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta.

Hirsijärven, Remeksen ja Sarajavaaran (2010) mukaan, kun halutaan kuulla ihmisten mielipiteitä, kerätä tietoa, uskomuksia tai käsityksiä tai mikäli halutaan ymmärtää, miksi ihmiset toimivat kuten toimivat, on luonnollista keskustella heidän kanssaan. Tutkimuksessani kuvaan sosiaalityöntekijöiden kertomana lapsen hallintolainmukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa. Tämän vuoksi valitsin tutkimusmenetelmäksi haastattelun ja haastattelumetodiksi teemahaastattelun.

Teemahaastattelussa haastattelun aihepiirit, teema-alueet ovat etukäteen määritelty, mutta kysymyksillä ei ole tarkkaa muotoa eikä järjestystä. Haastatteliija varmistaa, että kaikki etukäteen päätetyt teema-alueet käydään haastateltavan kanssa läpi, mutta niiden järjestys ja laajuus vaihtelevat haastattelusta toiseen. (Eskola & Suoranta 2008, 86.) Teemahaastattelussa ei voida kysyä ihan mitä tahansa, vaan siinä pyritään löytämään merkityksellisiä vastauksia tutkimuksen tarkoitukseen, ongelmanasetteluun tai tutkimustehtävän mukaisesti. Etukäteen valitut teemat perustuvat tutkimuksen viitekehykseen, eli tutkittavasta ilmiöstä jo tiedettyyn. (Tuomi & Sarajarvi 2009, 75.)

Haastattelurunkoa rakentaessa pohdin ensin tutkimuskysymyksiäni ja kirjoitin ne itselleni ylös, jotta kykenin näkemään ne jatkuvasti, kun luonnostelin haastattelurunkoa. Pohdin, että millä kysymyksillä saisin mahdollisesti vastauksia tutkimuskysymyksiini. Oma työkokemukseni sekä teorian tieto ohjasi minua kysymysten asettelussa. Haastattelurungon (Liite 2.) esitin tutkimusseminaarissani, jonka jälkeen tein siihen pieniä muutoksia. Haastattelun teemoina olivat lapsen valmistelu kuulemistilaisuuteen, huostaanoton perusteiden käsittely lapsen kanssa, lapsen osallisuus, kuulemistilaisuus sekä kuulemisen eettiset ristiriidat ja juridisuus.

Tutkimuslupaa (Liite 1.) hain neljästä kunnasta/kaupungista Keski-Uudenmaan alueelta. Tutkimusluvassa hain lupaa haastatella sosiaalitoimen avohuollon sosiaalityöntekijöitä, jotka valmistelevat huostaanottoja. Tutkimuslupahakemukseni oli vapaamuotoinen, johon liitin tutkimussuunnitelmani. Kolme kuntaa/kaupunkia myönsi minulle hyvin pian tutkimusluvan. Yhteen tutkimuslupapyyntööni ei koskaan vastattu. Tutkimusluvan myöntämisen jälkeen otin sähköpostitse yhteyttä tutkimusluvan myöntäneiden yksiköiden esimiehiin. Sähköpostien välityksellä minulle välittyi kuva, että tutkimukseeni suhtauduttiin positiivisesti. Yhteydenottojeni jälkeen esimiehet ilmoittivat minulle sosiaalityöntekijöiden nimet, jotka olivat kiinnostuneita osallistumaan tutkimukseen. Tämän jälkeen otin sähköpostitse yhteyttä sosiaalityöntekijöihin ja sovin heidän kanssaan haastattelun ajankohdan ja paikan.

Kaikki haastattelut toteutettiin haastateltavan työpaikalla haastateltavien työajan säästämiseksi. Haastattelut tapahtuivat kahta haastattelua lukuun ottamatta haastateltavien omissa työhuoneissa. Yksi haastattelu tapahtui neuvotteluhuoneessa ja yksi haastattelu toisen sosiaalityöntekijän työhuoneessa. Kaikissa haastattelut onnistuivat

ilman ulkopuolisia keskeytyksiä ja haastatteluissa syntyi vaikutelma, että haastateltava oli varannut riittävästi aikaa haastatteluun. Muutama haastateltava toi esille, että työkiireistä johtuen he omasta mielestään eivät olleet kerenneet valmistautua haastatteluun tarpeeksi miettimällä tutkimusaihetta etukäteen. Sosiaalityöntekijöillä oli etukäteen mahdollisuus tutustua tutkimussuunnitelmaan sekä tutkimuslupahakemukseen, jotka olin lähettänyt kuntiin/kaupunkeihin.

Haastattelun alussa kertosin tutkimukseni aiheen sekä haastattelumetodin. Kerroin haastattelun nauhoittamisesta, haastattelun purkamisesta, aineiston säilyttämisestä sekä aineiston hävittämisestä. Tämän jälkeen pyysin haastateltavaa täyttämään suostumuslomakkeen, jonka allekirjoitettua haastateltava antoi luvan haastatteluaineiston käyttämiseen tutkimustani varten.

Suoritin haastattelut kahden viikon sisällä, joista yhdelle päivälle kertyi kolme haastattelua, muina haastattelupäivinä haastatteluja oli yhdestä kahteen. Aluksi hieman pelkäsin, että kuinka suoriudun tästä aikataulusta, mutta jälkepäin voin todeta tiiviin aikataulun sopineen minulle hyvin, sillä hyvä vire ja into haastatteluiden tekemiseen säilyi, kun pitkiä katkoksia ei syntynyt haastatteluiden välille. Haastatteluiden tiiviys mahdollisti myös aineistoni hallitsemisen paremmin, koska tutkimukseni kannalta haastatteluissa esille nousseet pääkohdat pysyivät mielessäni koko tiedonkeruuvaiheen ajan ja helpotti minua jäsentämään aineistoani.

Haastattelin kahdeksaa avohuollon sosiaalityöntekijää kolmesta eri kunnasta/kaupungista Keski-Uudeltamaalta. Kaikki haastateltavat olivat naisia. Haastateltavista neljä oli muodollisesti päteviä sosiaalityöntekijöitä ja neljä toimi viransijaisena sosiaalityöntekijänä, koska he eivät olleet koulutuksensa vuoksi muodollisesti päteviä. Muodollisesti epäpätevien työntekijöiden pohjakoulutus oli opistotasoisesta koulutuksesta pian maisteriksi valmistuvaksi. Työkokemuksen pituus vaihteli suuresti haastateltavien välillä. Osalla haastateltavista oli aikaisempaa lastensuojelun työkokemusta eri lastensuojelun tehtävistä. Kokemusta oli myös muista sosiaalityöntekijän tehtävistä. Lastensuojelun sosiaalityöntekijän työkokemusta haastateltavilla oli vuodesta kahteentoista vuoteen. Jokaisella haastateltavalla oli kokemusta lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa. Yhdellä sosiaalityöntekijällä oli kokemusta kahdesta lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa, kahdella sosiaalityöntekijällä oli

kokemusta yli kymmenestä lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa ja viidellä haastateltavalla oli kokemusta neljästä kymmeneen lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa.

Haastattelut kestivät 25 minuutista 55 minuuttiin. Näkemykseni mukaan haastattelun keston vaikutti haastateltavan kokemus lastensuojelun työstä sekä lapsen kuulemisesta. Haastateltavien kokemus välittyi heidän tavassaan kuvailla kysyttyä aihetta monipuolisesti. Oma haastattelukokemukseni vaikutti myös haastattelun keston. Kokemuksen myötä en enää pyrkinyt etenemään teemahaastattelurungon mukaisesti sekä muistin ulkoa haastattelukysymykset. Tästä johtuen en sekaantunut, mikäli haastateltava vastasi kysymykseen, joka minun oli tarkoitus kysyä vasta myöhemmin. Tämän myötä haastateltavan ja minun välille syntyi myös dialogista keskustelua. Hirsijärven ym. (2004) mukaan teemahaastattelussa on mahdollista, että tutkija tiivistää ja tulkitsee haastateltavan kertomusta haastattelutilanteessa ja kertoo tulkinnoistaan myös haastateltavalle. Haastattelun aikana käytin tätä menetelmää. Oma kokemukseni lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa mahdollisti haastattelutilanteessa dialogin haastateltavan ja minun välillä. Haastatteluissa oli hetkiä, jolloin peilasimme omia kokemuksiamme lapsen kuulemisesta ja jaoimme keskenämme ammatillista tietoaamme.

Haastattelun jälkeen kirjasin välittömästi ylös havaintojani ja ajatuksia haastattelusta. Haastattelut pyörivät mielessäni ja alkoivat hahmoittumaan teemoihin, jotka koin tärkeäksi tutkimuskysymysteni kannalta.

5.3 Aineiston analyysimenetelmä

Laadullisen aineiston analyysin tarkoitus on luoda aineistoon selkeyttä ja täten tuottaa uutta tietoa tutkittavasta asiasta. Analyysilla pyritään tiivistämään aineisto kadottamatta silti sen sisältämää informaatiota. (Eskola & Suoranta 2008, 137.) Tutkimukseni aineiston analyysimenetelmä on sisällönanalyysi. Sisällönanalyysi on laaja käsite, joka voi tarkoittaa paitsi teoreettista viitekehystä, myös erityistä menetelmää. Eskolan ja Suorannan (2008) mukaan menetelmän ideana on vertailla laadullista aineistoa ja tehdä siitä kestäviä yleistyksiä.

Aineiston koodauksessa on olemassa ainakin kaksi erilaista tapaa. Toinen tapa on lähteä liikkeelle analysoimaan aineistoa aineistolähtöisesti ilman teoreettisia etukäteisolettamuksia. Tällöin tutkija ei anna etukäteistiedon ja -olettamuksien tutkittavasta kohteesta häiritä aineistosta itsestään nousevia teemoja. Toisessa lähestymistavassa hyödynnetään jotakin teoriaa tai siihen otetaan tietoisesti enemmän tai vähemmän teoreettisesti perusteltu näkökulma. (Eskola & Suoranta 2008, 151.) Tällöin aineiston analyysin luokittelu perustuu aikaisempaan viitekehykseen, joka voi olla teoria tai käsitejärjestelmä. Tällöin analyysia ohjaa joku teema tai käsitekartta. (Miles & Huberman 1994; Sandelowski 1995; Polit & Hungler 1997 ref. Tuomi & Sarajärvi 2009, 113.)

Tutkimukseni aineiston olen purkanut aineistolähtöisesti. Koen kuitenkin, että tutkimukseni teoria sekä työkokemukseni ohjasivat minua vahvasti aineiston analyysissä. Eskola ja Suoranta (2008, 152) tuovatkin esille, että puhtaasti aineistolähtöisyyttä voidaan kuitenkin epäillä, koska mitä aineistosta sitten etsitään, jos siihen ei ole minkäänlaista näkökulmaa.

Purin aineistoni kirjoittamalla sen sanasta sanaan ja valmistelin sen teknisesti käsiteltävään muotoon. Tämän jälkeen luin aineistoani monia kertoja. Eskola ja Suoranta (2008, 151) tuovat esille, että kaiken kaikkiaan on tärkeätä tuntea aineistonsa perinpohjaisesti. Lukiessani minulle syntyi tarve jäsentää aineistoa. Ensimmäisenä laadin taulukon, johon numeroin sosiaalityöntekijät yhdestä kahdeksaan. Numeron alle kirjasin sosiaalityöntekijää koskevat tiedot: koulutus, työpaikka, työkokemus lastensuojelun sosiaalityössä ja huostaanottoasiassa lapsen hallintolain mukaisten kuulemisten määrän. Taulukkoon kirjasin myös lyhyesti sosiaalityöntekijän käyttämiä työmenetelmiä lapsen kuulemiseen, joita olivat muun muassa: kirjoittaa sosiaalityöntekijän yhteenvedon, tapaa lasta ennen kuulemistä ja käsittelee lapsen kanssa suullisesti huostaanoton perusteita. Taulukkoa laatiessani tiedostin, että sen pohjalta en voi tehdä tutkimuksessani vertailevaa tutkimusta aineiston koon vuoksi, mutta taulukko auttoi minua jäsentämään ja hahmottamaan aineistoani.

Taulukon laatimisen jälkeen siirryin aineistolähtöiseen sisällön analyysiin. Tuomi ja Sarajärvi (2009, 101) esittelevät kolme aineistolähtöistä analyysimallia, joista olen valinnut Miles ja Hubermanin (1994) mallin tutkimukseeni. Tämän mallin mukaan analyysin tekninen vaihe lähtee liikkeelle alkuperäisilmaisujen pelkistämisestä, jolloin aineistosta kysytään tutkimusongelman mukaisia kysymyksiä. Aineistosta löydetyt ilmaukset

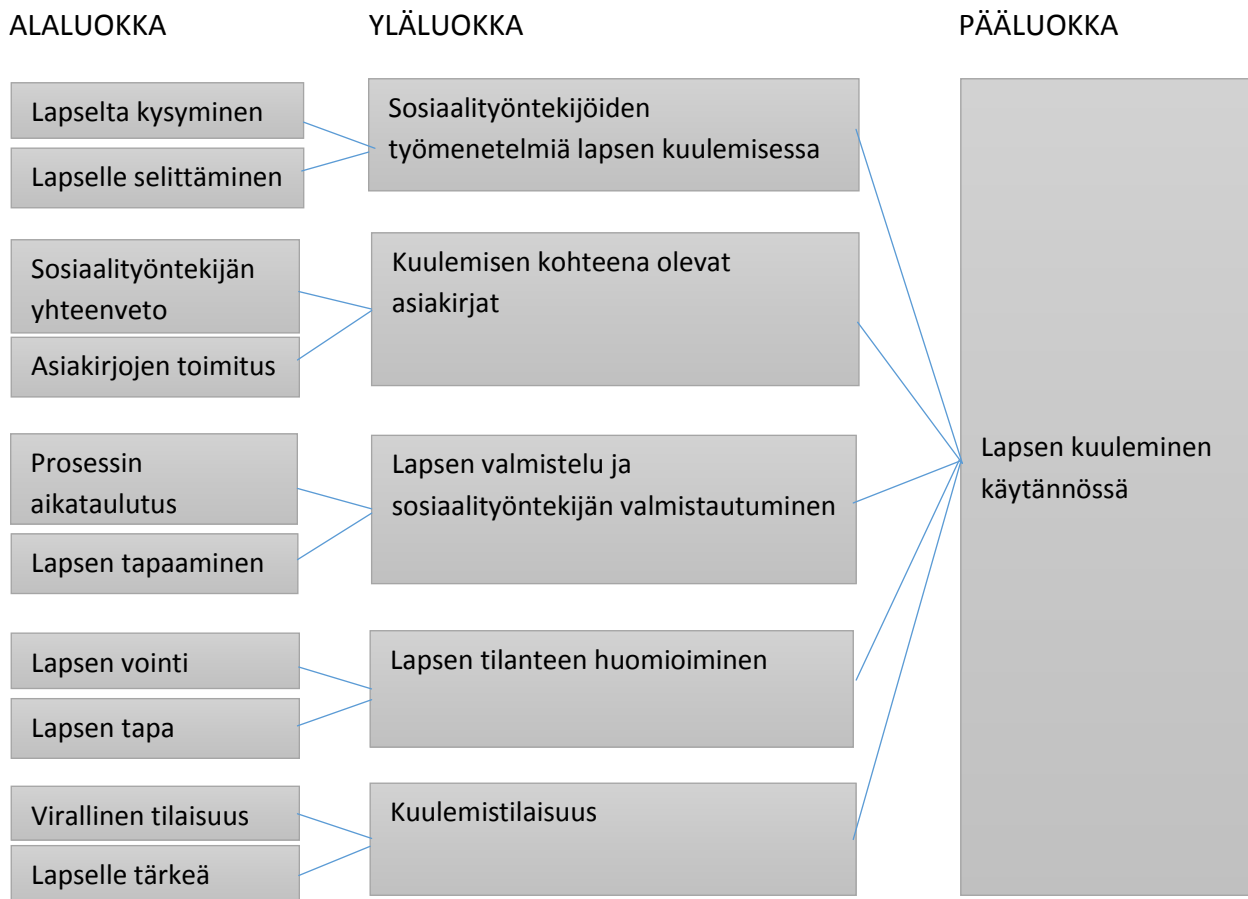
pelkistetään yksittäisiksi ilmauksiksi. Tämän jälkeen pelkistetyt ilmaukset ryhmitellään yhtäläisten ilmaisujen joukoksi ja samaa tarkoittavat ilmaisut yhdistetään samaan kategoriaan sekä annetaan kategorialle sisältöä kuvaava nimi. Analyysia jatketaan yhdistämällä saman sisältöisiä alakategorioita toisiinsa ja muodostamalla yläkategorioita. Yläkategorioille annetaan niiden sisältöä kuvaavat nimet. Lopulta kaikki yläkategoriat yhdistetään yhdeksi kaikkia kuvaavaksi kategoriaksi. Alakategorioiden, yläkategorioiden ja yhdistävien kategorioiden avulla vastataan tutkimusongelmiin (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 101.)

Aloitin aineistoni analyysin pelkistämällä aineistoani niin, että karsin aineistosta tutkimukselle epäolennaisen pois. Aineiston pelkistämistä ohjasi tutkimukselleni asetetut tutkimuskysymykset. Etsin aineistostani ilmaisuja, jotka kuvasivat tutkimuskysymyksiäni ja tummensin nämä kohdat aineistostani. Tämän jälkeen kirjasin kaikki tummennetut ilmaisut erilliselle paperille. Kävin tarkasti läpi erilliselle paperille kirjatut ilmaukset, jonka jälkeen aloitin ilmausten pelkistämisen. Kun alkuperäinen ilmaus oli esimerkiksi: ”Niitä asioita kysytään monta kertaa, mutta eritavalla, et nähdään, et onko lapsi ymmärtänyt asian” oli tämä pelkistettynä: monta kertaa kysyminen. Pelkistelyn jälkeen aloitin ryhmittelyn. Tuomen ja Sarajärven (2009,110) mukaan aineiston ryhmittelyssä eli klusteroinnissa samaa asiaa tarkoittavat käsitteet ryhmitellään ja yhdistetään luokaksi sekä nimetään luokan sisältöä kuvaavalla käsitteellä. Pelkistetyt ilmaukset olivat muun muassa monta kertaa kysyminen ja suorat kysymykset, jotka nimesin alaluokaksi: lapselta kysyminen. Jatkoin aineiston ryhmittelyä, jonka avulla loin vielä alaluokiksi muun muassa lapselle selittäminen, sosiaalityöntekijän yhteenveto ja asiakirjojen toimitus.

Aineiston klusterointia seuraa aineiston abstrahointi, jossa erotetaan tutkimuksen kannalta olennainen tieto sekä valikoidun tiedon perusteella muodostetaan teoreettisia käsitteitä. Abstrahointia (Taulukko 1.) jatketaan yhdistelemällä luokituksia, niin kauan kuin se on aineiston sisällön näkökulmasta mahdollista. (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 111.) Alaluokista loin yläluokkia, jotka olivat muun muassa sosiaalityöntekijöiden työmenetelmiä lapsen kuulemisessa ja kuulemisen kohteena olevat asiakirjat. Yläluokista muodostui pääluokka lapsen kuuleminen käytännössä. Tuomen ja Sarajärven (2009, 112) mukaan sisällönanalyysissä yhdistetään käsitteitä, joiden avulla saadaan vastaus tutkimustehtävään. Tutkimustulokset esitän analyysin kautta syntyneiden pääluokkien

kautta, jotka ovat lapsen kuuleminen käytännössä, lastensuojelun eettisyys käytännössä sekä lapsen kuulemisen vahvistaminen.

Taulukko 1. Esimerkki aineiston abstrahoinnista lapsen kuuleminen käytännössä saamisessa.

5.4 Tutkimuksen etiikka ja luotettavuus

Tutkimuksen tekeminen on ollut minulle ajoittain haasteellista, koska siihen on liittynyt niin paljon asioita ja vaiheita, jotka eivät ole minulle entuudestaan tuttuja. Haastatteluiden aloittaminen tuntui vaikealta, koska jännitin niitä kovasti. Pelkäsin, että sosiaalityöntekijät kokevat haastatteluni heidän työtään arvostelevana. Tiedostin myös, että minulla oli kova tarve haastatteluiden avulla saada vastauksia tutkimuskysymyksiini. Pohdin, että kykenenkö rauhoittamaan itseni haastattelutilanteessa niin, että todella kuulen mitä sosiaalityöntekijällä on minulla kerrottavaa, enkä vain odota hänen antavan minulle pelkästään tutkimuskysymyksiäni koskevaa tietoa.

Koen, että oma työkokemukseni auttoi minua kuulemaan mitä sosiaalityöntekijä todella halusi minulle kertoa. Sosiaalityöntekijät kuvasivat haastatteluissa hyvin monimuotoisesti ja rikkaasti huostaanoton valmistelua ja lapsen kuulemista. Haastatteluiden pohjalta minulle syntyi käsitys joidenkin lasten tilanteista. Tutkimusta tehdessäni, jouduin pohtimaan oikeuttani tunkeutua näiden lasten elämään. Lapset eivät tiedä, että heidän asioitaan käsitellään tutkimuksessani. Aineistoa käsitellessäni jouduin pohtimaan paljon lapsen tunnistettavuutta. Millä oikeudella nostan esille tämän aineistokohdan tutkimuksessani? Onko se oikein lapsen kannalta ja voiko lapsen tunnistaa siitä? Pysin poistamaan aineisto-otteista sellaiset tiedot, jotta lasta ei olisi mahdollista siitä tunnistaa.

Tutkimusta raportoidessani jouduin myös miettimään haastateltavien anonyymisyyttä. Sosiaalityöntekijät kuvasivat haastatteluissa huostaanottoprosessia ja lapsen kuulemista myös asiakasprosessien kautta. Jouduin pohtimaan, että tunnistaako haastateltavan työkaveri haastateltavan jostakin aineisto-otteesta? Työkaverit olivat keskenään tietoisia siitä, että ketkä heidän työyhteisöstään osallistuivat tutkimukseen. Sosiaalityöntekijät kuitenkin tuntevat toistensa asiakasprosesseja ja tätä kautta mahdollisesti tunnistavat toisensa haastatteluista. Jouduin toteamaan, että tutkimuksen luotettavuuden kannalta en voinut muokata aineisto-otteita niin, ettei työkaveri voisi tunnistaa työkaverinsa haastattelua, mikäli oli tietoinen kyseisestä asiakasprosessista. Haastatteluiden suorissa lainauksissa en ole kuitenkaan käyttänyt haastateltavien tunnistetietoja, jotta yhden aineisto-otteen pohjalta ei ole mahdollista paikallistaa muita samasta haastattelusta poimittuja aineisto-otteita.

Aineistoa raportoidessa minun oli alussa vaikea nostaa esille työntekijöiden toimintatapoja, jotka herättivät minussa eettistä pohdintaa. Pohdin, että kuinka minä voin sanoa, että sosiaalityöntekijä ei olisi toiminut lapsen edun mukaisesti? Tai sanoa, että lapsen kuulemisessa olisi vielä parannettavaa? Tiedostan, että olen vielä hyvin noviisi tutkijana ja se asettaa minulle vaikeutta tuoda esille tutkimuksen tuloksia ja raportoida niistä. Tilanne on minulle tavallaan uusi, sillä omassa työssäni olen kokenut kykeneväni tuomaan selkeästi esille omat näkemykseni ja mielipiteeni sekä perustelemaan ne. Tutkijana koen kuitenkin lentäväni vielä hyvin pienillä siivillä tutkimuksen maailmassa.

Työkokemukseni on kuitenkin auttanut minua suuresti tämän tutkimuksen tekemisessä. Työkokemukseni kautta minun on ollut helpompi hahmottaa teoreettinen viitekehys

tutkimukseeni. Aineiston purkamiseen, lukemiseen ja analysointiin on vaikuttanut aiheen tuntemus, koska aineistossa ilmenevät teemat, käsitteet ja kuvaukset ovat minulle tuttuja. Näin ollen minun on ollut helppo ymmärtää mistä sosiaalityöntekijät puhuvat.

Koen, että aiheen tuntemus auttoi minua aineiston analyysissä sekä lisäsi tätä kautta tutkimukseni luotettavuutta. Tuomen ja Sarajärven (2009, 101) mukaan sisällön analyysissä kategorioiden muodostaminen on analyysin kriittinen vaihe, koska tällöin tutkija päättää tulkintansa mukaan, millä perusteella eri ilmaisu kuuluu samaan kategoriaan. Aineistossa ilmenneet asiat ovat minulle hyvin tuttuja, joten aiheen tuntemus ohjasi minua kategorioiden muodostamisessa. Vuosien työkokemus auttoi minua hahmottamaan aineistosta ilmaisuja, jotka kuuluivat samaan kategoriaan.

Toisaalta aiheen tunteminen on voinut myös ohjata tapaani käsitellä aihetta sekä purkaa aineistoa niin, että en ole kyennyt näkemään siellä itselleni vieraita asioita, vaan nähnyt vain niitä asioita, jotka ovat minulle entuudestaan tuttuja. Tiedostan, että minulla on ollut ennako-oletuksia koskien aineistoani, jotka ovat varmasti haluamattakin vaikuttaneet tapaani analysoida sitä.

Aineistoa käsitellessäni olen pohtinut, että olenko tarkoituksella etsinyt aineistostani joitakin tiettyjä asioita vai olenko pystynyt olemaan avoin kaikille asioille? Olenko ymmärtänyt sosiaalityöntekijän kertoman oikein? Olenko raportoinut aineistoni selkeästi ja ymmärrettävästi, ilman vääriä tulkintoja?

Olen tiedostanut, että tutkijana minulla on suuri vastuu aineistoa raportoidessa. Tutkijana olen tehnyt jatkuvasti valintoja, jotka ovat vaikuttaneet tutkimukseni luotettavuuteen ja tutkimukseni tuloksiin. Mitä asioita nostan esille? Miten tuon ne esille? Mitä jätän nostamatta esille? Nämä pohdinnat ovat ohjanneet minua aineiston analyysissä ja tutkimusta raportoidessa. Tutkimustulokseni olen pyrkinyt raportoimaan elävästi, selkeästi ja ymmärrettävästi niin, että tutkimuksen lukeminen olisi helppoa muillekin kuin sosiaalityön ammattilaisille.

6 LAPSEN KUULEMINEN KÄYTÄNNÖSSÄ

6.1 Kuulemistilaisuus

Jokaisen lapsen hallintolain mukainen kuuleminen huostaanottoasiassa on yksilöllinen prosessi, jonka etenemisestä päättää lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä. Kukin sosiaalityöntekijä kuvasi lapsen kuulemistilaisuuden tarkkuutta vaativaksi toimenpiteeksi, jossa tulee toteutua juridisuus, lapsen osallisuus sekä lapsen etu. Lisäksi lapsen kuulemistilaisuus tulee toteutua sosiaalityölle asetettujen eettisten periaatteiden mukaisesti.

Hallintolain 34 §:n mukaan lapsen hallintolain mukainen kuuleminen ei voi olla pelkkä muodollisuus. Kuulemisen on oltava laadultaan sekä laajuudeltaan riittävän tehokasta. (HL 343/2003.) Lapsen kuuleminen vaatii sosiaalityöntekijältä vahvaa ammattitaitoa. Yhden sosiaalityöntekijän kuvaus lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa:

Yleensä mä aloitan sosiaalityöntekijän yhteenvedolla, koska siinä on koottuna lastensuojelun asiakkuus ja aika usein mä näytän nuorelle ja kuvaan, että mitä siinä papereissa niin kuin on ja sitten pyydän häntä lukemaan ne, mut nehän on usein tosi pitkiä ja joskus nuoret sanoo, että ei he jaksa lukea näitä tässä, niin sitten ollaan sanottu, että hän voi sitten ihan rauhassa lukea, kun menee sinne sijoituspaikkaansa, jos siellä on jotain sellaista mistä hän on selkeästi eri mieltä, niin sitten katsotaan, että onko se sellainen joka täytyy korjata, jos siellä on asiavirheitä ja noin niin kuin periaatteessa, et jos siellä on jotakin radikaalia mikä muuttais hänen mielipiteensä, että sitten varmaan kuultaisi uudestaan, mutta se on nyt varmaan aika teoreettista, mut käydään läpi siinä ja sitten mä vielä suullisesti kerron, et mitkä ne perusteet on, et miks me ollaan päätyvässä tällaiseen ratkaisuun ja sitten siellä on ne asiantuntijoiden lausunnot, jotka sitten myös annetaan nuorelle, et hän voi ne lukea, jotkut lukee ne itse, et ihan selkeesti, et he oottaa ja rupee lukemaan ja sitten joidenkin kanssa, jotka ei oikein halua, niin sit mä käyn suullisesti läpi ne mitkä on siellä tavallaan ne avainkohdat ja mitä siellä kerrotaan hänestä.

Kuulemistilaisuuden kulku määrittyy hyvin pitkälle juridiikan (HL 343/2003; LsL 417/2007) kautta. Sosiaalityöntekijät kuvasivat kuulemistilaisuutta muun muassa byrokraattiseksi,

kliiniseksi ja vaativaksi toimenpiteeksi. Kuulemistilaisuutta kuvattiin lapsen näkökulmasta viralliseksi tilaisuudeksi, joka on lapselle usein jännittävä, mutta merkittävä tilaisuus.

Lapset pitää sitä tärkeänä, et must se jotenkin välittyy heistä, et se on sitten jotenkin kuitenkin virallista, et voi olla, et tää on vain mun tuntuma, mut must lapsille on merkittävää, et heillä on kuulemistilaisuus ja he tulee ja saavat ne asiakirjat, et on se must sillä tavalla hyvä, et kun se on kuitenkin niin iso ratkasu, et se tehdään silleen, et se jutustelu ja valmistelu silloin aikasemmin on tärkeitä, mutta et jotenkin siitä tulee semmosta todellista, kun siinä on semmonen tilaisuus.

Kuuleminen voi olla lapselle myös voimaannuttava kokemus. Lapsi voi saada kuulemisen yhteydessä hänen elämässään olleille asioille nimiä tai vahvistusta omille tunteilleen ja ajatuksilleen. Lapsella on saattanut olla käsitys, että hänen perheessään ei ole kaikki asiat ihan kunnossa. Asioista ei ole kuitenkaan välttämättä puhuttu lapselle asioiden oikeilla nimillä. Lapsi on saattanut joutua pohtimaan asioita yksin ja tätä kautta ymmärtää asiat aivan väärin. Kuulemisen yhteydessä nämä asiat saattavat hahmottua lapselle toisella tavalla. Lapsi voi näin saada vastauksia kysymyksiin, joita hän on pohtinut.

Mut se on ollut hieno huomata, kun on näidenkin lasten kohdalla saanut jäädä seuraamaan sitä jatkoa, et on tehnyt oikeita valintoja kuitenkin, että ne ollut lapsia hyödyttäviä, vaikka on ollut vaikeitakin asioita ja kysymyksiä siellä, että ne lapset on saanu ja sai tutustua koko aineistoon, koska heillä on ollut sen jälkeen mahdollisuus käsitellä niitä, niin se on ollut hyödyllistä kuitenkin.

Kuulemistilaisuus voidaan myös nähdä huostaanottoprosessin päätökseksi, jossa yhdessä lapsen kanssa kerrataan kaikki tehty työ huostaanoton valmisteluun liittyen. Yksi sosiaalityöntekijä kuvasi kuulemistilaisuutta:

Työ on tehty ennen sitä, joten kerrataan sitten vielä paperilla mistä on puhuttu läpi matka, et se on ehkä se kuulemistilaisuuden pointti.

Parhaimmillaan huostaanoton valmistelu ja lapsen kuuleminen on lapselle ja sosiaalityöntekijälle yhteinen matka, jonka onnistumiseen vaikuttaa merkittävästi lapsen tilanteen huomioiminen ja sosiaalityöntekijän ammattitaito. Sosiaalityöntekijän tulee

huostaanoton valmistelussa sekä lapsen kuulemisessa ottaa huomioon lapsen tilanne ja sen mukaan valita oikeat työmenetelmät lapsen kuulemiseen.

6.2 Lapsen tilanteen huomioiminen

Se lähtee lapsen näkökulmasta mun mielestä, siinä mielessä, että ne taustat on erilaisia ja lapsen mieli on erilainen, se reagointi tapa asioihin. Se on varmaan se ykkösasia.

Lapsen psyykkinen vointi ja toimintakyky ohjaa sosiaalityöntekijää huostaanoton valmistelussa. Lapsen tilannetta arvioidaan yhdessä työparin, tiimin tai esimiehen kanssa sekä tarvittaessa käytetään juridista apua. Viime kädessä sosiaalityöntekijän toimintaa ohjaa arvio lapsen edusta. Lapsen edun määrittely ja arviointi voi olla haasteellista ja mutkikasta. (Räty 2007, 27; Mahkonen 1991, 70; Pösö 2012, 81.) Sosiaalityöntekijät kokivat, että lapsen etua on helpompi arvioida, kun lapsen kanssa on takana jo pidempi yhteinen historia. On helpompi arvioida, kuinka lapsi kestää muun muassa lukemansa ja mahdollisesti toimii kuulemistilaisuudessa.

Aineistosta ilmeni, että parhaimmillaan sosiaalityöntekijät pohtivat huostaanottoprosessin kaikki vaiheet lapsen näkökulmasta. Prosessin etenemisestä tehdään jonkinlainen suunnitelma, mutta sitä muutetaan tarvittaessa lapsen tilanteen mukaisesti. Kuulemispaikka ja aika pyritään pohtimaan lapsen edun mukaisesti. Aina tämä ei kuitenkaan ole mahdollista, koska sosiaalityöntekijän toimintaa ohjaa myös ulkoiset tekijät, kuten ajan puute. Lapsen kannalta nähdään tärkeänä, että kuulemistilaisuuden paikka olisi lapselle neutraali, jossa hänen olisi helpointa ilmoittaa mielipiteensä. Myös kuulemistilaisuuden vaikutusta lapseen pyritään arvioimaan ennen kuulemistä.

Oon huomannu pohtivani sitä, et onko nää teemat esimerkiksi niin raskaita, et tästä suoraan kouluun meneminen o hyvä asia, et ne unohtuu, vai onks se huono asia vai pitäskö se olla koulun jälkeen iltapäivällä. Ni, kyllä sitä miettii ja varsinkin sitä kohtaa, et se lapsi ei lähtis yksin minnekkään tai ilman, et joku aikuinen tietää, et missä hän on.

Lapsen kuulluksi tulemisen kannalta on tärkeitä, että lapsen tilanne pyritään arvioimaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. Lapsen kannalta on tärkeitä arvioida etukäteen

tiedossa olevia seikkoja, jotka saattavat vaikuttaa lapsen kuulemiseen. Sosiaalityöntekijän tulee pohtia muun muassa, että mistä lapsi tulee kuulemistilaisuuteen, mihin aikaan päivästä lapsen on mahdollisesti helpointa keskittyä, tarvitseeko lapsi paljon aikaa kuulemistilaisuudessa asioiden läpikäymiseen, miten lapsi reagoi käsiteltyihin asioihin ja mihin lapsi lähtee tilaisuudesta. Lapsen tilanteen arviointi on hyvin merkittävä osa kuulemisprosessia, koska sillä kyetään turvaamaan lapsen kuulluksi tulemistä.

6.3 Lapsen valmistelu ja sosiaalityöntekijän valmistautuminen

Haastatteluissa sosiaalityöntekijät toivat esille lapsen valmistelun tärkeyden. Lapsen valmisteleminen huostaanottoprosessiin ja kuulemistilaisuuteen nähdään selkeästi lapsen edun mukaisena. Lapsen valmistelu tapahtuu pääsääntöisesti henkilökohtaisella tapaamisella tai sosiaalityöntekijä voi olla yhteydessä sijaishuoltopaikkaan ja pyytää sijaishuoltopaikan työntekijöitä valmistelemaan lasta kuulemistilaisuuteen keskustelemalla lapsen kanssa huostaanottoon ja kuulemiseen liittyvistä asioista. Tällöin lapsi on osallinen huostaanottoprosessissa sekä kuulemisessa. (Sinko 2001, 140-143; Korpi & Latvala, 2010.) Lapsen valmistelu huostaanottoprosessiin ja kuulemistilaisuuteen on sosiaalityöntekijöiden näkemysten mukaan tärkeä osa lapsen kuulemistä:

Varmaan kuulemistilaisuus ei ole enään se kohta, et siinä niin kuin kerrataan se asia, mut mun mielestä se nimenomaan tehdään huostaanoton valmistelun vaiheessa, juuri sillä, et nuorta tavataan jo ennen sitä, neuvotteluissa puhutaan siitä ja aika usein myöskin sijoituspaikassa sitä keskustelua käydään, et ei voi olla niin, että nuorelle kerrotais vasta kuulemistilaisuudessa ne [huostaanoton perusteet RA], et se on myöhästä, et siinähan hän ottaa kantaa siihen, et hyväksyykö hän sen asian ja hänellä on pitänyt olla aikaa jo ennen sitä sulatella sitä tietoa, et juuri ehdottomasti juuri sen takia haluan käydä tapaamassa nuorta.

Lapsen edun mukaisena nähdään, että lapsella tulee olla ennen kuulemistilaisuutta tiedossa huostaanoton perusteet, jotta lapsella on ollut mahdollisuus työstää huostaanottoon liittyviä asioita ja sen pohjalta muodostaa rauhassa mielipiteensä huostaanotosta sekä suunnitellusta sijaishuoltopaikasta. (Räty 2010, 19.) Lapsen tapaamisien myötä sosiaalityöntekijälle syntyy yleensä tuntuma siitä, että ymmärtääkö

lapsi mistä puhutaan. Tämä tieto näyttää olevan merkittävä, koska se parhaimmillaan ohjaa sosiaalityöntekijän huostaanottoprosessin etenemisessä sekä kuulemistilaisuuden valmistelua. Aaltonen (2009,249) on tuonut esille, että lapselle annettava informaatio ennen kuulemistä, voi olla onnistumisen edellytys kuulemisen toteuttamisessa ja se voi olla myös tärkeää lapsen hyvinvoinnin kannalta.

Aineiston pohjalta voidaan todeta, että sosiaalityöntekijöiden toimintatavoissa valmistella lasta hallintolain mukaiseen kuulemiseen näyttää olevan selkeitä eroja. Yhdessä toimistossa huostaanoton valmistelun yhteydessä kiireellisen sijoituksen päätöstä ei pääsääntöisesti jatkettu, joka tietenkin vaikuttaa huostaanoton valmisteluun sekä lapsen valmisteluun. Lapsen kanssa asioiden työstämiseen ei näin ollen jää kovinkaan paljon aikaa, koska sosiaalityöntekijän aika menee pääsääntöisesti asiakirjojen valmisteluun. Tällöin sosiaalityöntekijä ei ole kyennyt tapaamaan lasta monta kertaa ennen kuulemistilaisuutta, eikä lapsi ole voinut ennakoon tutustua kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin.

Lapsen valmisteluun vaikutti lapsen tilanne, mutta myös sosiaalityöntekijän ammattitaito. Kaikki sosiaalityöntekijät näkivät tärkeänä lapsen tapaamisen, mutta lapsen tapaamisten tiheys ja tapaamisessa käsiteltävät aiheet erosivat toisistaan. Kaikki sosiaalityöntekijät eivät käyneet tapaamisten yhteydessä lapsen kanssa läpi huostaanoton perusteita, eikä huostaanoton vaikutuksia lapsen elämään. Parhaimmillaan lasta on valmisteltu huostaanottoprosessiin sekä kuulemistilaisuuteen useilla tapaamisilla.

Me nähtiin, hän oli kiireellisesti sijoitettuna silloin, niin nähtiin sen tiimoilta niin kuin aika usein, usein melkein varmaan joka viikko. Me käytiin siis hänen kanssa ikään kuin jo ennen tätä kuulemistilaisuutta tätä asiaa [huostaanoton perusteita] aika monta kertaa läpi, sekä sitä, että tulee tällöinen virallinen kuulemistilaisuus, missä mä virallisesti hänen niin kuin mielipiteensä kysyn ja kirjoitetaan nimet paperiin ja mitä se sitten tarkoittaa, että mitä se sitten tarkoittaa, niin siitä me puhuttiin varmaan kaksi viiva kolme kertaa siinä niin kuin valmisteluvaiheessa.

Tällöin lapsen kanssa on työstetty asioita suunnitelmallisesti ja hänellä on ollut aikaa prosessoida huostaanottoon sekä kuulemiseen liittyviä asioita. Lapsen osallisuuden kannalta on tärkeätä, että lapsi on mukana aktiivisena toimijana sekä työskentely lapsen

kanssa on vastavuoroista, koska vaikuttaminen ei ole mahdollista, jos lapsi ei ole mukana asioiden käsittelyssä. (Sinko 2001, 140-143; Korpi ja Latvala, 2010.)

Sosiaalityöntekijän oma valmistautuminen vahvistaa lapsen kuulemista, koska suunnitelmallinen työote turvaa prosessin etenemisen lapsen edun mukaisesti sekä oikea-aikaisesti. Aineistosta ilmeni, että yhdessä toimistossa on selkeä toimintatapa huostaanoton valmisteluun, jossa sosiaalityöntekijä käy yhdessä esimiehensä kanssa läpi kaavakkeen, johon merkitään ylös huostaanoton valmistelua koskevat tärkeät päivämäärät sekä samalla yhdessä esimiehen kanssa suunnitellaan huostaanotto prosessin eteneminen. Aineiston pohjalta voidaan todeta, että sosiaalityöntekijän suunnitelmallinen valmistautuminen huostaanotto prosessiin ja kuulemistilaisuuteen näyttäisi vahvistavan lapsen osallisuutta ja kuulemista.

...että sitä asiaa [huostaanoton perusteita RA] käydään läpi myös aikasemmin, niin monta kertaa, kun on tarvetta, että se ei jää niin kuin siihen yhteen kuulemiseen se hänen mielipiteensä sanominen.

Sosiaalityöntekijä kertoi, että hän oli suunnitellut etukäteen lapsen tapaamiset lapsen edun mukaisesti. Tapaamisten aikana sosiaalityöntekijä kävi läpi lapsen kanssa huostaanoton perusteita kuulemisen kohteena olevien asiakirjojen kautta. Tapaamisten aikana sosiaalityöntekijä arvioi, onko lapsi ymmärtänyt käsitellyt asiat. Suunnitelmallinen työote auttaa sosiaalityöntekijää tekemään lapsen kannalta oikeita ratkaisuja lapsen kuulemisessa.

6.4 Kuulemisen kohteena olevat asiakirjat

Sosiaalityöntekijät toivat haastatteluissa paljon esille asiakirjoihin liittyvää eettistä pohdintaa, jota käsittelen myöhemmin tässä tutkimuksessa. Huostaanoton valmisteluvaiheessa sosiaalityöntekijä pyytää tarvittavia lausuntoja huostaanoton valmistelua varten. Sosiaalityöntekijä valmistelee myös lapsen huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista koskevaa hakemusta/päätöstä (LsL 417/2007, 40 ja 41 §), jonka liitteenä ovat tarvittavat lausunnot sekä mahdollisesti sosiaalityöntekijän tekemä yhteenveto lapsen ja perheen tilanteesta. Yhteenvedossa ilmenee muun muassa lapsen perhesuhteet, lapsen historia, lastensuojelun huolet, lastensuojeluilmoitukset, tukitoimet,

lapsen psyykkinen- ja fyysinen vointi, vanhempien sekä lapsen näkemys tilanteesta, muiden viranomaisten sekä sosiaalityöntekijän näkemys tilanteesta sekä huostaanoton perusteet.

Haastatteluissa sosiaalityöntekijöillä ilmeni erilaisia toimintatapoja liittyen sosiaalityöntekijän tekemään yhteenvetoon lapsen ja perheen tilanteesta. Kuusi sosiaalityöntekijää kertoi tekevänsä sosiaalityöntekijän yhteenvedon lapsen ja perheen tilanteesta liitteeksi lapsen huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista koskevaan hakemukseen/päätökseen. Yksi sosiaalityöntekijä kertoi, että heidän toimistossaan tehdään yhteenveto vain silloin, mikäli on etukäteen tiedossa, että asia lähtee ratkaistavaksi hallinto-oikeuteen.

Hallintolain 36 §:n mukaan kuulemisen kohteena olevat asiakirjat tulee toimittaa asianomaiselle ennen kuulemistä, taikka asianosaiselle on muuten varattava tilaisuus tutustua asiakirjoihin ennen kuulemistä (HL 343/2003). Sosiaalityöntekijöiden kertoman mukaan lapselle ei aina järjestetty mahdollisuutta tutustua ennakoon kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin. Asiaan vaikutti sosiaalityöntekijän omat toimintatavat, lapsen tilanne ja valmisteluun käytettävissä oleva aika. Osa sosiaalityöntekijöistä näki lapsen kannalta tärkeänä, että lapsi voi aina tutustua ennakoon kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin. Tällöin sosiaalityöntekijä toimitti lapselle etukäteen kuulemisen kohteena olevat asiakirjat tai lapselle järjestettiin sosiaalitoimistossa mahdollisuus tutustua asiakirjoihin ennen kuulemistä.

Ne [asiakirjat RA] on lähetetty ennen kuulemistä kotiin tai he on tullu tänne toimistolle tutustumaan jo niihin, että ei ole tarvinnut siellä kuulemistilaisuudessa niitä papereita ensimmäisen kerran nähdä, et ainoastaan niin kuin se meidän tekemä hakemus ja yhteenveto on sellaiset, jotka siellä ensimmäistä kertaa esitetään ihan sen takia, että sitä ei ole keretty hirveen paljon aikasemmin tehdä, mut näitä esimerkiksi jos on lausuntoja, niin kuin tässä munkin tapauksessa useammasta paikasta koulusta, vastaanotosta ja terveydenhuollosta pyydettiin lausunto, niin mä olin ne lausunnot antanu vanhemmille, jo heti kun ne tuli siinä pitkin matkaa, et he ties ja heillä oli aikaa tutustua niihin papereihin niin kuin hyvissä ajoin.

Yksi sosiaalityöntekijä toi esille, että hän toimittaa sosiaalityöntekijän yhteenvedon etukäteen lapselle, johon lapsi voi rauhassa tutustua ja tehdä merkintöjä. Lapsi voi näin rauhassa tutustua asiakirjoihin ja pohtia kuulemistilaisuutta varten mahdollisia kysymyksiä. Haastatelluista kaksi sosiaalityöntekijää kertoi antavansa paperit kuulemisen jälkeen lapselle mukaan, jolloin lapsi voi käydä asiakirjoja vielä läpi muun muassa sijaishuoltopaikassa hoitajan kanssa. Asiakirjojen toimittamista etukäteen pohditaan myös lapsen edun kannalta sekä tilannekohtaisesti.

Pohditaan ehkä sitä, että lähetetäänkö ne [asiakirjat RA] etukäteen ja kuka hänen kanssaan ne käy läpi ja jos siihen ei taas aika riitä, niin onko hänellä mukana tässä joku vai käykö hän sosiaalityöntekijän kanssa läpi ja joskus nuori on lukuun ne ensin kotosalla jos ei ole halunnut sosiaalityöntekijän kanssa lukea tässä, että näin. Kyllä ne tapauskohtaisia on, vaikka toki kyllä ne pitäis mennä saman sapluunan mukaan, että miten sitä käydään etukäteen läpi.

Sosiaalityöntekijät näkevät hyvin tärkeänä lapsen oikeuden häntä koskeviin asiakirjoihin. (Oranen, 2011; Sinko 2001, 140-143). Asiakirjoihin liittyen sosiaalityöntekijät käyvät eettistä pohdintaa, mutta yksikään sosiaalityöntekijä ei ollut tehnyt lapselle päätöstä, jonka perusteella lapselta olisi salattu tietoja kuulemisen kohteena olevista asiakirjoista.

Sosiaalityöntekijöillä ei ole olemassa vain yhtä ja ainoa toimintatapaa kuulemisen kohteena olevien asiakirjoja suhteen, eikä se varmasti ole tarkoituksenmukaistakaan. Viime kädessä sosiaalityöntekijän tulee pohtia asiakirjoihin liittyviä asioita lapsen edun kannalta. Asiakirjat ovat hyvin tärkeä osa kuulemistä (Aaltonen 2009, 249; Rätty 2010, 19), joten sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan omia toimintatapojaan suhteessa kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin, jotta lapsen kuuleminen olisi todella mahdollista.

6.5 Sosiaalityöntekijöiden työmenetelmiä lapsen kuulemisessa

Sosiaalityöntekijöillä ilmeni erilaisia työmenetelmiä lapsen kuulemisessa. Ei ole olemassa vain tiettyjä työmenetelmiä lapsen kuulemiseen, vaan jokaisen sosiaalityöntekijän tulee löytää oikeat työmenetelmät kuulla juuri tätä lasta. Jotta lapsen kuuleminen on todella mahdollista, tulee lapsen olla osallinen huostaanotto prosessissa ja kuulemisessa.

Osallisuutta on usein kuvattu erilaisilla tikapuu- ja tasomalleilla (Shier, 2001; Nigel, 2002), joissa korkeimmalla nähdään olevan eniten mahdollisuuksia vaikuttamiseen. Tällöin oletetaan, että osallisuus lisääntyy samassa suhteessa, mutta onko se kuitenkaan näin? Ratkaisevinta tulisi olla kuitenkin lapsen oma kokemus. Sosiaalityöntekijällä on velvollisuus ja vastuu toimia lasten osallistumista edistävästi ja tukevasti, jonka vuoksi sosiaalityöntekijän on löydettävä oikeat työmenetelmät kuulla juuri tätä lasta.

Osa sosiaalityöntekijöistä näki tärkeänä kuulemistilaisuuden ilmapiirin lapsen kannalta. Lapsen kannalta nähtiin myös tärkeänä, että lasta voitaisiin kuulla viihtyisässä tilassa, joka ei olisi niin virastomainen. Kuulemistilaisuuden alussa sosiaalityöntekijät olivat pyrkineet tekemään tilaisuudesta mahdollisimman rennon muun muassa aluksi jutustelemalla lapsen kanssa. Yksi sosiaalityöntekijä kertoi, että hän pyrkii yleensä tarjoamaan lapselle jotakin kuulemistilaisuudessa, kuten mehua.

Keskustelu on kuulemistilaisuuden tärkein kommunikoinnin väline. Sosiaalityöntekijät kuvasivat, että he pyrkivät käyttämään mahdollisimman selkeää ja konkreettista kieltä. Sosiaalityöntekijät kokivat, että he toimivat lapselle tulkkina, kun he pyrkivät selittämään lapselle ymmärrettävästi viranomaiskieltä. Kuulemisen kohteena olevia asiakirjoja saattaa olla paljon, eivätkä lapset aina jaksa lukea kaikkia asiakirjoja. Tällöin osa sosiaalityöntekijöistä näytti lapselle kaikki asiakirjat, jotka ovat kuulemisen kohteena ja referoivat asiakirjojen sisällön lapselle.

Monestihan on just näin, että ei ne jaksa siinä tilanteessa, että kun paperia on paljon, niin on sitten tehnyt niin, että siinä tilanteessa on sen sisällön käynyt niin kuin lyhyesti raportoinut, että mitä tässä sanotaan ja mitkä on ne näkemykset tässä. Tavallaan niin, että se asia tulee kuitenkin niin kuin siinä ilmi, että mitä siinä on.

Lasta kannustetaan tuomaan esille, mikäli asiakirjoissa on lapsen mielestä jotakin väärin tai jotakin sellaista, jota hänen on vaikea ymmärtää. Lapselle tuodaan myös esille, että asiakirjoissa saattaa ilmetä jotakin sellaista, joka ei ole ollut aikaisemmin hänen tiedossaan. Kaksi sosiaalityöntekijää kuvasi, että pyrkii tuomaan lapselle esille, että häntä ei ole tarkoitus arvostella, mutta asiakirjoihin on kuitenkin kirjattava perusteet

huostaanotolle ja ne eivät ole aina välttämättä mukavaa luettavaa. Lapsen kannalta nähtiin tärkeänä, että tilannetta sanotettiin lapselle.

Sosiaalityöntekijät näkivät kysymysten tekemisen lapselle tärkeänä kommunikoinnin välineenä lapsen kuulemisen kannalta. Sosiaalityöntekijät kuvasivat eri tavalla lapselle esitettyjä kysymyksiä osana lapsen kuulemista:

Siinä käytiin läpi, että mistä tässä on kysymys ja selvitettiin ja kysyttiin, että oletko ymmärtänyt, että mistä tässä on kysymys ja oletko samaa mieltä ja ihan niin kuin keskustelemalla.

Käytän kuulemistilaisuudessa ihan suoria ja lyhyitä kysymyksiä.

Niitä asioita kysytään monta kertaa, mutta eri tavalla, et nähdään, et onko lapsi ymmärtänyt asian.

Lapsen kuuleminen on sosiaalityöntekijöiden kertoman mukaan paitsi puhetta, mutta myös lapsen havainnointia. Sosiaalityöntekijä havainnoi lapsen elekieltä tapaamisten sekä kuulemistilaisuuden aikana. Sosiaalityöntekijät havainnoivat muun muassa lapsen kykyä vastaanottaa asioita sekä lapsen tapaa reagoida asioihin. Havainnointi on tärkeä väline (Korpi & Latvala 2010, 24-25; Hurttia 2008), jonka avulla sosiaalityöntekijä kykenee arvioimaan huostaanotto-prosessin etenemistä ja kuulemista lapsen edun mukaisesti. Mikäli sosiaalityöntekijälle syntyy mielikuva kuulemistilaisuuden aikana, että lapsi ei ymmärrä jotakin asiaa, niin sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan työmenetelmiään lapsen kuulemisen turvaamiseksi. Lapsen havainnoinnilla pyritään myös arvioimaan, onko kuulemistilaisuus lapselle liian raskas. Mikäli lapsi ei jaksa keskittyä tai ahdistuu kuulemistilaisuudessa, niin kuulemistilaisuus voidaan tarvittaessa keskeyttää tai päättää. Yksi sosiaalityöntekijä toi esille, että tavoitteena on kuitenkin saada kuuleminen vietyä loppuun, koska uusi kuulemistilaisuus saattaa olla lapselle kovin raskas, eikä lapsen edun mukainen.

Sosiaalityöntekijät näkivät luottamuksellisen suhteen tärkeänä lapsen kuulemisen kannalta. Luottamuksellisen suhteen rakentaminen lapseen on osa sosiaalityöntekijän ammattitaitoa. (Laitinen & Väyrynen 2011, 181-184; Ervast & Tuulensalo 2006, 61.) Haastatteluissa sosiaalityöntekijät toivat esille, että luottamuksellisen suhteen myötä lapsi kykenee helpommin tuomaan esille omia mielipiteitään ja näkemyksiään. Lapsen kanssa

muistelu nähtiin myös yhtenä työmenetelmänä lapsen kuulemisessa. Lapsen kanssa muistelu vaatii kuitenkin lapsen ja sosiaalityöntekijän välille luottamuksellisen suhteen sekä yhteistä historiaa. Kuulemistilaisuudessa sosiaalityöntekijä kykenee ottamaan esille elävämmin ja luontevammin menneitä asioita, mikäli hän on työskennellyt jo pitkään lapsen kanssa.

Lapsen mielipiteen kirjaaminen asiakirjoihin on merkittävä osa lapsen kuulemista (Taskinen 2007, 30). Sosiaalityöntekijät kuvasivat erilaisia tapoja lapsen mielipiteen kirjaamiseen. Yksi sosiaalityöntekijä kertoi:

Siitä saatetaan niin kuin kirjata jotain vielä sinne sosiaalityöntekijän kertomukseen, ihan niin kuin, että kuulemistilaisuudessa tuli esille tällöistä ja tällöistä ja sosiaalityöntekijät havaitsi tällöistä tai sitten se tulee siihen hakemukseen, kun mun mielestä sielläkin on sellanen kohta, johon voi kuvata sitä kuulemista, niin jompaan kumpaan. Kyllä yleensä jonkun verran kuvataan sitä.

Osa sosiaalityöntekijöistä kirjaa lapsen mielipiteen sekä kuvailee lapsen kuulemista lapsen huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista koskevaan hakemukseen/päätökseen. Osa sosiaalityöntekijöistä täyttää kuulemisen yhteydessä pelkästään kuulemiskertomuksen, joka tulee huostaanottoa koskevan hakemuksen/päätöksen liitteeksi. Lapsen kuulemiskertomus kirjataan joko suoraan koneelle tai tulostetaan lapselle itselle täytettäväksi. Mikäli kuulemiskertomus täytetään suoraan koneelle, niin se tulostetaan kirjaamisen jälkeen ja lapsi saa lukea sen ja tarvittaessa täydentää sitä. Lapsen mielipide voidaan siis kirjata hyvin monella eri tavalla huostaanottoa koskevaan hakemukseen/päätökseen. Lapsen kuulemiskertomuksen täyttäminen sekä lapsen mielipiteiden tarkka kirjaaminen on merkittävä osa lapsen hallintolain mukaista kuulemista. Lapsen kuulemistilaisuuden kuvaileminen lapsen huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista koskevaan hakemukseen/päätökseen voidaan nähdä vahvistavan lapsen kuulemista. Tällöin asiakirjoihin tulee kirjatuksi lapsen mielipiteen lisäksi lapsen käyttäytyminen sekä sosiaalityöntekijän havainnot lapsesta kuulemistilaisuudessa. (Hurtia, 2008; Taskinen 2007, 30.)

7 LASTENSUOJELUN EETTISYYS KÄYTÄNNÖSSÄ

7.1 Halu suojella lasta

Huostaanottoa valmistellessa sosiaalityöntekijä ajattelee prosessia lapsen näkökulmasta. Huostaanottoprosessissa on monia vaiheita, jotka saattavat olla lapselle raskaita ja kuormittavia. Lapsen hallintolain mukaiseen kuulemisen liittyy paljon erilaisia tunteita, kuten vihaa ja epätoivoa, mutta myös helpotusta. Tunteet ovat sosiaalityöntekijälle tärkeitä, koska ne antavat sosiaalityöntekijälle intuitiivista tietoa (Heino & Sinko 2009, 95). Sosiaalityöntekijälle saattaa syntyä halu suojella lasta, jotta kuuleminen ei aiheuttaisi lapselle lisäkuormaa vaikeassa elämäntilanteessa. Muutama sosiaalityöntekijä toi esille, että heidän toimintaansa huostaanoton valmistelussa vaikuttaa tieto siitä, että lapsi lukee kuulemisen kohteena olevat asiakirjat. Tämä näkyi muutamassa haastattelussa:

Yritän miettiä sitä, et se lapsi lukee sen [sosiaalityöntekijän yhteenveto RA], et kun mä tiedostan sen, et se käydään sen lapsen kanssa läpi, et onko se sellanen minkä hän kestää ja niit on avattu sen verran, mikä on ollut sen huostaanoton kannalta tarkoituksenmukaista.

Missä lapsilla oli koko elämän ollut historia ja hirveesti materiaalia ja paljon muuttoja eri kunnista ja kaiken maailman eri kirjauksia, niin se vaatii todella sen huomioon, että vahingoittais lapsia mahdollisimman vähän.

Sosiaalityöntekijöiden halu suojella lasta ilmeni myös vaikeutena luovuttaa lapselle kuulemisen kohteena olevia asiakirjoja. Aineistosta ilmeni, että asiakirjojen luovuttaminen lapselle koettiin joissakin tilanteissa vaikeana:

Tiettyssä mielessä ei haluaisi antaa lapselle luettavaksi niitä lausuntoja ja muita, kun siellä on kuitenkin, semmosia asioita, jotka on saatettu sanoa aika kylmästi tai negatiivisesti, niin kun ne onkin, ei ne asiat ole mukavia siin vaiheessa, kun huostaanotetaan lasta, mut jotenki ei haluais, että lapsi lukee sit sellasia asioita, joita ei kokonaan ymmärrä tai tota, mitä hänen ei tarttis, se on joku sisäinen suojeluhalu, et hänelle kuitenkin jäisi niist vanhemmista edes pikkasen hyvä kuva. Ne voi olla aika rankastikin sitten sanottuja asioita, ne on ehkä niin kuin sellasia, mitä en mielellään, jos ei olis pakko, (naurua), ni antais heidän käsiinsä.

Halu suojella lasta saattaa myös ohjata sosiaalityöntekijän toimintaa kuulemistilaisuudessa. Sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan toimintatapojaan lapsen oikeuksien, lain sekä lapsen edun kautta. Yksi sosiaalityöntekijä kertoi, että oli halunnut suojella lasta kuormittavilta asioilta, jolloin hän jätti kuulemistilaisuudessa nostamatta esille huostaanoton perusteita:

Kaikki perusteet o kirjallisena lapsen edessä, mutta mikäli hän ei itse niihin tartu, niin niitä ei nosteta esille, mikäli ne ei ole olennaisia huostaanoton kannalta. Et, kyllä se täytyy sitten varmaan arvioida siinä, et kuinka tarpeen niitä asioita on tarpeen korostaa, et kuten sanottu, niin paperia on paljon ja ei ne lapset pysty sillä tavalla niihin keskittymään, niin ei niitä sitten nosteta sieltä esiin, niin kuin arvioidaan, et siitä on enemmän haittaa kuin hyötyä, niin ei sitä sitten nosteta esille sieltä.

Sosiaalityöntekijä viittasi ”kaikilla perusteilla” kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin. ”Olennaisia huostaanoton kannalta” sosiaalityöntekijä viittasi tietoon, joka on osa lapsen huostaanoton perusteita. Lapselle annetaan kuulemistilaisuudessa kaikki kuulemisen kohteena olevat asiakirjat. Sosiaalityöntekijä kuvasi edellä, että ei nosta kuulemistilaisuudessa esille lasta mahdollisesti kuormittavia asioita, mikäli lapsi ei itse oma-aloitteisesti ota asiaa esille.

Tällä tavoin sosiaalityöntekijä pyrki suojelemaan lasta kuormittavilta asioilta. Halu suojella lasta saattaa myös ohjata sosiaalityöntekijän puhetapaa kuulemistilaisuudessa. Yksi sosiaalityöntekijä kuvasi:

Kuin sitä lasta säästää, et sivuttais sitä tai sanoin vähän jotenkin lempeämmin.

Halu suojella lasta kuormittavilta asioilta ohjasi monella tapaa sosiaalityöntekijän toimintaa lapsen kuulemisessa. Voimme pohtia sosiaalityöntekijän toimintatapoja lapsen edun sekä juridiikan kannalta. Sosiaalityöntekijän perustehtävä on lapsen suojeleminen, joka ohjaa vahvasti sosiaalityöntekijän toimintaa. Sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan lasta kuullessaan hyvin monesta näkökulmasta, että mikä on oikein lasta kohtaan ja mikä on loppujen lopuksi lapsen edun mukaista. Yleensä sosiaalityöntekijä tuntee lapsen hyvin, joten on kovin inhimillistä, että hän halua suojella lasta. Sosiaalityöntekijän toimintatapa ei kuitenkaan välttämättä täysin kestäisi juridista tarkastelua, vai kestäisikö?

7.2 Eettiset ristiriidat

Huostaanoton valmisteluun ja lapsen kuulemiseen liittyy sosiaalityöntekijöiden kertoman mukaan paljon eettisiä ristiriitoja. Sosiaalityöntekijät joutuvat pohtimaan huostaanottoprosessin aikana lapsen edun kannalta vaikeitakin asioita, joihin ei ole olemassa yhtä selkeää vastausta. (Laitinen & Väyrynen 2011, 164-183; Muukkonen 2008, 65.) Pohdintaa herättävät lastensuojelu- ja hallintolakiin, lapsen osallisuuteen sekä lapsen etuun liittyvät asiat. Sosiaalityön luonteeseen kuuluu työskentely eettisesti vastuullisilla ja herkillä alueilla (Metteri ja Hotari 2011, 69). Sosiaalityöntekijä ei voi etukäteen tietää, onko hänen tekemänsä ratkaisu paras mahdollinen lapsen kannalta. Tämä aiheuttaa sosiaalityöntekijässä jatkuvaa pohdintaa omasta toiminnastaan. (Laitinen & Väyrynen 2011, 178 ; Raitakari ja Juhila 2011, 190-191.)

Lapsen sijoittaminen pois kotoa on jo sinällään eettinen ristiriita, jonka johdosta sosiaalityöntekijä käy monenlaista eettistä pohdintaa. Yksi sosiaalityöntekijä toi esille tilanteen, jossa hän oli joutunut pohtimaan työnsä oikeutusta tilanteessa, jossa lapsi vastusti hyvin voimakkaasti huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista:

Tulisiko lapsen sitten antaa asua ja olla niissä olosuhteissa, joissa hän haluaa olla?

Tätä kysymystä voidaan tietenkin pohtia monesta eri näkökulmasta: onko lapsella itsemääräämisoikeus, mikä merkitys on lapsen kuulemisella, onko sosiaalityöntekijällä oikeus puuttua lapsen elämään ja tietääkö sosiaalityöntekijä lapselle ”paremman” paremmin kuin lapsi itse ja niin edelleen. Edellä on mainittu vain muutamia kysymyksiä, joita sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan huostaanoton valmistelun aikana ja lapsen kuulemisen yhteydessä. Huostaanottoprosessi saattaa olla sosiaalityöntekijälle tunteikas ja kuormittava prosessi. Osa sosiaalityöntekijöistä toi esille, että tärkeitä on, että itse kykenee seisomaan prosessin takana ja on päätöksestä aivan varma. Yksi sosiaalityöntekijä kuvasikin, että olisi aivan mahdotonta valmistella huostaanottoa ja kuulla lasta, mikäli ei itse näe huostaanottoa lapsen edun mukaisena.

Kuulemistilaisuus saattaa olla lapselle kuormittava tilanne, jolloin sosiaalityöntekijä voi joutua käymään eettistä pohdintaa miettien, aiheuttaako kuulemisella lapselle kohtuutonta kuormaa. Tällaista pohdintaa ilmeni useissa haastatteluissa. Yksi sosiaalityöntekijä toi esille:

Tietenkin tilanne [kuuleminen RA] voi olla lapselle hyvin ahdistava, kun siinä on kaks aikuista ja sitten yritetään käydä sitten sitä keskustelua, kun on lapsia kenellä on aika paljon psyykkisiä ongelmia ja he joutuu sitten tavallaan sitten lukemaan sitä omaa, tavallaan sitä mitä kaikkee huonoo hän on tehnyt ja tavallaan se on sellanen mikä itsestä tuntuu hirveen pahalta sen lapsen puolesta, kun he sitten lukee sitä ja sitten näkee, että on vaikee kestää ja muutenkin on sellasia hauraita lapsia, jotka ottavat helposti itteensä, jos on vähäkin kritiikkiä, että sitten he joutuu lukemaan hirveen listan tavallaan siitä mitä he on tehny väärin tai mikä on niin kuin hankala heissä, se tuntuu aika ikävältä työntekijästä, kun tuntee ne lapset pitkältä ajalta ja tietää miten he suhtautuu siihen.

Toinen sosiaalityöntekijä kuvasi ristiriitaa:

Joskus, ei aina se oman vanhemman historia on sitten karmeeta luettavaa, vaikka sen tietääkin, niin sitten sitä kuormaa miettii, et minkä kuorman antaa kannettavaksi ja kenen kanssa purkaa ja vaikka haluaisikin jonkun kanssa puhua, niin puhuuko vai jääkö ne simpukaksi sisälle.

Sosiaalityöntekijä voi joutua kyseenalaistamaan lapsen kuulemisen mielekkyyden. Sosiaalityöntekijälle on saattanut syntyä mielikuva, että lapsi ei kykene tuomaan esille omaa mielipidettään läheistensä voimakkaiden mielipiteiden vuoksi tai lasta on saatettu painostaa mielipiteensä ilmaisemisessa. Tilanne herättää sosiaalityöntekijässä eettistä pohdintaa: lapsella on oikeus tulla kuulluksi hallintolain mukaisesti, mutta toteutuuko tällaisessa tilanteessa lapsen etu?

Välillä miettii tätä koko prosessia. Koska totta kai vanhemmat vaikuttaa lapsiin ja joissakin tapauksissa tarkoituksella haluaa vaikuttaa, et silloin varsinkin kun tietää, että sitä tapahtuu, että jos vois sanoa, että lapsia manipuloidaan, niin silloin pohtii, että onko se nyt tarkoituksen mukaistakaan tehdä koko kuulemista, mutta joo ja sitten myöskin se, että välillä huomaa ihan selvästi sen, että lapsi haluaa suojella omaa vanhempaansa vaikka siinä ei tapahtuisi vanhemman puolelta mitään, että kun hyvin usein näissä meidän keisseissä lapset joutuu ottamaan tai on joutunut ottamaan vanhemmalle kuuluvaa vastuuta, niin he myöskin jotenkin sitä samaa hoitaa siinä kuulemistilanteessa,

että se ei välttämättä aina olis tarpeen koko kuuleminen, jos nyt ihan niin radikaalisti sanois, että en tiedä, että olisko aina tarpeen tai tekisinkö jos saisin valita.

Onko tässä tilanteessa oikein kuulla lasta, koska lapsi joutuu kuulemisessa vaikeaan ristiriitatilanteeseen? Mahdollisesti lapsi voi olla pakotettu esittämään sellaisen mielipiteen, joka ei ole hänen omansa. Lapsi saattaa myös haluta suojella vanhempiaan, eikä halua esittää mielipidettään vastoin vanhempien mielipidettä. Tilanne on tällöin lapselle hyvin raskas ja kuormittava. Onko tällöin oikein kuormittaa lasta kuulemisella? Voimmeko me kuitenkin olla varmoja, että mielipide ei olisi lapsen oikea mielipide ja jättää hänen kuulemisensa suorittamatta? Olisiko tässä tilanteessa oikein vain tukea lasta siihen, että hänen ei ole pakko esittää mielipidettään, eikä hänen ole pakko saapua kuulemistilaisuuteen?

Sosiaalityöntekijät pohtivat lapsen kuulluksi tulemistä monesta eri näkökulmasta. Kuulemistilaisuudessa sosiaalityöntekijä saattaa joutua eettisen ristiriidan eteen, jos lapsi ei halua puhua ja sulkee asioita pois tai poistuu hyvin pian kuulemistilaisuudesta. Tällaisessa tilanteessa sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan, onko lapsi tullut oikeasti kuulluksi:

Jos lapsi vastustaa, et miten hän tulee varmasti siinä tilanteessa kuulluks, kun hän on vihanen ja ei suostu osallistumaan ja ei suostu keskustelemaan, eikä suostu allekirjottamaan papereita eikä mitään, et jotenkin sitä haluaisi ainakin itselle kehittää, et siinä niin kun varmasti kun lapsi on siin vihasena ja aggressiivisena, et miten niin kuin varmistetaan se, et hän ymmärtää, et mistä puhutaan ja mistä päätetään.

Yksi sosiaalityöntekijä nosti esille lapsen kuulemisen merkitykseen liittyvän ristiriidan, jos lapsi vastustaa huostaanottoa, mutta vanhemmat näkevät huostaanoton lapsen edun mukaisena. Tällöin voidaan tietenkin kysyä, mikä merkitys lapsen mielipiteellä on asian ratkaisemisen kannalta?

Onhan siinä kyllä nyt sitten sellanen, et jos 12-vuotias lapsi vastustaa huostaanottoaan, et kuinka paljon se hänen sanansa siinä sitten oikeasti painaa, niin ku jos esimerkiksi vanhemmat hyväksyvät sen huostaanoton ja vain se lapsi vastustaa, et sitten viedään se asia hallinto-oikeuteen ja tota, et

kuinka todennäköistä se on, et se huostaanotto kuitenkin menee läpi, et sitten se jotenkin tuntuu vähän sen lapsenkin, ehkä huijaamiselta, että sun mielipidettä kysytään ja ihan kuin se vaikuttaisi jollakin tavalla tässä, että onhan se sellainen varmaan vähän arveluttavaa, että siinä vaiheessa tota, on aika tai mulla on ollut se kokemus, että ne huostaanotot menee nopeammin ja helpommin hallinto-oikeudessa, missä vaan lapsi vastustaa. Että mikä merkitys on oikeasti sillä kuulemisella?

Lastensuojelulain 4 §:n mukaan 12 vuotta täyttäneellä lapsella on oikeus käyttää huoltajan tai muun laillisen edustajan ohella erikseen puhevaltaa itseään koskevassa lastensuojeluasiassa (LsL 417/2007). Tämä tarkoittaa sitä, että 12 vuotta täyttänyt lapsi on aikuisiin verrattavissa oleva asianosainen omassa asiassa. Lapsi on siis samalla tavalla asianosainen häntä koskevassa huostaanottoasiassa, kuin hänen vanhempansakin. Tällöin lapsen mielipiteellä tulisi olla yhtä paljon painoarvoa, kuin hänen vanhempiensäkin mielipiteillä. Voiko lapsen mielipiteellä olla sama painoarvo, mikäli vain lapsi vastustaa huostaanottoa? Tällöin voidaan todella kysyä, että tuleeko lapsi oikeasti kuulluksi?

Sosiaalityöntekijöissä herätti myös eettistä pohdintaa lapsen puheen tulkitseminen. Mikäli lapsen on vaikea tuottaa puhetta ja kertoa omia mielipiteitä ja näkemyksiä, niin sosiaalityöntekijä saattaa joutua tulkitsemaan lapsen puhetta. Sosiaalityöntekijä voi joutua pohtimaan, että onko ymmärtänyt oikein mitä lapsi haluaa sanoa. Korpi ja Latva (2010, 24-25) ovat tuoneet esille tämän haasteen. Sosiaalityöntekijän tulee muistaa, että aikuisen tulkinta on aina vain yhdenlainen näkemys siitä, mitä lapsi saattoi ilmaisuillaan tarkoittaa.

Sosiaalityöntekijälle saattaa myös syntyä mielikuva, että lapsi ei ole ennen kuulemista ymmärtänyt huostaanoton perusteita, vaikka hänelle olisi yritetty selittää ne parhaalla mahdollisella tavalla. Sosiaalityöntekijällä ei myöskään aina välttämättä ole selkeää käsitystä, että onko lapsi ymmärtänyt kuulemiseen liittyvät asiat, vaikka sanoo ymmärtäneensä. Yksi sosiaalityöntekijä toi esille, että tällaisessa tilanteessa lapsen kuuleminen saattaa olla hankalaa sosiaalityöntekijän näkökulmasta. Tällöin sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan, voiko hän kuulla lasta ja tuleeko hänen kerrata asiat uudelleen lapsen kanssa, vaikka lapsi ei haluaisikaan.

Lapsen ikä herätti myös sosiaalityöntekijöissä eettistä pohdintaa. Sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan kuulemistilaisuudessa myös lapsen ikätasoisuutta ja hänen kykyään ymmärtää

vaikeita asioita. Lapsen ikä nähtiin haastavana, koska 12-vuotias saattaa olla hyvinkin kypsä esittämään mielipiteensä häntä koskevissa asioissa, mutta toisen 14-vuotiaan lapsen saattaa olla hyvin vaikea ymmärtää asioita ja esittää mielipiteensä häntä koskevissa asioissa. Lapsen kasvu- ja kehitys on saattanut vaarantua niin, että hän ei kykene toimimaan ikätasoisesti.

Mä olen sitä miettinyt, että miksi se on just 12 vuotta, että kun jotenkin tuntuu, kun meillä on ollut tässä nyt viime aikoina näitä 14-vuotiaita, niin heillekin tämä asia on vielä aika vaikea ymmärtää, että niin kuin 12-vuotias, jotenkin tuntuu, että se menee siltä 12-vuotiaalta ihan niin kuin ohi, että mistä tässä on oikein kysymys ja voiko hän oikeesti niin kuin vaikuttaa tähän asiaan.

Kiireellinen aikataulu nousi esille eettisenä ristiriitana lapsen kuulemisen kannalta. Erityisesti tämä ristiriita nousi esille tilanteessa, jossa huostaanottoa ei ole ehditty valmistelemaan kuunnolla valmiiksi ennen lapsen kuulemistä. Tällöin lapsi ei ole voinut tutustua kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin eikä hänen kanssaan ole käyty suullisesti läpi huostaanoton perusteita ennen kuulemistä. Yksi sosiaalityöntekijä kuvasi tällaista tilannetta:

Yleensä aikataulu on niin kiireinen, että ne ei välttämättä tule ajoissa ne lausunnot tai muutkaan paperit, et nytkin on sellanen tilanne, että kun huomenna on kuuleminen, niin vielä puuttuu lausuntoja, että me yritetään tänään saada ne faksilla. Jotenkin se itse kuulemistilaisuus ei ole hyvä sellasenaan, kun se nuori ei pysty siinä niin kuin keskittymään mitenkään niihin papereihin, että hänellä on vain muistin varassa se mitä on tapahtunut ja mistä johdosta näin sitten niin kuin tehdään, jotenkin siihen hetkeen pitäis satsata enemmän, että se olis tarkoituksenmukaisempi.

Kiireellisestä aikataulusta johtuen lasta ei kyetä valmistelemaan kuulemiseen tarpeeksi, jolloin lapsen kuuleminen tapahtuu pelkästään kuulemistilaisuudessa. Asiat ovat lapselle vaikeita ja ainakin osa asiakirjoista on lapselle uusia. Viimeistään kuulemistilaisuudessa lapselle tulisi syntyä käsitys huostaanoton perusteista ja hänen tulisi kyetä tämän pohjalta esittämään mielipiteensä huostaanotosta ja suunnitellusta sijaishuoltopaikasta. Onko mahdollista, että lapsi kykenee pelkästään kuulemistilaisuudessa saatujen tietojen

perusteella esittämään mielipiteensä? Tällöin voidaan kysyä, että tuleeko lapsi oikeasti kuulluksi?

Kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin liittyi sosiaalityöntekijöiden kertoman mukaan paljon eettistä pohdintaa. Sosiaalityöntekijät tiedostivat asiakirjoihin liittyvät eettiset ristiriidat. Sosiaalityöntekijät joutuvat pohtimaan, että mikä on oikein lapsen kannalta ja mikä on lapsen etu. Asiakirjoista saattaa ilmetä hyvin perustavaa laatua olevaa tietoa, joka lapsella on oikeus saada tietää. Asiakirjoista saattaa muun muassa ilmetä lapselle hänen perhesuhteisiinsa liittyvää tietoa, jota hänelle ei ole aikaisemmin kerrottu. Lapselle on saatettu antaa aikaisemmin vääränlaista tietoa liittyen perhesuhteisiin tai hänelle ei ole kerrottu perhesuhteista, jolloin hän on saattanut itse päätellä omat perhesuhteensa. Asiakirjoista saattaa kuitenkin ilmetä lapsen oikeat perhesuhteet, jotka eivät ole olleet lapsella aikaisemmin tiedossa. Tiedot näkyvät ainakin huostaanottoa koskevassa hakemuksessa/päätöksessä, joka on kuulemisen kohteena oleva asiakirja. Onko huostaanoton kuulemistilaisuus oikea aika ja paikka antaa lapselle asia tiedoksi, jos asiaa ei ole työstetty lapsen kanssa aikaisemmin? Tällöin sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan tiedon antamisen oikea-aikaisuutta lapsen edun mukaisesti. (Räty 208, 121; Räty 2010, 121-337.) Huostaanottoprosessi on lapselle usein hyvin kuormittava, joten lapsen vointi sekä kyky vastaanottaa asioita tulee arvioida lapsen edun mukaisesti.

Et täytyyhän sen lapsen saada se tietää, mutta mikä tässä kohtaa on järkevää, että kyllä sitä lapsen etua täytyy tässä kohta ajatella, et miten toimitaan. Mutta toisaaltaan se näkyy päätöspapereissa ja että onko se nyt vielä tarkoituksenmukaista salata vielä ja ottaa käsittelyyn sitten hetken päästä.

Jokainen sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan omia toimintatapojaan pitkin huostaanottoprosessia ja lapsen kuulemista. Lapsen oikeuksien ja lapsen edun kannalta on kuitenkin hyvin tärkeää, että sosiaalityöntekijä käy tätä pohdintaa työparinsa, tiiminsä tai esimiehensä kanssa. (Metteri & Hotari 2001, 69; Banks 2006, 10-12; Heinonen & Sinko 2009,95). Sosiaalityöntekijä voi joutua käymään eettistä pohdintaa lapsen kuulemistilaisuuden jälkeen miettien omia toimintatapojaan:

Mut, et nyt kun mä jälkikäteen mietin, niin mä ajattelen, et ne olis ehkä pitäny vaan hänen kanssaan lukee [asiakirjat RA], et hän olis sit vaikka kuunnellu,

mutta sitten taas ne asiat mitä niissä oli, niin ne kaikki asiat oli kyllä käyty hänen kanssa läpi, et mitä esimerkiksi siin koululausunnossa on, kun esimerkiksi opettaja oli ollut meidän kanssa useammassakin palaverissa istumassa ja oli kertonut ne huolenaiheet ja koulu kuulumiset ja ne oli ihan samaan tapaan kirjattu siihen lausuntoon ja myöskin ne meidän perusteet, jolla me sitä huostaanottoa haetaan, ni ne oli hänen kanssaan käyty suullisesti läpi useampaakin kertaan ja niistä hän oli kanssa samaa mieltä, että mitkä ne perusteet on.

Sosiaalityöntekijät joutuvat kokemaan huostaanoton valmistelun yhteydessä riittämättömyyden tunteita sekä priorisoimaan omaa työtä, johon myös liittyi eettistä pohdintaa. Yksi sosiaalityöntekijä kuvasi:

On jo buukannu sen kalenterinsa valmiiksi aika täyteen ja sen tyhjentäminen on tietysti mahdotonta, niin kun on siinä vaiheessa jo sovittuja tapaamisia aika paljon, niin se on tosi vaikee saada se aika riittämään, et käytännössä se riittää ainoastaan tekemällä ylitöitä tai tekemällä saldoa, joka pidetään sitten vapaana, mutta tota, en mä oo yhtään sosiaalityöntekijää täällä nähnyt joka ei siin huostaanoton valmistelun aikana tekis pitkää päivää.

Sosiaalityöntekijät joutuvat hyvin pitkälle yksin kantamaan vastuun työnsä priorisoinnista, joka kuormittaa heitä henkisesti. Sosiaalityöntekijät joutuvat myös valmistelemaan lapsen huostaanoton hyvin pitkälle yksin. Päätös huostaanoton valmistelusta tehdään työparin kanssa tai tiimissä sekä siitä keskustellaan esimiehen kanssa. Itse valmisteluvaiheessa sosiaalityöntekijä saattaa työskennellä yksin ja työpari saattaa tulla mukaan vasta kuulemistilaisuuteen.

...huostaanotto valmistellaan aika pitkälle yksin ennen kuin se työpari pääsee siihen mukaan... Niin se [huostaanoton valmistelu RA] oli käytännössä mun oma ratkasu, et tottakai olin jonkun verran työparin kanssa siitä jonkun verran puhunu, mut työpari tuli mukaan oikeastaan siinä vaiheessa kun ruvettiin kirjottamaan niit asiakirjoja ja sit hän oli niin kuin mukana siinä kuulemistilaisuudessa ja sitten tutustumiskäynneillä ja tämmösillä niin kuin, mutta et oikeastaa kyllä aika pitkälti yksin tehtiin niin kuin se, mut se päätös meillä tehdään aina työparin kanssa, et ruvetaanko sitä huostaanottoa

hakemaan tai valmistelemaan. Mut kyl me keskustellaan ennen esimiehen kanssa ennen kuin lähetään semmosta edes miettimään, mutta sitten se varsinainen valmistelutyö jää kyllä yksin sille vastuutyöntekijälle, kunnes sitten ollaan niissä paperiasioissa asti.

Sosiaalityöntekijät saattavat joutua valmistelemaan huostaanottoa yksin, kuormittuneena ja väsyneenä. Sosiaalityöntekijällä tulisi olla tarvittava aika, rauha ja tuki lapsen huostaanoton valmisteluun. Tällöin sosiaalityöntekijällä olisi myös aikaa valmistella lasta kuulemiseen, joka mahdollistaa lapsen todellisen kuulemisen.

Huostaanoton valmistelun aikatauluun liittyi myös sosiaalityöntekijöillä eettistä pohdintaa. Onko lapsen kannata parempi, että huostaanotto valmistellaan mahdollisimman nopeasti vai rauhallisesti? Nopea aikataulu ei mahdollista lapsen valmistelua huostaanotto-prosessiin eikä kuulemiseen, joten voidaan kysyä, kenen etu tällöin viime kädessä ohjaa prosessin etenemistä? Toisaalta lain mukaan lapsen kiireellistä sijoitusta tulee jatkaa vain, mikäli kiireellisen sijoituksen jatkopäätöksen perusteet ovat olemassa. Perusteina on oltava, että huostaanoton valmistelua varten tarvitaan lisä-aikaa, koska kaikki tarvittava tieto huostaanoton valmistelemiseksi ei ole vielä sosiaaliviranomaisella. Kiireellisen sijoituksen jatkopäätöstä ei voida tehdä sen vuoksi, että sosiaalityöntekijällä ei ole tarpeeksi aikaa huostaanoton valmistelemiseen.

Edellä olen esittänyt hyvin moninaisia eettisiä ristiriitoja liittyen huostaanotto-prosessiin sekä lapsen hallintolain mukaiseen kuulemiseen. Sosiaalityöntekijä ei aina löydä vastauksia ristiriitoihin laista, lapsen edusta, ammattietiikasta eikä sosiaalityön eettisistä periaatteista. (Sinkkonen ym. 2011, 97; Koskinen 1995, 33-34.) Olen esitellyt tässä tutkielmassa moraalisen järkeilyn, joka voi Forsbergin (2012, 15-16) mukaan toimia suunnannäyttäjänä paljon epävarmuutta sisältävissä työtilanteissa. Moraalinen järkeily on varmasti monille sosiaalityöntekijöille uusi käsite, mutta varmasti tutustumisen arvioinen. Pösön (2012, 171) mukaan moraalisessa järkeilyssä saatetaan käyttää sosiaalityön ammattikunnan yleisiä periaatteita, mutta saatetaan olla käyttämättäkin. Yleinen sovitetaan erityiseen aina erityisen ehdoilla. Vaikeissa ja ristiriitaisissa perhetilanteissa erityisyys korostuu. Moraalinen järkeily tuntuisi sopivan lastensuojelun haastaviin tilanteisiin.

8 LAPSEN KUULEMISEN VAHVISTAMINEN

Lapsen kuuleminen on haastavaa ja se vaatii sosiaalityöntekijältä vankkaa ammattitaitoa. Sosiaalityöntekijät kokivat, että heillä on kovin vähän erilaisia toimintatapoja tai välineitä lapsen kuulemiseen. Yksi sosiaalityöntekijä toi esille:

Tämä alue on aika hankala, että meillä ei oikein ole muita välineitä, kuin puhuminen ja lukeminen, kun nalle-kortit ei oikein tässä auta.

Nostan tässä esille sellaisia toimintatapoja, joita kaikki sosiaalityöntekijät eivät olleet tottuneet käyttämään. Tuon myös esille sellaisia toimintatapoja, joita sosiaalityöntekijät ehdottivat uusiksi työmenetelmiksi ja välineiksi lapsen kuulemiseen.

Sosiaalityöntekijöiden mukaan lapsen hallintolain mukaisessa kuulemisessa ei ole totuttu käyttämään lastensuojelun edunvalvojaa. Haastateltavista vain yksi kertoi hakeneensa lastensuojelun edunvalvojaa lapselle hallinto-oikeuden istuntoa varten, mutta kukaan haastateltavista ei ollut hakenut lapselle lastensuojelun edunvalvojaa kuulemista varten. Lastensuojelun edunvalvojan hakeminen lapsen kuulemista varten nähtiin hankalana aikatauluista johtuvista syistä, eikä lastensuojelun edunvalvojan hakeminen lapselle ollut kovinkaan tuttu prosessi sosiaalityöntekijöille.

Lapsen edunvalvojan tehtävä on valvoa lapsen etua. Lastensuojelulain 22 §:n mukaan lapselle tulee lastensuojeluasiassa määrätä edunvalvoja, mikäli on perusteltu syy olettaa, ettei huoltaja voi valvoa lapsen etua asiassa ja määrääminen on tarpeen asian selvittämiseksi ja lapsen edun turvaamiseksi. Lastensuojelulain 24 §:n mukaan sosiaalityöntekijän velvollisuus on huolehtia siitä, että tarvittaessa lapselle haetaan edunvalvojaa lastensuojeluasioissa. (Lsl 417/2007.) Edunvalvojan määrää maistraatti, jos huoltaja ja sosiaalihuollosta vastaava toimielin ovat asiasta yksimielisiä. Muussa tapauksessa edunvalvojan määrää kärjäoikeus. Lastensuojelun edunvalvoja voi olla esimerkiksi lasten asioihin perehtynyt asiantuntija, asianajaja tai muu lainopillisen koulutuksen saanut henkilö. Edunvalvojaa valittaessa on kiinnitettävä erityisesti huomiota asian laatuun ja sen merkitykseen lapsen kannalta. (Tammi & Lapinleimu 2011, 46-47.)

Lastensuojelun edunvalvoja tutustuu lapseen, keskustelee lapsen kanssa hänen tilanteestaan sekä antaa lapselle tarvittavaa tietoa. Lastensuojelun edunvalvoja voi osallistua lapsen kanssa tai lapsen edustajana lastensuojelun neuvotteluihin ja tarvittaessa

oikeudenkäyntiin. Mikäli sosiaalityöntekijä ei syystä tai toisesta kykene tapaamaan lasta säännöllisesti huostaanoton valmistelun aikana, eikä muutoin kykene valmistelevaan lasta huostaanottoprosessin aikana hallintolain mukaiseen kuulemiseen, niin tällöin sosiaalityöntekijän tulisi harkita lastensuojelun edunvalvojan hakemista lapselle. Lapsen edun vahvistaminen turvaa huostaanottoprosessia lapsen näkökulmasta sekä vahvistaa lapsen kuulemista.

Lapsen kuulemisen kannalta sosiaalityöntekijät näkevät tärkeänä, että lapsella on mahdollisuus ennen kuulemistilaisuutta tutustua kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin ja hän voi keskustella huostaanoton perusteista sosiaalityöntekijän tai muun työntekijän kanssa. (Aaltonen 2009, 249; Rätty 2008, 132-133.) Lapsen tulee saada rauhassa tutustua sosiaalityöntekijän tekemään yhteenvetoon sekä tehdä siihen tarvittaessa merkintöjä ja korjauksia. Yhteenvetoon tulee merkitä ne asiat, joista lapsi on eri mieltä sekä tarvittaessa yhteenvetoon tulee lisätä seikkoja, joita lapsi tuo esille. Sosiaalityöntekijän yhteenvedossa on hyvä olla erillinen kohta, jossa ilmenee lapsen näkemys tilanteesta. Lapsen mielipiteen dokumentointi myös muualle, kuin kuulemiskertomukseen vahvista lapsen kuulemista ja hänen kuulluksi tulemista. Lapsen kuulemistilaisuuden kuvaileminen lapsen huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista koskevaan hakemukseen/päätökseen voidaan nähdä vahvistavan lapsen kuulemista. Tällöin asiakirjoihin tulee kirjatuksi lapsen mielipiteen lisäksi lapsen käyttäytyminen sekä sosiaalityöntekijän havainnot lapsesta kuulemistilaisuudessa. Sosiaalityöntekijän ammattitaitoon kuuluu, että hän kykenee ymmärtämään lasta ja hänen käytöstään (Hurtia 2008; Korpi & Latvala 2010, 24-25.) Kuulemistilaisuudessa lasta havainnoimalla ja hänen käytöstään tulkitsemalla sosiaalityöntekijä saa paljon tietoa lapsesta. Tämän tiedon tulisi näkyä lapsen huostaanottoa koskevissa asiakirjoissa.

Haastatteluissa sosiaalityöntekijät pohtivat erilaisia välineitä, joiden avulla lapsen kuuleminen olisi mahdollista niissä tilanteissa, joissa perinteisiä toimintamalleja käyttämällä lapsi ei välttämättä tule kuulluksi. Yksi sosiaalityöntekijä toi esille, että kuulemistilaisuudessa lapselle voisi piirtämisen kautta tarvittaessa pyrkiä jäsentää huostaanottoprosessia sekä sen merkitystä lapsen elämään. Sosiaalityöntekijä toi esille, että hänen kokemuksensa mukaan joidenkin lasten on helpompi hahmottaa asioita visuaalisesti, joten tällöin lapsen saattaisi olla helpompi ymmärtää huostaanottoprosessi kuvallisena.

Yksi sosiaalityöntekijä pohti, että voisiko lapsi piirtämisen avulla ilmaista mielipiteensä. Olisiko mahdollista, että tilanteessa jossa lapsi ei kykene ilmaisemaan mielipidettään suullisesti tai kirjoittamalla, hän voisi piirtää sen sosiaalityöntekijälle? Sosiaalityöntekijä joutuisi tällöin tulkitsemaan lapsen piirustusta, mutta lapsen havainnointi ja lapsen toiminnan tulkitseminen ovat osa lastensuojelun sosiaalityöntekijän perustyötä. Voidaan tietenkin kysyä, että onko sosiaalityöntekijällä ammattitaitoa tulkita lapsen piirustusta ja tarvitseeko sitä tulkita? Voisiko lapsen piirustus olla tällöin lapsen kuulemiskertomus? Tilanne saattaa olla kuitenkin hankala, jos lapsen huoltajat eivät ole vastustaneet lapsen huostaanottoa. Voidaanko piirustusta tulkitsemalla päättää, vastustaako lapsi huostaanottoa vai ei? Asia saattaa tietenkin ratketa, mikäli sosiaalityöntekijä tuntee lapsen hyvin ja on huostaanoton valmistelun vaiheessa tavannut lasta ja saanut käsityksen lapsen mielipiteestä, jota lapsen piirtämä kuva vahvistaa. Mikäli lapsen mielipide piirustuksesta huolimatta jää epäselväksi, asia tulee ratkaista hallinto-oikeudessa.

Lastensuojelun sosiaalityöntekijät ovat tottuneet käyttämään lapsen kanssa työskennellessään erilaisia kuvakortteja, joiden avulla lapsi voi ilmaista muun muassa omaa mielialaansa tai kertoa hänen elämänsä tärkeistä asioista. Korttien kanssa työskentely on siis kovin tuttua sosiaalityöntekijöille, joten olisiko mahdollista kuulla lasta joidenkin kuvakorttien avulla? Yksi sosiaalityöntekijä toi esille, että vammaispalveluiden puolella on paljonkin valmiina sellaista materiaalia, josta voisi olla hyötyä lapsen kuulemisessa. Lapsen kuulemisessa voisi myös käyttää valokuvia lapsen omasta elämästä. Valokuvien ja kuvien perusteella lapset kykenevät kertomaan paljonkin omasta elämästään.

Haastatteluissa sosiaalityöntekijät toivat esille, että työyhteisöissä ei puhuta kovinkaan paljon lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa. Sosiaalityöntekijät olivat käyneet keskustelua kuulemiseen liittyvistä juridisista sekä eettisistä asioista, mutta kuulemisen käytännöistä ei työyhteisöissä oltu keskusteltu. Näkemykseni mukaan yhteinen keskustelu työyhteisöissä, tiedon ja kokemusten jakaminen lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa olisi tarpeellista. Aineiston perusteella näyttää siltä, että lapsen hallintolain mukainen kuuleminen on pitkälti sosiaalityöntekijän oman ammattitaidon varassa. Ammattitaidon jakaminen ja kokemusten reflektointi vahvistaa työntekijöiden ammattitaitoa.

Huostaanoton valmistelu ja lapsen kuuleminen on yksi vaativimmista sosiaalityöntekijän työtehtävistä, joka vaatii sosiaalityöntekijältä vankkaa ammattitaitoa. Sosiaalityöntekijän ammattitaito vahvistaa ja mahdollistaa lapsen kuulemisen. Sosiaalityöntekijöiden ammattitaidon vahvistaminen lapsen kuulemisessa turvaa merkittävällä tavalla lapsen hallintolain mukaista kuulemistä huostaanottoasiassa.

Edellä olen pyrkinyt kuvaamaan huostaanoton valmistelua ja lapsen kuulemistä moniulotteisena prosessina, johon vaikuttavat hyvin monet eri asiat. Lait tuovat omat velvoitteet lapsen kuulemiseen, lapsen on myös oltava omassa asiassa osallinen sekä kaikki lastensuojelun toimenpiteet tulee olla lapsen edun mukaisia. Lapsen kuulemistä ohjaa myös sosiaalityön ammattietikka ja sosiaalityön eettiset periaatteet. Lapsen kuulluksi tulemiseen vaikuttaa myös sosiaalityöntekijän ammattitaito. Alla oleva aineisto-ote kuvaa lapsen huostaanoton kuulemisen moniulotteisuutta.

Lähinnä vaan se, että 12-vuotias on kuitenkin vielä aika pieni lapsi ja kuinka paljon hän sitten ymmärtää ja kuinka puhua ne asiat siinä niin, että lapsi ymmärtää, että mistä on kyse. Kuitenkin kun hänellä on oikeus tutustua kaikkiin niihin papereihin ja miten sä sitten niin kuin teet lapselle ystävälliseksi sen tilanteen, kun hän joutuu siinä selaamaan sen hirveen nipun papereita läpi, niin se välillä mietityttää.

Tämä lyhyt aineisto-ote kuvaa selkeästi kuulemisen moniulotteisuutta. Sosiaalityöntekijä kuvasi aineisto-otteessa pohtineensa lakia, lapsen oikeuksia, lapsen etua, omia toimintatapojaan sekä työnsä eettisyyttä. Lapsen etua, työnsä eettisyyttä sekä juridisuutta sosiaalityöntekijä pohti haastattelussa ”lähinnä vaan se, että 12-vuotias on kuitenkin vielä aika pieni lapsi”. Lapsen edun sekä eettisyyden pohdinta näkyi sosiaalityöntekijän kuvauksessa ”kuinka paljon hän sitten ymmärtää” sekä ”että lapsi ymmärtää, että mistä on kyse”. Sosiaalityöntekijän pohdinta omista toimintatavoista näkyi haastattelussa ”kuinka puhua ne asiat siinä” sekä ”miten sä sitten niin kuin teet lapselle ystävälliseksi sen tilanteen, kun hän joutuu siinä selaamaan sen hirveen nipun papereita läpi, niin se välillä mietityttää”.

Lapsen kuuleminen vaatii sosiaalityöntekijältä hyvin vankkaa ammattitaitoa, jotta se on lapsen edun mukainen sekä juridisesti pätevä. Sosiaalityöntekijän tulee kyetä jatkuvasti huostaanotto-prosessin sekä lapsen kuulemisen aikana arvioimaan työnsä eettisyyttä, sen

laillisuutta sekä lapsen etua. Sosiaalityöntekijöiden ammattitaidon vahvistamisella kyetään turvaamaan lapsen edun mukainen, juridisesti sekä eettisesti pätevä lapsen kuuleminen huostaanottoasiassa. Heinonen ja Sinko (2009, 95) ovatkin tuoneet esille, että lapsen huostaanoton valmistelu on interventiona niin voimakas, että sen oikeutusta tulee tarkastella jatkuvasti. Eettisten perusteiden ja tunteiden käsittely tulee olla jatkuvasti osa sosiaalityöntekijöiden ammattikäytäntöä.

9 YHTEENVETO JA POHDINTA

Pro gradu -tutkielmani alkaa sanoilla: ”Se lähtee lapsen näkökulmasta”. Tämä on yhden sosiaalityöntekijän kuvas lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanotto-asiassa. Sosiaalityöntekijän on toteutettava työtään niin, että se on perusteltu lapsen näkökulmasta. Lapsen näkökulman tulisi siis olla jatkuvasti ohjaamassa sosiaalityöntekijän työtä. Sosiaalityöntekijällä on myös velvollisuus ja vastuu toimia lasten osallistumista edistävästi ja tukevasti.

Tutkimukseni mukaan voin todeta, että sosiaalityöntekijöillä on paljon ammattitaitoa lapsen kohtaamiseen ja lapsen kanssa työskentelyyn. Lapsi kohdataan pääsääntöisesti yksilönä ja ikätasoisesti, ja työskentelyn aikana pyritään huomioimaan lapsen tilanne. Sosiaalityöntekijät ovat pyrkineet vahvistamaan lapsen osallisuutta huostaanotto-prosessissa ja kuulemisessa erilaisilla työmenetelmillä. Sosiaalityöntekijöiden työmenetelmiä ovat olleet muun muassa lapsen säännölliset tapaamiset, tiedon antaminen, keskustelu, tulkkina oleminen ja dokumentointi. Joissakin tapauksissa lapsella on ollut mahdollista vaikuttaa häntä koskevan asiakirjan sisältöön sekä lapsen näkemykset ja mielipiteet on dokumentoitu lapsen huostaanottoa ja sijaishuoltoon sijoittamista koskevaan hakemukseen/päätökseen sekä sosiaalityöntekijän yhteenvetoon lapsen ja perheen tilanteesta. Sosiaalityöntekijöiden tavoitteena on ollut parhaimmillaan saada lapsi mukaan huostaanotto-prosessiin aktiiviseksi toimijaksi. Lapsen osallisuuden tasot ovat kuitenkin vaihdelleet lapsen tilanteen sekä sosiaalityöntekijän ammattitaidon mukaan. Sosiaalityöntekijän työkokemus vahvistaa lapsen osallisuutta ja sitä kautta lapsen kuulemistä.

Huostaanoton valmistelu ja lapsen kuuleminen on yksi vaativimmista sosiaalityöntekijän työtehtävistä. Tutkimukseni mukaan sosiaalityöntekijä kohtaa lasta kuullessa monia eettisiä ongelmia, joiden ratkaisemiseksi ei ole olemassa selkeitä ohjeita tai ratkaisumalleja. Sosiaalityöntekijä ei löydä aina vastauksia ongelmiin laista, lapsen edusta, ammattietiikasta eikä sosiaalityön eettisistä periaatteista. Viime kädessä sosiaalityöntekijän työtä ja päätöksentekoa tulee ohjata lapsen etu. Näkemykseni mukaan lapsen etu ei ole kuitenkaan aina toteutunut lapsen kuulemisessa. Lasta ei ole aina kyetty valmistelevaan riittävästi kuulemistilaisuuteen. Lapsella ei myöskään ole aina ollut mahdollisuutta tutustua ennakkoon kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin, vaan hän on voinut tutustua niihin vasta kuulemistilaisuudessa. Joudun tässä toteamaan yhden

sosiaalityöntekijän sanoin, että ”silloin se on myöhäistä”. Lapsen kuuleminen on parhaimmillaan pitkä prosessi ja se alkaa jo ennen kuulemistilaisuutta. Kuulemistilaisuus on lapsen kuulemisen virallinen osuus, mutta työ on täytynyt tehdä ennen sitä. Lapsen kuuleminen voidaan nähdä prosessina, joka alkaa jo lapsen huostaanoton valmistelusta.

Sosiaalityöntekijän suunnitelmallinen työote vahvistaa lapsen kuulemista. Tällöin lasta on mahdollisesti tavattu usean kerran ennen kuulemistilaisuutta ja hänen kanssaan on käyty suunnitelmallisesti ja hallitusti läpi huostaanoton perusteita huomioiden lapsen kyky käsitellä asioita. Aineiston pohjalta voidaan todeta, että sosiaalityöntekijän suunnitelmallinen valmistautuminen huostaanotto prosessiin ja kuulemistilaisuuteen näyttäisi vahvistavan lapsen osallisuutta ja kuulemista. Suunnitelmallinen työote auttaa sosiaalityöntekijää tekemään lapsen kannalta oikeita ratkaisuja lapsen kuulemisessa.

Sosiaalityöntekijät toivat esille, että työyhteisöissä ei kovinkaan paljon puhuta lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta. Näkemykseni mukaan se olisi kuitenkin tarpeellista. Yhteinen keskustelu ja pohdinta sekä selkeät käytännöt ja toimintatavat turvaisivat lapsen kuulemista. Haastatteluissa nousee esille, että samassa toimistoissa sosiaalityöntekijöillä saattaa olla hyvinkin erilaisia toimintakäytäntöjä lapsen kuulemisessa. Sosiaalityöntekijöiltä löytyy paljon ammattitaitoa, jota ei kuitenkaan jaeta keskenään. Nyt lapsen kuuleminen näyttää olevan hyvin pitkälle yhden sosiaalityöntekijän ammattitaidon varassa.

Yhteinen keskustelu lapsen kuulemisesta vähentäisi tilanteita, joissa toimitaan vastoin lapsen etua sekä lastensuojelulakia. Tutkimusaineiston mukaan halu suojella lasta saattaa ohjata sosiaalityöntekijän toimintaa kuulemistilaisuudessa. Sosiaalityöntekijät toivat esille erilaisia toimintatapoja, joilla he ovat pyrkineet suojelemaan lasta kuormittavilta asioilta. Yksi sosiaalityöntekijä toi muun muassa esille, että ei ole tuonut lapselle esille kaikkia huostaanoton perusteita, mikäli lapsi ei ole itse kyennyt hahmottamaan kaikkia perusteita kuulemisen kohteena olevista asiakirjoista. Onko tämä oikein lapsen kannalta? Lapsella on oikeus tutustua kaikkiin häntä koskeviin asiakirjoihin sekä hänellä on oikeus saada tietää huostaanoton perusteet ennen kuulluksi tulemistä. Onko lapsi tullut oikeasti kuulluksi, mikäli hänelle ei kerrota kaikkia huostaanoton perusteita? Yksi sosiaalityöntekijä toi esille, että kuulemistilaisuudessa lasta on ”pakotettu” antamaan mielipiteensä. Hallintolain mukaan lapsella on oikeus tulla kuulluksi, mutta hänen ei ole pakko käyttää tätä oikeutta. Vaikka lapsi saapuisikin kuulemistilaisuuteen, niin silti hänen ei ole pakko

ilmaista mielipidettään asiasta. Lapsen toiveesta kuulemiskertomus voidaan jättää kokonaan täyttämättä kuulemistilaisuudessa.

Lapsen huostaanoton valmisteluun on myös saattanut vaikuttaa sosiaalityöntekijällä oleva tieto tai näkemys siitä, että kukaan asianosainen ei tule vastustamaan huostaanottoa. Näin ollen asiakirjojen valmisteluun käytetään vähemmän aikaa, eikä sosiaalityöntekijän yhteenvetoa lapsen ja perheen tilanteesta kirjata. Voidaan tietenkin kysyä, että onko tämä lapsen edun mukaista? Ilmeneekö tällöin asiakirjoista kaikki tieto, joka lapsella on oikeus saada tietoonsa ennen kuulemistä?

Lapsen hallintolain mukainen kuuleminen nosti sosiaalityöntekijöissä esille paljon eettistä pohdintaa. Tutkimukseni pohjalta voin sanoa, että sosiaalityöntekijöillä on pyrkimys tehdä eettisesti kestävää sosiaalityötä. Sosiaalityöntekijät tiedostavat eettiset haasteet, jotka liittyvät lapsen hallintolain mukaiseen kuulemiseen. Eniten sosiaalityöntekijöissä herätti pohdintaa lapsen kuulluksi tuleminen sekä kuulemisen kohteena olevat asiakirjat.

Lapsen kuulluksi tulemistä sosiaalityöntekijät pohtivat monesta näkökulmasta. Tuleeko lapsi oikeasti kuulluksi ja onko lapsen kuulemisella merkitystä kaikissa tilanteissa? Mikä merkitys lapsen kuulemisella on, jos huoltajat eivät vastusta lapsen huostaanottoa, mutta lapsi itse vastustaa? Tuleeko lapsi oikeasti kuulluksi tilanteessa, jossa hän on vihainen, eikä kykene kommunikoimaan sosiaalityöntekijän kanssa? Sosiaalityöntekijä voi joutua myös pohtimaan, että onko hän ymmärtänyt oikein mitä lapsi haluaa kertoa.

Sosiaalityöntekijöissä herätti eettistä pohdintaa myös kuulemisen kohteena olevat asiakirjat. Kuulemisen kohteena olevat asiakirjat voivat sisältää lasta kuormittavaa tietoa, jolloin sosiaalityöntekijälle saattaa syntyä huoli, että kuinka lapsi kestää tilanteen. Pääsääntöisesti sosiaalityöntekijät näkivät lapsen edun mukaisena, että lapsi saa tutustua kaikkiin kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin, mikäli niiden ei katsota vakavasti vahingoittavan lasta. Viime kädessä sosiaalityöntekijä arvioi lapselle annettavaa tietoa lapsen edun kautta.

Lasta kuullessaan sosiaalityöntekijä työskentelee herkällä alueella. Lapsen oikeuksien ja lapsen edun kannalta on tärkeää, että sosiaalityöntekijät käyvät kollegoidensa kanssa keskustelua lapsen kuulemisesta. Näkemykseni mukaan eettisesti laadukas sosiaalityö tulee parhaiten turvatuksi sosiaalityöntekijöiden välisellä dialogilla ja omien toimintatapojen peilaamisella.

Lapsen kuulemisessa sosiaalityöntekijät käyttävät lastensuojelun sosiaalityön perinteisiä työmenetelmiä, kuten selittämistä, kysymistä ja havainnointia. Sosiaalityöntekijät toivat kuitenkin esille, että lapsen kuuleminen on ajoittain hyvin haasteellista ja sosiaalityöntekijät joutuvat pohtimaan, tuleeko lapsi oikeasti kuulluksi. Lapsen kuulemisen turvaamiseksi meidän tulisi kyetä kehittämään työmenetelmiämme sekä kehittämään erilaisia välineitä, jotta lapsi tulisi oikeasti kuulluksi. Kentältä olevilta sosiaalityöntekijöiltä löytyy varmasti ammattitaitoa kehittää uusia työmenetelmiä sekä välineitä lapsen kuulemiseen. Se vaatii kuitenkin yhteistä keskustelua, pohdintaa, tiedon ja kokemusten jakamista sekä uuden ideointia. Tähän on varmasti mahdollisuus jokaisessa tiimissä ja työyksikössä. Meidän tulee muistaa, että lapsen kuulemisen turvaaminen ja sosiaalityön kehittäminen on jokaisen sosiaalityöntekijän sekä tiimin vastuulla. Viranomaisella on velvollisuus kehittää sellaisia toimintakäytäntöjä, jotta lasten mielipiteen kuuleminen on mahdollista.

Lapsen kuuleminen on monivaiheinen prosessi, jota voidaan tarkastella monesta eri näkökulmasta, kuten olen edellä esittänyt. Lapsen kuuleminen voi myös olla lapsen kannalta jonkin prosessin päätös. Tällainen prosessi nousi esille yhden sosiaalityöntekijän kuvaamana:

Sellanen nuori, jonka vanhemmalla diagnosoitiin vasta aikuisena kehitysvamma ja tää nuori oli sen vanhemman kanssa eläny monta vuotta ja hirveen paljon hoitanu niitä asioita, koska oli itse fiksumpi vanhempaansa, jos näin voi nyt sanoa. Niin kuitenkin, että tavallaan niin kuin mun mielikuvissa siinä on nuori taluttanu vanhempaansa. Niin, siinä se oli jännä prosessi, että se nuori uskalsi päästää irti ja luottaa siihen, että vanhemmasta huolehditaan, vaikka hän nyt lähtee eri paikkaan. Niin, se oli semmonen hieno kokemus sen nuoren kanssa se kuulemistilanne, kun hänellä oli niin hyviä kysymyksiä ja siinä niin kuin näki sen miten se niin kuin antoi luvan itselleen niiden vastausten ja kysymysten kuluessa. Se oli yks upeimpia kuulemisia, jota on ollut.

Lapsen hallintolain mukainen kuuleminen ei ole pelkästään lasta kuormittava prosessi, vaan se voi olla myös lasta eteenpäin vievä prosessi. Sosiaalityöntekijän ammattitaidolla on hyvin merkittävä rooli siinä millaiseksi prosessi lapsen näkökulmasta muodostuu.

Tutkimukseni ei anna tyhjentäviä vastauksia lapsen kuulemisen käytäntöihin eikä suoraa vastausta siihen, kuinka lapsen kuuleminen toteutetaan eettisesti laadukkaasti. Voin vain todeta, että näihin kysymyksiin ei ole olemassa suoria vastauksia. Lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta ei voida tehdä vain yhtä prosessikuvausta, koska silloin se ei olisi välttämättä lapsen edun mukainen. Parhaimmillaan lapsen huostaanottoprosessi ja kuuleminen on lapsen ja sosiaalityöntekijän yhteinen matka, joka on lapsen kannalta turvallinen ja hallittu prosessi. Huonoimmillaan lapsi on prosessissa täysin ulkopuolinen, jolloin lapsen kuuleminen rajoittuu pelkästään kuulemistilaisuuteen.

Lapsen hallintolain mukainen kuuleminen huostaanottoasiassa tulee olla yksilöllinen ja lapsen edun mukainen prosessi, jossa sosiaalityöntekijä valitsee oikeat toimintatavat kuulla lasta. Lapsen kuuleminen on suunnitelmallinen ja hallittu prosessi, joka turvaa lapsen säännölliset tapaamiset ennen kuulemistilaisuutta. Suunnitelmallisuus auttaa sosiaalityöntekijää aikatauluttamaan omaa työtään niin, että kuulemisen kohteena olevat asiakirjat ovat hyvissä ajoin valmiina ennen kuulemistä, jolloin lapsi voi rauhassa tutustua niihin. Lapsen valmistelu ja sosiaalityöntekijän valmistautuminen turvaa merkittävällä tavalla lapsen kuulemistä. Suunnitelmallinen työote auttaa myös sosiaalityöntekijää tekemään lapsen kannalta oikeita ratkaisuja lapsen kuulemisessa, koska sosiaalityöntekijällä on aikaa pohtia oikeat työmenetelmät lapsen kuulemiseen sekä tarvittaessa aikaa muuttaa suunnitelmaa lapsen edun mukaisesti. Lapsen kuuleminen vahvistuu, kun lapsella on mahdollisuus tutustua ennakkoon kuulemisen kohteena oleviin asiakirjoihin ja tehdä sosiaalityöntekijälle kysymyksiä asiakirjojen pohjalta. Tarvittaessa lapsi voi kirjata sosiaalityöntekijän yhteenvedoon omia näkemyksiään, jotka kuulemistilaisuuden jälkeen kirjataan asiakirjoihin. Sosiaalityöntekijän yhteenvedossa tulisi myös olla erillinen kohta, jossa näkyy lapsen näkemys tilanteesta. Sosiaalityöntekijän tulee myös tarvittaessa havainnoida lasta tapaamisissa sekä kuulemisessa ja kirjata ylös huostaanottoasiakirjoihin havainnot lapsesta. Oman työn reflektointi sekä toimiva pari- ja tiimityö turvaavat lapsen hallintolain mukaisen kuulemisen toteutumista juridisesti sekä niin, että prosessi kestää eettisen tarkastelun. Sosiaalityöntekijän ammattitaito vahvistaa merkittävästi lapsen hallintolain mukaista kuulemistä. Lapsen kuuleminen vaatii sosiaalityöntekijältä ennen kaikkia kykyä pohtia omia toimintatapojaan. Lasta kuullessa sosiaalityöntekijän tulee kyetä herkistymään lapsen kuulemiseen sekä sietämään

epävarmuutta. Näkemykseni mukaan lapsen kuuleminen tulee parhaiten turvatuksi, kun työntekijä pitää mielessään miksi ja kenen vuoksi hän työtään toteuttaa – lapsen.

Tutkimuksessani olen kuvannut lapsen hallintolain mukaista kuulemista huostaanottoasiassa moniulotteisesti. Tämän tutkimuksen keskeisempiä tuloksia on lapsen kuulemisten käytänteiden eroavuus. Sosiaalityöntekijöiden työtä ohjaavat samat lait, asetukset ja ohjeet, mutta silti lapsen kuulemisen käytänteet ovat hyvin erilaisia, jopa saman toimiston sisällä. Lapsen hallintolain mukainen kuuleminen huostaanottoasiassa tulisi kuitenkin olla suurimmalta osalta tasalaatuista toimistosta ja sosiaalityöntekijästä riippumatta. Sosiaalityöntekijä valitsee oikeat menetelmät kuulla lasta, mutta prosessin tulee olla hallittu, suunnitelmallinen sekä lapsen edun mukainen. Nämä käytänteet eivät voi olla yksilöllisiä, vaan jokainen lapsen hallintolain mukainen kuuleminen vaatii suunnitelmallisen lapsen valmistelun sekä sosiaalityöntekijän valmistautumisen.

Tutkimuksen mukaan lapsen hallintolain mukaista kuulemista ei ole aina kyetty tekemään lapsen edun mukaisesti, eikä eettistä tarkastelua kestävästi. Joudun toteamaan, että sosiaalityön kentällä on vielä matkaa selkeitten käytänteiden luomisessa lapsen hallintolain mukaisessa kuulemisessa huostaanottoasiassa. Tutkimukseni kuvaa lapsen hallintolain mukaiseen kuulemiseen liittyviä haasteita sekä kehittämisen kohteita. Toivon, että tutkimukseni myötä lapsen hallintolain mukainen kuuleminen nousee sosiaalityöntekijöiden välisiin keskusteluihin edes joissakin työyhteisöissä. Se on ensimmäinen askel kohti lapsen edun mukaisten käytänteiden luomisessa.

Toin tutkimukseni alussa esille, että lapsen osallisuus huostaanotto-prosessissa on itselleni hyvin tärkeä. Siinä on monta osa-aluetta, joita mielestäni olisi syytä tutkia. Tärkeimpänä näen kuitenkin, että tutkimusta tehtäisiin lapsen mielipiteen selvittämiseksi huostaanottoasiassa, joka tarkoittaa alle 12 vuotiaan lapsen mielipiteen selvittämistä. Lapsen mielipiteen selvittämistä huostaanottoasiassa on myös hyvin vaativaa ja ajoittain haasteellista. Siihen liittyy sosiaalityöntekijän sekä lapsen näkökulmasta monia kysymyksiä. Sosiaalityöntekijä kohtaa varmasti lapsen mielipidettä selvittäessä monia pohdinnan paikkoja, joihin ei ole olemassa selkeitä vastauksia. Tutkimuksen avulla olisi mahdollista paikantaa tähän prosessiin liittyviä haasteita ja käsitellä prosessia lapsen sekä sosiaalityöntekijän näkökulmasta. Itse koen, että tällainen tutkimus auttaisi minua

käytännön työssä kehittämään lapsen mielipiteen selvittämiseen liittyviä käytänteitä. Jään toivoen odottamaan, että saisin vielä joskus perehtyä tällaiseen tutkimukseen.

LÄHTEET

Aadland, Einar (1993) Sosiaali- ja terveydenhuoltoalan etiikka. Keuruu: Otava.

Aaltonen, Anna-Kaisa (2009) Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa. Helsinki: Edita.

Ahokas, Marja & Lähteenoja, Susanna & Myyry, Liisa & Pirttilä-Backman, Anna-Maija (2005) Arvot, moraali ja yhteiskunta. Sosiaalipsykologisia näkökulmia yhteiskunnan muutokseen. Helsinki: Gaudeamus.

Airaksinen, Timo & Mervi, Friman (2008) Asiantuntija-ammattien etiikka. Hämeenlinna: Hämeen ammattikorkeakoulu.

Araneva, Mirjami (2011) Lapsen asema ja edunvalvojan rooli lastensuojelussa. Teoksessa Marjomaa, Paula & Laakso, Milja (toim.) Lastensuojelun edunvalvonta – lapsen oikeus osallisuuteen häntä koskevassa päätöksenteossa. Käsikirja lastensuojelun edunvalvonnasta. Pelastakaa Lapset ry:n julkaisusarja n:o 15. Helsinki: K-Print, 58-87.

Banks, Sarah (2006) Ethics and values in social work. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Ervast, Sari-Anne & Tuulensalo, Hanna (2006) Sosiaalityötä lapsen kanssa. Kokemuksia lapsikeskeisen tilannearvioinnin kehittämisestä. Heikki Waris -instituutti, Yliopistopaino.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (2008) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

Filppula, Elina (2010) Lapsen osallisuus lastensuojelun alkuarvioinneista laadituissa dokumenteissa. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto.

Fleck-Henderson, Ann (1991) Moral reasoning in social work practice. Social Service Review 65 (2), 185-202.

Forsberg, Hannele (2012) Johdatus kirjan käsitemaailmaan. Teoksessa Hannele, Forsberg & Leena, Auttonen-Vaaraniemi (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily & sosiaalityö. Tampere: Vastapaino, 7-19.

Hallintolaki (434/2003).

Hansen, Patricia & Ainsworth, Frank (2009) The "Best Interest of the Child" Thesis: Some Thoughts from Australia. *International Journal of Social Welfare* 18 (4), 431-439.

Heino, Tarja (1997) Asiakkuuden hämäryys lastensuojelussa. *Stakes, tutkimuksia* 77. Helsinki: Stakes.

Heinonen, Hanna & Sinko, Päivi (2009) Sosiaalityöntekijät lastensuojeluprosessia johtamassa. Teoksessa Marjatta Bardy (toim.) *Lastensuojelun ytimissä*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Helavirta, Susanna (2011) Lapset hyvinvoinnin tuottajina. Akateeminen väitöskirja, Tampereen yliopisto.

Hirsijärvi, Sinikka & Remes, Pirkko ja Sarajavaara, Paula (2010) Tutki ja kirjoita. Kustannusosakeyhtiö Tammi: Helsinki.

Hurtig, Johanna (2006) Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa Hannele Forsberg & Aino Ritala-Koskinen & Marita Törrönen (toim.) *Lapset ja sosiaalityö. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleen arviointia*. Jyväskylä: PS-kustannus, 167-193.

Hurtia, Paula (2008) Lapsi oman elämänsä asiantuntijana lastensuojelun alku- ja tilannearvioinnissa. Pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.

Korpi, Marika & Latvala, Johanna (2010) Osallistava vuorovaikutuksen malli lapsen osallisuuden mahdollistajana. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto.

Koskinen, Lennart (1995) Mikä on oikein. Etiikan käsikirja, Helsinki: Lasten keskus.

Kotkavuori, Aapo (2013) Mikä on lapsen etu? Sisällönanalyysi Helsingin hallinto-oikeuden tahdonvastaisista huostaanottopäätöksistä. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.

Laitinen, Merja & Väyrynen, Sanna (2011) Eettiset haasteet lastensuojelun sosiaalityön prosessissa. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.) *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Juva: PS-kustannus, 163-188.

Lastensuojelulaki (417/2007).

Mahkonen, Sami (1991) Voidaanko lasta lailla suojella? Helsinki: Lakimiesliiton kustannus.

Mahkonen, Sami (2010) Lastensuojelu ja laki. Helsinki: Edita Prima oy.

Metteri, Anna & Hotari Kaisa-Elina (2011) Eettinen kuormittuminen ja toimintaympäristö nuorten palveluissa. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Juva: PS-kustannus, 67-92.

Miles, Matthew & Huberman, Michael (1994) Qualitative data analysis (2. painos) California: Sage.

Niemelä, Pauli (2011) Sosiaalityö hyvinvointietiikan toteuttajana. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Merja (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Juva: PS-kustannus, 13-43.

Nigel, Thomas (2002) Children, Family and State: Decision-making and Child Participation. New York: Houndmills Macmillan Press Ltd. St. Martin's Press.

Mason, Jennifer (2002) Qualitative researching. London: SAGE Publications Ltd.

Muukkonen, Tiina (2008) Sisältönä kohtaamis- ja prosessiohjaustyö. Teoksessa Tiina Muukkonen (toim.) Suunnitelmallinen sosiaalityö lapsen kanssa. Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 17, 59-72.

Möller, Sointu (2004) Sattumista suunnitelmallisuuteen. Lapsen elämäntilanteen kartoitus lastensuojelussa. Pesäpuun opas- ja käsikirjat 1/2004. Jyväskylä.

Oranen, Mikko (2008) Mitä mieltä? Mitä Mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Sosiaali- ja terveysministeriön Lastensuojelun kehittämisohjelman osaraportti. Helsinki: Ensi- ja turvakotien liitto.

Oranen, Mikko (2011) Lasten osallisuus. Lastensuojelun käsikirja, sosiaaliportti. Saatavissa: <http://www.sosiaaliportti.fi/lastensuojelunkäsikirja/hallinto/lapsenosallisuus>. Viitattu 26.12.2012

Perustuslaki (731/1999).

Pietarinen, Juhani & Launis, Veikko 2002: Etiikan luonne ja alueet. Teoksessa Karjalinen, Sakari & Launis, Veikko & Pelkonen, Risto & Pietarinen, Juha (toim.) 2002: Tutkijan eettiset valinnat. Helsinki: Gaudeamus Kirja, 42-57.

Polit, Denise & Hungler, Bernadette (1997) Nursing research. Principles and methods. Philadelphia: JB Lippincott Company.

Pösö, Tarja (2012) Epilogi. Teoksessa Hannele, Forsberg & Leena, Auttonen-Vaaraniemi (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily & sosiaalityö. Tampere: Vastapaino, 169-173.

Pösö, Tarja (2012) Lapsen etu, oikeudet ja näkökulma moraalisisina kannanottoina. Teoksessa Hannele, Forsberg & Leena, Auttonen-Vaaraniemi (toim.) Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily & sosiaalityö. Tampere: Vastapaino, 75-94.

Raitakari, Suvi & Juhila, Kirsi (2011) Moraalinen järjestys ja aikuisuuden odotukset ammatillisessa vuorovaikutuksessa: esimerkkinä mielenterveyskuntoutus. Teoksessa Pehkonen, Anni & Väänänen-Fomin, Marja (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus, 189-214.

Raunio, Kyösti (2011) Sosiaalityön etiikka näyttöön perustuvan käytännön haasteena. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Juva: PS-kustannus, 117-138.

Räty, Tapio (2008) Uusi lastensuojelulaki. Helsinki: Edita Prima oy.

Räty, Tapio (2010) Lastensuojelulaki käytäntö ja soveltaminen. Helsinki: Edita Prima oy.

Sandelowski, Margarete (1995) Qualitative analysis: What it is and how to begin. Research in Nursing and Health 4, 371-375.

Shier, Harry (2001) Pathways to participation: openings, opportunities and obligations. A new model for enhancing children's participation in decision-making, in line with article 12.1 of the United Nations convention on the rights of the child. Children & society, 15, 107-117.

Sinkkonen, Merja & Kauppila, Tarja & Laulainen, Sanna (2011) Hyvä, paha johtaja – Sosiaalityön eettinen johtaminen. Teoksessa Pehkonen, Aini & Väänänen-Fomin, Marja (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Juva: PS-kustannus, 93-116.

Sinko, Päivi (2001) Lastensuojelu, juridisoituminen ja lapsen oikeudet. Teoksessa Törrönen, Maritta (toim.) Lapsuuden hyvinvointi. Yhteiskuntapoliittinen puheenvuoro. Pelastakaa lapset ry.

St. Jhon, Edward (2009) College Organization and Professional development. Integrating morel reasoning and reflective practice. New York & London: Routledge.

Talentia (2005) Arki, arvot ja etiikka. Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet, Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. Ammattieettinen lautakunta, Helsinki.

Tammi, Tiina & Lapinleimu, Otso (2011) Teoksessa Marjomaa, Paula & Laakso, Milja (toim.) Lastensuojelun edunvalvonta – lapsen oikeus osallisuuteen häntä koskevassa päätöksenteossa. Käsikirja lastensuojelun edunvalvonnasta. Pelastakaa Lapset ry:n julkaisusarja n:o 15. Helsinki: K-Print, 37-56.

Taskinen, Sirpa (2007) Lastensuojelulaki (417/2007) soveltamisopas. Helsinki: Gummerus kirjapaino Oy.

Tiilikainen, Tiina (2008a) Lapset työskentelyn osallistujina. Teoksessa Tiina Muukkonen (toim.) Suunnitelmallinen sosiaalityö lapsen kanssa. Heikki Waris -instituutin julkaisusarja nro 17, 123-142.

Tiilikainen, Tiina (2008b) Osallistuminen, suojelu ja voimavarat lapsikeskeisessä lastensuojelutyössä. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2009) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä.

Witkin, Stanley (2003) Päämääränä hyvän tekeminen. Pohdintoja ihmisoikeuksista ja etiikasta sosiaalityössä. Teoksessa Laitinen, Merja & Pohjola, Anneli (toim.) Sosiaalisen vaihtuvat vastuut. Jyväskylä: PS-kustannus, 237-253.

LIITE 1.

TUTKIMUSLUPAHAKEMUS

10.2.2014

1 TUTKIMUSLUVAN HAKIJA

Riina Arolinna

xxxxxxxx, 0xxx0 xxxxxxxxx

040-XXXXXX, riina.arollinna(at)xxxxxx.com

2 TUTKIMUSLAITOS JA TUTKIMUKSEN OHJAAJA

Tampereen yliopisto yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Valokivi Heli, yliopistolehtori (sosiaalityö)

3 TUTKIMUKSEN NIMI

Pro gradu -tutkielma

Hallintolain mukainen lapsen kuuleminen huostaanoton valmistelussa sosiaalityöntekijöiden kertomana.

4 TUTKIMUKSEN LYHYT KUVAUS

Tutkin hallintolain mukaista lapsen kuulemista huostaanottoasiassa, joka tarkoittaa yli 12 vuotiaan lapsen kuulemista. Mielestäni tähän liittyy ajoittain hyvinkin vaikeita eettisiä ongelmia, joita toivon kykeneväni tutkimuksessani tuomaan esille.

Tutkimuksessani tulen haastattelemaan lastensuojelun avohuollon sosiaalityöntekijöitä, jotka valmistelevat huostaanottoja. Tutkimuksessa pyrin tuomaan esille sosiaalityöntekijöiden kokemuksia lapsen hallintolain mukaisesta kuulemisesta huostaanottoasiassa.

Toivon tutkimukseni tuottavan esille sellaista tietoa, jonka avulla lastensuojelun sosiaalityöntekijät voisivat kehittää työmenetelmiä ja välineitä, joiden avulla kyetään parhaalla mahdollisella tavalla turvaamaan lapsen osallisuus hallintolain mukaisessa kuulemisessa huostaanottoasiassa.

Aineiston suunniteltu keruu: Kevään 2014 aikana

Tutkimuksen arvioitu valmistumisaika: Syksy 2014

5 TUTKIMUKSEN KOHDE

Lastensuojelun avohuollon sosiaalityöntekijät, jotka valmistelevat huostaanottoja.

6 TUTKIJAN SITOUMUS JA ALLEKIRJOITUS

Sitoudun siihen, etten käytä saamiani tietoja tutkittavan tai hänen läheisensä vahingoksi tai halventamiseksi taikka sellaisten etujen loukkaamiseksi, joiden suojaksi on säädetty salassapitovelvollisuus, enkä luovuta saamiani henkilötietoja sivullisille. Sitoudun tutkijan eettisiin periaatteisiin.

Liite 1. Tutkimussuunnitelma

Tuusulassa 10.2.2014 _____

Riina Arolinna

LIITE 2.

Haastattelurunko

ALUKSI: Kauan olet työskennellyt lastensuojelussa ja muistatko, kuinka monta hallintolain mukaista lapsen kuulemista huostaanottoasiassa olet järjestänyt?

TEEMAT: Lapsen valmistelu kuulemistilaisuuteen, huostaanoton perusteiden käsittely lapsen kanssa, lapsen osallisuus, kuulemistilaisuus sekä kuulemisen eettiset ristiriidat ja juridisuus.

Alla tukikysymykset:

1. Millä eri tavoin lasta on valmistettu kuulemistilaisuuteen? Jos on, niin miten, kuka ja missä?
2. Onko tilaisuuden aikaa ja paikkaa mietitty lapsen kannalta? Entä läsnäolijoita?
3. Millä eri tavoin olet lapsen kanssa käsitellyt ho-perusteita, ho:n vaikutuksia sekä kuulemisen merkitystä? (Onko lapsi saanut asiakirjat aikaisemmin)
4. Onko lapselta salattu asiakirjoja?
5. Koetko joitakin asioita hankalaksi kuulemisessa lapsen edun kannalta?
6. Oletko kohdannut lapsen kuulemisessa eettisiä ristiriitoja?
7. Kuinka varmistat, että lapsi on ennen kuulemistä ymmärtänyt asiat?
8. Onko lapsen asiakkuuden kestolla mielestäsi merkitystä kuulemisen kannalta?
9. Millä eri keinoin olet pyrkinyt turvaamaan lapsen osallisuutta kuulemistilaisuudessa?